6

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1975

MARULIĆ

hrvatska književna revija
Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb
Trg kralja Tomislava 21

Uređuju:
Radovan Grgec, Ante Jakšić i Stjepan Krčmar (glavni i odgovorni urednik)

Uredničko vijeće:
Enver Čolaković, Pere Dulčić, August Đarmati, Radovan Grgec, Ante Jakšić, Stjepan Krčmar, Ljiljana Matković, Kuzma Moskatelo, Luka Perinić, Svevlad Slamnig i Dinko Tusun.

Omot: Ante Starčević
Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)

Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
telefon 440-697

Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopise ne vraćamo.
Cijena pojedinom broju 15 d.
Godišnja pretplata 90 d uplaćuje se u korist tekućeg računa 30101-678-448

Godišnja pretplata za inozemstvo 12 US dolara uplaćuje se na devizni račun kod Kreditne banke, Zagreb

30101-620-16
103-32002-268

Grafički uslužni centar — Zagreb
N. tiskara — Kutina

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, Zagreb broj 421/1-1975. od 18. VII 1975.

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 6 ZAGREB, prosinac 1975. GOD. VIII

Sv. Franjo ASIŠKI

Pjesma brata Sunca

Svevišnji, svemoćni, dobri Gospodine!
Tvoje su hvale, slava i čast i svaki blagoslov.
Jedino tebi, Svevišnji, dolikuju,
i nijedan čovjek nije vrijedan ni da te spomene.

Neka te hvale, Gospodine moj, sva tvoja stvorenja,
napose brat gospodin Sunce.
Njegov je dan i njime nas obasjavaš.
Ono je lijepo i, ražareno velikim sjajem,
znamenuje tebe, Svevišnji.

Hvaljen budi, Gospodine moj, zbog brata Mjeseca i sestara Zvijezda.
Na nebu si ih stvorio jasne, dragocjene i lijepe.

Hvaljen budi, Gospodine moj, zbog brata Vjetra,
zbog Zraka i Oblaka, Vedrine i svakog Vremena
kojim uzdržavaš sva svoja stvorenja.

Hvaljen budi, Gospodine moj, zbog sestre Vode
koja je tako korisna i ponizna i dragocjena i čista.

Hvaljen budi, Gospodine moj, zbog brata Ognja
kojim rasvjetljuješ noć.
I on je lijep i ugodan, i žestok i snažan.

Hvaljen budi, Gospodine moj, zbog sestre nam majke Zemlje

koja nas hrani i nosi
i rodi svakovrsnim plodom šarenih cvjetova i travom.

Hvaljen budi, Gospodine moj, zbog onih što praštaju
tebi za ljubav
i podnose nemoć i nevolje,
Blaženi koji to podnesu u miru
jer ćeš ih ti, Svevišnji, okruniti.

Hvaljen budi, Gospodine moj, zbog sestre nam Smrti
tjelesne
kojoj nijedan živi čovjek izmaknuti ne može.
Jao onima što umiru u smrtnome grijehu.
Blaženi koje snađe u tvojoj presvetoj volji,
jer im druga smrt neće nauditi.

Hvalite i blagoslivljajte mojeg Gospodina, i zahvaljujte
i služite mu s velikom poniznošću.

Preveo **Branko Biršić-Gracijan**

NAPOMENA

Jesenas se navršava 750 godina od nastanka ove glasovite pjesme. Pridružujući se proslavi te znamenite obljetnice, revija MARULIĆ donosi u ovom broju novi hrvatski prijevod toga epohalnog pjesmotvora. Studiju odnosno esej o idejnoj i književnoj novosti »Pjesme brata Sunca« MARULIĆ će objaviti u slijedećem broju.

Radovan GRGEC

Diego Fabbri

Diego Fabbri, čije je dramsko djelo »Suđenje Isusu« nedavno i kod nas prevedeno* i izvedeno na više amaterskih pozornica, zahvaljujući upravo tom djelu, postao je jedan od najrenomiranijih dramskih pisaca našega vremena. Za Fabbrija kao čovjeka mogli bismo također reći da je pravo dijete našega vremena. Taj šezdesetćetverogodišnjak (rođen je u Forliju 1911), otac brojne obitelji (osmero djece), aktivist talijanske Katoličke akcije, velik je prijatelj sporta i ne baš osobito velik prijatelj intelektualaca. Smatra ih nedovoljno hrabrima i požrtvovanima udaljenima, od konkretnih vrijednosti ljubavi i života. Po njegovu se mišljenju autentične životne vrijednosti lakše nalaze u redovima prostoga i prostodušnoga puka.

»Marulić« se kao ćirilometodska literarna revija posebno zanima za život i djelo suvremenih pisaca kršćanske inspiracije koji jezikom i stilom pristupačnim današnjim ljudima izražavaju borbu svjetla i tame u napetostima i na poprištima čovječje sudbine. Nakon Bernanosa, Mauriaca, Claudela, Senghora, Gibrana i drugih književnika kršćanskog usmjerenja i nadahnuća, red je da kažemo nekoliko riječi i o Diegu Fabbriju, koji kao dramski pisac na svoj način upozorava današnje kršćane na vječnu aktualnost Kristove poruke kako se u suvremenome sekulariziranom društvu ne bi izgubili u gomili onih koji traže kruha i igara. Tu preokupaciju nalazimo u svim Fabbrijevim djelima (Suđenje Isusu, Knjižara sunca, Lažljivka, Zavodnik, Kod stola se ne govori o ljubavi, Inkvizicija itd.).

Svakako je »Suđenje Isusu« Fabbrijev najveći uspjeh. Staroj temi koja se zasniva na evanđeoskom izvještaju o sudskom procesu protiv Isusa prilazi autor na zaista nov i originalan način. Po sudu mnogih kazališnih kritičara »Suđenje Isusu« je najpotresnija drama što se pojavila u Italiji u posljednjih dvadesetak godina. Nosioci radnje su skupina Židova koji putuju svijetom s glumačkom trupom ponavljajući suđenje Isusu prema evanđeoskom izvještaju i istražujući na taj način je li Isus po židovskim zakonima zaista bio kriv.

Međutim, to traženje postaje iz predstave u predstavu sve teže i bezizglednije. Presuda ne zadovoljava ni tužioce, ni suce ni publiku. To naročito osjeća Sara, koja uvodi u predstavu svoj bolni intimni život, kao i život ostalih protagonista čije se niti isprepliću s odvijanjem osnovne radnje. Jednoga dana, nakon uobičajenog izricanja presude na predstavi, dolazi do loma, do otvorene Sarine pobune protiv formulacije presude. U tom su se času u predstavu umiješali i gledaoci, koji su je napeto pratili. Suđenje Isusu postaje suđenje ljudima koji nisu kadri da se odreknu sebe i svojega individu-

*** Diego Fabbri: Suđenje Isusu, Džepna knjiga HKD sv. Ćirila i Metoda br. 5, preveo Radovan Grgec, opremio Josip Bifel, Zagreb, 1973.**

alizma, koji su uvijek spremni da zataje ono najintimnije i najbolje u sebi iz straha i stida pred drugima. U tom je, kako se svojedobno izrazio Salvatore Quasimodo, točka od koje počinje svaka suvremena drama kršćanskog života.

Krist je došao da spasi čovjeka takva kakav on jest, ali se nakon njegova dolaska ipak nešto u biti promijenilo: čovjek je»zaražen«novom svješću i savješću, novom slobodom i odgovornošću. On priznaje svoje zloće slaboće i propuste tražeći oproštenje i pomoć od Onoga koji je u Govoru na Gori dao program svojega Kraljevstva. Poruka blaženstva odjekuje vjekovima u srcima siromašnih, prezrenih, progonjenih, ucviljenih, diskriminiranih, potlačenih i »marginaliziranih« sviju vrsta. I kršćani koji se često gube u masi potrošača i proizvođača, ranjenih i otupjelih, znaju katkada u povlaštenim trenucima svjetla i milosti priznati svoju bijedu i bespomoćnost kao i svoju kršćansku pripadnost usprkos neshvaćanju ili ruganju okoline. Znaju prepoznati i priznati Krista u njegovu pravom liku Ljubavi i Milosrđa. I tada milost iznenada ruši sva rutinska i sudbinska određenja te iz srdaca provaljuje krik vjere u Spasitelja svijeta, koji je došao i radi Židova i radi kršćana, i radi bijednika i radi moćnika. Takvim priznanjem vjere u Isusa završava i Fabbrijeva potresna drama.

Nije čudo da je poruka Fabbrijeve umjetničke riječi uvijek aktualna, kao što je uvijek aktualna i Kristova poruka, danas možda više nego ikada prije. Nije čudo da je Diego Fabbri najviše prevođen i najviše izvođen od sviju suvremenih kazališnih pisaca u Italiji. Na kraju jedne predstave neki je židovski gledalac primijetio: »Prvi put vidimo da je jedan katolik izložio naš osnovni problem tako suvereno i osjećajno da je doveo u pitanje našu uobičajenu protukršćansku uvjerenost«.

Fabbrijeve su drame izvođene ne samo u Italiji nego i u Španjolskoj, Portugalu, Argentini, Sjedinjenim Američkim Državama, Urugvaju, Paragvaju, Francuskoj, Njemačkoj, Jugoslaviji i drugim državama. Svagdje je publika pokazala interes i razumijevanje za poruku, koja se osobito dojmila mlađih gledalaca. Snaga drame nekoga pisca može se mjeriti snagom njegova uvjerenja, u ovom slučaju snagom i intenzitetom njegova osobnog susreta s Kristom. Mladi su i danas i te kako osjetljivi za tu poruku. Ona je jača od sviju pomodnih revolucionarnih krikova. Preko nje je pisac Fabbri na najneposredniji način stupio u kontakt s onima od kojih danas mnogi digoše ruke. Strast i snagu svojega uvjerenja i osobnog iskustva na umjetnički najadekvatniji način prenio je poput zaraze na publiku koja gleda njegove kazališne komade. Doduše, on sebe ne smatra velikim umjetnikom, nego samo dramatičarem koji se zanatski dobro razumije u svoj posao. Ipak su sud o snazi njegove umjetničke riječi izrekli mnogi koji su za to kompetentni i koji ga smatraju najznačajnijim autorom postpirandelovske generacije.

Od 1928, kada je započeo svoje dramsko djelo kazališnim komadom »Cvijeće bola«, Fabbri izgrađuje svoj osebujni dramski stil u svjetlu kršćanske vjere i morala. Iako se njegov jezik i stil odlikuje originalnošću i smionošću »otvorenog« teatra, nije zato ništa manje komunikativan. O njemu su pisali kao o najkonstruktivnijem međunarodnom piscu drama i kao o kreatoru najpopularnijega suvremenog teatra. Međutim, on nije išao ni za »konstruktivnošću« ni za popularnošću. Jednostavno, znao je potresno i snažno reći ono čega mu je puno srce. Zbog toga je i Krist njegovih drama i danas onaj koji privlači i povlači sa sobom mase, »zavodnik«, kojemu vjeruju, ali kojega se i boje dobrostojeći i etablirani, nalazili se oni i u krilu same Crkve.

Povodom nedavnog prikazivanja »Suđenja Isusu« u rimskom kazalištu Quirino u režiji Orazija Coste Giovagiglija, koji je režirao i prvu izvedbu 1955, mnogo se govorilo o tome bojimo li se i mi Krista i njegove poruke. Ako ne, zašto nas je njegova poruka tako malo izmijenila? Jer Krist je zapravo kriterij na temelju kojega bivamo suđeni mi svi i čitavo čovječanstvo. Tu dolazi do izražaja raskorak između prihvaćanja njegove poruke riječima i njezine primjene u našim konkretnim činima. Je li Isus doista umro u našim savjestima i našim životima? To pitanje nam Fabbri neprestano postavlja u svojim djelima. Ipak u njima naslućujemo i odgovor: Kako god se malo ljudska priroda izmijenila nakon dolaska Kristova na zemlju, pečat njegove poruke ostaje neizbrisiv, kao što je i neizbrisiva svijest o grijehu, o potrebi oproštenja i o nuždi obraćenja Onome koji je simbol i djelitelj pomirenja i spasenja u prvom redu za siromašne u duhu, tj. za one koji su, ljudski govoreći, bespomoćni i koji su danas, u jeku progresa, više nego ikada žrtva snalažljivih, moćnih, bogatih i povlaštenih. No Fabbrijev Isus nije samo simbol spasenja. On je realni Spasitelj, protagonist i suvremenik. Fabbrijeve drame imaju fabulu koja označuje trenutak sadašnjosti i ljudske povijesti. Pisane su standardnim komunikativnim jezikom bez simboličkog rituala. Međutim, njihov je smsao dubok: izdaja Isusa Krista jest izdaja čovjeka. One indirektno ukazuju na krah idealističkih, iluminističkih ili liberalističkih predrasuda, kao što su to direktno u svojim djelima pokazali suvremeni teolozi Henri de Lubac, Romano Guardini, Jean Daniélou, Hans Urs von Balthasar i drugi; one označuju na neki način prekid s romantičarskom i individualističkom baštinom i svu oštrinu intelektualne krize kroz koju prolazi suvremena civilizacija. Stoga je publika čitavog svijeta, zahvaljujući Fabbrijevim dramama — kao i dramama druge dvojice velikih talijanskih dramatičara dvadesetoga stoljeća, Pirandella i Bettija — imala prilike da otkrije nove vrijednosti i dimenzije suvremenoga teatra.

Njezin posljednji pir

I — (Kroz veo noći zov se čuje)

Na Velikoj Promini
praminjala je zora
bagremovim laticama
i rastvarala čaške
poput bajamova cvijeta.
S kudjeljom bijele vune
prela je srebrne niti
i spuštala niz klisure stare
pramenove novih znamenja
ko osmijehe tihe dalekoga svijeta.

U bijeloj okrugi što ljiljan lije
odmarala je umorne kosti
starica uvelog bijelog lica
s osmijehom nade u čaški sutona,
ozarena nestankom vječnog rađanja.
Niz obraze žurio je dah suze
što miriše stoljetnom bojom vreline
i raznosi tihe svjetlace zanosa
kroz nesustale uzdahe bjeline
besmrtnog jutarnjeg nadanja.

Svu noć je u plaštu veljačke kiše
tulio ćuk svoju žalosnu pjesmu umora
i unosio nemir u krošnju starog brijesta
navješćujući još jedan nestanak
kroz opustjelo granje nemoći.
Tiho su slušale zvijezde kroz prozore oblaka
izazov nemilosrdnih grobara
i netremice šaputale molitve snene
paleći drhtave luči duž drvoreda
gdje uvijek cvatu ugarci svemoći.

Ona je tiho razmišljala o primicanju
radoznale jeke što nosi tihani vjetrić
kroz sustale ogranke našeg životnog grma
i pažljivo pratila korake anđela
koji su nosili vijence bijelih ciklama.
Najednom, osjetila je topline žar
kroz neviđena svjetla razigranih boja,
zatvorila je oči da uživa u ljepoti,
nestajala bezmjerjem tihe miline,
plovila u ljuljački vedrine srećom uspavana.

— O dođi, dođi k nama, starice sretna,
čekamo te već dugo na pragu novog Dana.
Ti ne pripadaš više svijetu što nestaje;
požuri, požuri u svitanja rana!

II — (Otajni dozivi sreće)

Svu noć je sjena
obilazila Čelkanov dom
u polukrugu
i laganim vršcima prsta
dodirivala usahlo granje
osluškujući pospanim zjenicama
mirise davnih klijanja...

U bojažljivoj radoznalosti
zirkala je kroz prozorsko okno
i pratila ritam
nestajanja sazrelog života
othranjenog na klisuri odvažnosti
kroz vrela proviranja podneva
na podvornicama ljetnog zrijanja...

U ponoćnoj gluhoći
oglasio se lepršasti hod
nevidljivih putnika,
na čelu krijesio se znamen bjeline
ko mjesečev pramen iščekivanja,
a u rukama planulim od nade
izvirivali su dozivi usnuća...

— O dođi, dođi k nama,
ti što dugo čekaš
poljubac zore u cvatu,
nosimo ti procvale pozdrave
okićene pupoljcima krvi
ko proljetni vijenac
okupan u zlatu.

III — (Molitva predanja)

Bože, ja ne znam tepati
kao što djeca slade milinom
nevješti jezik svoj.
Davno je prošla mladost,
u prošlost odjuri hitro
cvjetni život moj.

Na vijencu dugom života
već cvate devedeset ljeta
u večernjem plaštu radosti.
Ne velim da se štošta izmijenilo nije
u trajnoj mijeni jutra i sutona,
ali me ipak ne guši čama starosti.

Hodila sam tiho proplancima surim
života u našem vrelom kamenjaru
verući se vješto na čistine plamne.
Sustala nisam na raskršćima teškim
kroz vijavice, bure što s Dinare huče;
sad s veseljem gledam na pobjede davne.

Vezala sam život uz stožinu čvrstu
i hodila skupa duga žarka ljeta
sijući u brazdu plodnog darivanja.
Žetva mi je bujna: čet'ri sina kršna
i tri kćeri skladne, unučad bez broja;
nema smrti, uvijek vječna dozivanja.

Žuljave su ruke, izborano lice,
opaljeno čelo žarom dugog dana
kroz krš ljuti ove svete zemlje naše.
Drago mi je što sam živjela bar jednom
u zasoju tvoga zemaljskoga raja,
na oporom kršu što ga Prominom nazvaše.

Uzmi sad me k sebi,
jer stvorena nisam
da ostanem trajno u tom kršu šturom.
Izvršila sve sam
što mi volja tvoja
naredila činit na proplanku surom.

Ja sam spremna poći
na poljane svjetla
gdje se vrijeme mjeri na Ljubavi satu.
Primi me, o Bože,
u naručaj sreće,
ovjenčanu mirom, slavom obasjatu.

Svršeno je, idem
u dom vječnog milja
gdje Dobrota cvjeta i Radost se kruni.
Ne pripadam više
prolaznome hipu,
vječnost svoje cvijeće već nada mnom runi.

O kako su slatki glasi iz daljine
što mi dušu slade dozivanjem tihim
ko otajna jeka iz dvorova raja:
o dođi, dođi, k nama idi vedro!
— već besmrtnost zrači u plamsaju Nade,
još malo i ja sam sretnik Božjeg kraja.

Ante JAKŠIĆ

Otkucaji sata

Na pragu večer. Otvorena vrata.
Na stolu knjiga već žuta i stara.
U oknu sunce nemoćno izgara,
tišinom kaplju otkucaji sata.

Polako ruka listove okreće
da davne nade prene i oživi,
ali i oni već su posve sivi,
što tražim, više vratiti se neće.

Na knjizi ruka umorna počiva,
na ruci sunce večernje se gasi.
O davnoj sreći srce zalud sniva

i zalud spomen želi da je spasi.
Nevidljiv netko zatvara mi vrata,
tišinom kaplju otkucaji sata.

Susret

Stol u vrtu. Stolnjak. Dvije čaše vode.
Šalice za kafu i dim cigarete.
Njeno lice puno i mira i sjete,
sjećanje na mladost koja brzo ode.

S vremena na vrijeme gledamo se kradom
kao da nam stvarnost mrenu s duše skida,
i možda od tuge i nejasnog stida
ne znamo se više ni tješiti nadom.

Znam sve što smo nekad od života htjeli
i dokle je naša staza bila ista,
a sad su nam usne ko listovi sveli

i od svega sa njih gorak smiješak blista.
Stol u vrtu. Stolnjak. Dvije čaše vode.
Sjećanje na mladost koja brzo ode.

Kalevln sin

IX pjev., stih 1 — 128.

Popodnevno sunce sjalo
i snop zraka vrh stabala
ukoso je već padao.
Najmiliji sin Kalevin
u strahu se budit poče,
od nemila sna potresen
već je slutio opasnost
pa ga umor napuštao.
Listom glatkim zviždat stao
i svog konja živo tako
zvao je dozivo dugo,
al je zvižduk brzo zamro
odnio ga talas vjetra
konj valjani nije čuo,
nije preda nj dokasao.
Samo vedra pjesma ptica
veselo se još javljala
kad je snažni sin Kalevin
pohitao da pronađe
svoga konja valjanoga.
Trudio se trag mu naći
sred vrijesa nepreglednog,
išao je, tumarao
preko ravni i močvara
gdje se širi mahovina,
dok ne otkri mjesto ono
gdje su vuci u čoporu
na konja mu nasrtali
i gdje su ga izmorena
rastrgli i požderali.
Trazi koje je otkrivo
potvrdiše što se zbilo.
Na ravnici što zamara
koža ležala na travi
i djelići sala s njome.
Na pijesku bi trag krvavi
i jetara mnogo tamo
sa kostima konjskim što su
ležale svud razbacane.
Vidjela se tu po strani
i crijeva između joha
i slezena kraj grmova.
Sad je jasno razabrao
da je njegov konj valjani

ovdje strašnu smrt našao.
Zato snažni sin Kalevin
rastužen zbog ata svoga,
zbog gubitka golemoga,
razmislivši u tren malo
podigo je konjsku kožu
da ga sjeća na smrt strašnu,
jer ga srdžba obuzimat
a bol srce stezat stade,
pa povika gromkim glasom
vičuć riječi osvetničke:
»Stišaj, vjetre, fijuk oštri,
prestanite šumjet, stabla,
ne mičite vrhom krošnji,
vlati trava, smirite se,
stabla, grane ne svijajte!
Kletve hoću sad da sipam,
najljuće da kletve valjam,
najbješnje u svijet hitam.
Nek nestane, proklinjem ga,
najsramniji rod vaš, zvijeri,
nek istrune na livadi,
nek parne na mahovini,
u guštari nek izdiše,
u barama neka gnjije,
u polju nek leš mu leži,
ko neman u kalu skapa,
na obronku krv izlije!«
Tad oružje ščepa rukom,
mač preteški smrt što sije,
u hrastovu šumu jurnu,
vijući se kroz prašumu,
kroz guštaru željom nošen
vučje gnijezdo da otkrije,
grabežljivce da istrijebi.
I Kalevin junak sada
jurnu tragom divljih zvijeri.
Tumarao, putovao,
kroz prašumu, kroz visoku
i šikaru neprohodnu,
kokot gdje ne kukuriče,
koke gdje ne kokodaču.
Svijao je hrastu grane
i gazio sremze nogom,
uklanjao borju grane,
borju i omorikama.
Kršio je krošnje breza,
odbacivo hrašće snažno,

mlade lipe zemljom vuko,
a vrbe u travu slago;
drveće je nestajalo,
i svud vidiš pusto granje.
Debla je iz zemlje čupo:
kud je prošo — svega nesta,
kud je stigo — život presta;
i kad zvijer srete kaku,
divljom snagom on je u tren
ubijao od njih svaku.
Mač u ruci vješto rezo,
britkim oružjem je sjeko,
sa žarom se osvećivo.
Leševa je svuda bilo,
silne gomile su rasle
na obronku šuma gustih:
rujna krv na bilje pala,
smrtni znoj na mahovinu;
krv je travnjak preplavila,
potamnjele biljke mlade
i borovki lišće rujno.
Ako li se vuk spasio,
s medvjedom se u bijeg dao,
na ležaj u duplju pao,
u močar, na mahovinu,
da spas sebi tu potraži.
Sunce već je zašlo bilo,
svjetlo ostavilo zemlju,
a noć mrka svud je pala.
Kalevin sin nije mogo
krenut dalje tragom zvijeri,
da je slijedi i progoni,
nije mogo da ubija,
da za vazda iskorijeni
sav taj vučji nakot divlji.

Preveo **Josip Riječanin**

KALEVIN SIN
(Kalevipoeg)

Ovo djelo naročitih umjetničkih kvaliteta značajno je već i kao dokumenat snažnog stvaralačkog duha estonskog naroda. Ep i kao cjelina djeluje jedinstveno. U njemu sudjeluje samo jedan junak, Kalevin sin, koji, poput junaka u narodnoj priči, kralj postaje kao najmanji, ali najbolji junak od trojice braće.

Okolinu je iznenadio već nedugo iza rođenja, kad je imao cigla tri mjeseca: prohodao je, išao sa stadom na pašu, za razonodu izbacivao praćkom ogromne kamenove i čupao breze s korijenjem da od njih teše saonice.

Nije bio običan čovjek kao ni njegov otac koji je u Estoniju doletio na orlovim krilima i za ženu uzeo ljepoticu Lindu, koja se izljuštila iz jajeta snažnog tetrijeba.

I njegov sin čini velika junaštva, ali, unatoč tome, uvijek umije ostati čovjek dobre gotovo djetinje naravi. Posjeduje snažnu stvaralačku volju, s velikim samopouzdanjem gradi planove, kao nijedan zemljin stanovnik, iako mu u značaju herojska odlučnost živi pomiješana s običnom ljudskom slabošću.

Velikom upornošću iznenađuje u času kad kod finskog kovača, između mnogih iskušanih, odabire čudesni mač koji rasijeca gorske stijene. Ali već u to vrijeme očituje i svoju zaslijepljenost velikim uspjesima. Nešto ranije zaveo je bio otočku ljepoticu koja se, unesrećena, bacila u more (4. pjevanje), a malo potom, mačem ubija kovačeva sina kad mu je predbacio postupak prema djevojci koja je, uostalom, bila njegova zaručnica. Ta dva nedjela pritiskala su poput more Kalevinu savjest i prouzročila njegovu neobičnu smrt. No ipak, odsada se neprestano trudi da valjanim junačkim djelima donekle popravi ono što se zapravo teško popravlja. Život mu ubrzo pruži prilike za to.

Čim je zavladao, sve što poduzima, čini za dobro i sreću naroda. Najprije odluči podići gradove i zato mora prihvatiti borbu s pakosnim poganskim vračima, pa i sa samim mračnim silama pakla. Vrači slute da junak svojim planovima radi za ljudski napredak, da je, dakle, protiv njih i njihovih čarolija, pa nastoje da ometu svaki njegov naum. Tako vrač s Pejpus-jezera sve poduzima da sprječi spajanje dviju jezerskih obala mostom. Ni on ni ostali vrači nisu željeli povezivanje estonske s ruskom zemljom, kao ni velike izmjene u načinu života u budućim gradovima, koje su živo predosjećali. No Kalevin sin nije volio ustajalost i ustrajanje uz staro pod svaku cijenu. Stao je podizati gradove; da namakne dovoljno sredstava za gradnju i za nabavu oružja, dva puta odlazi u pakao (13. i 18. pjev.). No mnogo je zlata, za istu svrhu, izmamio i od vračeva poslužitelja se lukavošću. Da postigne cilj, stane ih plašiti upriličenim mjerenjem močvara i širenjem vijesti da će nasipom zagraditi rijeku Mustapalli, a zatim se poče pretvarati kao da je odustao od prve zamisli, i nato mu vrači sami izruče ogromno blago, samo da se ne predomisli.

U trajnoj borbi s neprijateljem Kalevin sin pokazuje ne samo veliku prisebnost već i naročit smisao za humor koji se očitovao u više navrata. Jednoć je tako pristao da vili uzduha povrati prsten koji je pao u bunar. Kad se spustio u dubinu, pri bunaru se stvore vrači i bace na nj veliki mlinski kamen, uvjereni da će ga njime smrviti. Kalevin sin, međutim, izađe nepovrijeđen, i noseći na prstu kamen visoko uzdignut, jogunasto upita vilu nije li to onaj izgubljeni prsten, jer da većega nije zapazio u velikom blatu. (9. pjev.)

Za razliku od drugih nekih djela, gdje junaci niti jedu niti piju kad ih zadesi neka nesreća, ili dok ne ostvare neki veliki pothvat, Kalevin sin se uvijek ponaša kao običan čovjek. I kad je ostao bez voljenog konja, izmoren ubijanjem zvjeradi, izvali se na konjsku kožu i slatko zahrče. Naprotiv, kada se junak stao odricati hrane i pića, bio je znak da mu se približuje konac.

Kalevin sin je dijete prirode. On diše s njome i razumije govor njezinih stanovnika, životinja i bilja. A priroda živo sudjeluje u njegovu životu bilježeći tragove svakom njegovu činu i pokretu. No i narod, za čije je dobro poduzeo toliko toga, čuvao je u duši uspomenu na nj. Koliko on i danas živi u njemu, pokazuju, između ostaloga, i imena mjesta: Kodavere, Sassukvere i Rakvere, u kojima se drugi dio riječi vere (krv) odnosi na Kalevinu istočenu krv. Još na početku prošloga stoljeća u cijeloj zemlji; osobito u njenom istočnom i jugoistočnom dijelu, živjela je legenda o junaku, velikodušnom i veselom divu, koji je dugo živio sretan i slobodan kao i njegov narod. Tu je legendu konačno s uspjehom prikupio i obradio Friedrich Kreutzwald (zapravo u toku školovanja ponijemčeni kmetov sin Vidri Ristmets), veliki prijatelj narodnog preporoditelja, pjesnikinje Lidije Koidule, stvorivši tako svome narodu dragocjeno umjetničko djelo.

To sretno razdoblje o kome govori ep, dokončao je prodor feudalizma sa Zapada što su ga donijeli njemački vitezovi. Oni i Kalevu dovode u iskušenje. Junak pobijedi, ali ne izbavi narod. Međutim, zbog poznate krivice i on uskoro pogiba: vlastiti mu mač odsiječe obje noge te iskrvari u mukama. Ep završava proročkim riječima da će Kalevin sin ponovno jednom doći kad bude najpotrebniji svom narodu. Sinut će mu opet sunce koje je smrću njegova junaka i zaštitnika prestalo za nj sjati.

Jo — Ri

Otkupljenje vrela

Ne znam gdje bijaše točno Betlehem, ali znam da nedaleko od njega bijaše šuma, i u toj šumi vrelo prozračno kao jutro, a tako duboko da nitko nije mogao vidjeti gdje u njem izvire voda.

Ono nije ničemu služilo. Tako je bilo povučeno u samoću da nitko nije znao da je ono tu i nije dolazio iz njega crpsti vodu. Bistro vrelo gledaše nebo i nebo gledaše njega.

Ali s dna skrivene zemlje, od dana njegova rođenja — nijedan dan nije znao koji je to dan — njegovo vodeno srce neprestano poskakivaše, izviraše, šumljaše i šuštaše, maleno, svijetlo i blago, razveseljujući šljunak i zibajući mahovinu.

Ptice dolažahu piti iz njega. I druge životinje također. Košuta je k njemu dovodila svoje lane; zečica svoje zečiće; lisica svoje male lisice; veprica svoju divlju prasad. Oni laptahu vodu polagano, ljupko, nisu ga uznemirivali, a vrelo ih je poput dojilje puštalo da se krijepe. Njihovi ružičasti i bezazleni jezici nisu ga mutili. Nisu nikada govorili, a samo riječ prlja usta kad iz njih izlazi.

A lovac, on je pripadao drugoj vrsti. Najvještiji i najlukaviji strijelac onog kraja. Je li on namočio svoje strelice u đavolju čar? Nikada nije promašio svoj plijen.

Jednog se ljetnog dana zaustavio kraj vrela, sav uznojen i usopljen. Dugo bijaše progonio jednu gotovo nevidljivu košutu.

Tada baci svoj luk na zemlju, ostavi svoje tople čizme, umoči svoje ruke u svježu vodu i, nagnuvši lice nad njom, reče:

— Žedan sam!

— Pij! — reče vrelo.

I vinuvši se k njemu sa svog najdubljeg prebivališta, velikim plavetnim skokom, ono mu darova svoje vodeno srce.

On je pio, voda mu je bila divna.

— Lijepo vrelo... — započe on, ali dok je otvarao usta da govori, iz njih iziđe laž i pade u čistu vodu.

Isprva vrelo nije zbog toga osjetilo nikakvu bol. Laž silažaše u nj, mlitava kao ptica koja roni, s rajskom lakoćom. Ali kad se ona raširila, pomiješala s njim kaplju po kaplju, ono se napuni malo-pomalo i bi prepuno čudne patnje.

Što li mu se dogodilo? Ono više nije bilo isto kao prije... Tko je bilo ono od sada? Zamućeno, kakvo postade, pogleda nebo. Ali nebo zatvori oči, a da mu nije uzvratilo pogled. Vrelo je izgubilo nebesko plavetnilo. I zaplaka.

Noć i dan plakaše vrelo. Okolno bilje je potamnjelo. Ptice se nisu brinule za nj, a niti druge životinje. Svakog dana dolazile su ponovno da piju ranu jutarnju i večernju vodu ne opažajući njegovu zamućenost.

Lovac se više nije vratio. Nije običavao piti dva puta na istom izvoru.

Noć i dan plakaše vrelo, zaklinjući nebesko plavetnilo. Ali laž bijaše među njima i njegove otrovane pare — gore nego tama — kvarile su sve.

— Nesretno sam — stenjalo je vrelo — perem rilo veprova, njušku tvorova, kljun vrana i škanjaca, ali tko će mene očistiti? Tko će mi vratiti moju čistu vodu?

Ali vrijeme je opet dovelo zimski suncostaj. Zima u onoj zemlji bijaše lijepa upravo kao ljeto, pa su pastiri i njihova stada provodili noć u polju.

Jedne večeri, oko ponoći, vrelo začu nebo kako pjeva »Mir... Mir...«, divnu riječ koja se širila po cijeloj zemlji. Anđeli navješćivahu svijetu da mu se rodio Spasitelj.

— A gdje se rodio? — U Staji. — Pastiri odmah potrčaše k Staji da ga vide.

Ali što može učiniti jedno obično vrelo? Ono je ostalo potpuno samo cijelu noć.

Nekoliko dana poslije, bilo je krasno jutro, žena iziđe iz Staje s košarom punom rublja — povoja, pelena, marama i košuljica. Bijaše to Djevica Marija koja je išla prati pelene Djeteta Isusa.

Ali umjesto da, kao ostale pralje, siđe do betlehemske perionice, ona se uputi prema šumi, hodaše i nađe vrelo te kleknu kraj njega sa svojim rubljem i sapunom.

— Svetice — uzdahnu vrelo — ti koja tražiš čistu vodu, ne dolazi ovamo prati. Ja više nisam čista, nego zamućena voda.

— Mir tebi — reče sveta Djevica — ako voda ne opere pelene, pelene će oprati vodu.

Ona poče prati, umačući rublje u izvorsku vodu, sapunajući ga na kamenu, trljajući ga u svojim rukama prekrivenim pjenom, udarajući ga i ispirući onako kako se to inače radi. Zatim, kao sve pralje, poželi razgovarati, saznati kakvu novost, i ona upita:

— Vrelo, zašto si žalosno? Da nisi možda griješilo?

— Ne znam — reče vrelo. — Jednog dana lovac bijaše žedan. Dalo sam mu svoje vodeno srce. On mi je dao laž. Otada više ne vidim nebo.

— Treba povratiti tu laž — reče Djevica Marija.

— Jao! Kako bih to mogla? Toliko je ušla u mene da su sada sve moje kapi njezine kapi. Da se razmrsimo jedno od drugog, trebalo bi da presušim.

— Možda ne — reče sveta Djevica.

Ona izvuče iz svoje košare i baci u vodu jednu košuljicu koja se rasprostrije po vrelu, sa svoje dvije ručice poput križa.

— Vrelo, ti se možeš izliječiti. Vidim lijek tvojoj bolesti. Ali on će biti mučan: trebat će trpjeti.

— Trpjeti? Ali ja ne znam trpjeti — promrmlja vrelo.

— Naučit ćeš. Ja ću ti pomoći. Trebat će samo da se prepustiš. Slušaj! Ti, koje šumiš, ti živa vodo kojoj vodeno srce izbija i teče, ti nećeš više teći, nećeš se više micati, ostat ćeš nepokretno, nepomično kao kamen. Ti, glasu

divlje šume, ti koje se smiješ, ti koje plačeš, ti koje tako umiljato pričaš šljunku svoje tajne, ti više nećeš govoriti, šutjet ćeš noću i danju, mučaljivo kao mrtvac... Ti drhtiš? Jadno vrelo, nema druge pomoći. Riječ te je zamutila. Šutnja će te očistiti. I dok ti budeš šutjelo — slušaj, vrelo, dobro slušaj! — ona će također očistiti laž koja se pomiješala s tobom.

— Šutjet ću — reče vrelo.

I na rukama svete Djevice ono briznu u plač.

Sada je sve bilo oprano, povoji, pelene i košuljice. Djevica Marija se podignu, pokupi svoje rublje, složi ga u košaricu, obrisa ruke i pođe.

— Slijedi me — reče vrelu.

I vrelo ju je slijedilo.

Činilo se da izgubljena stazica koja se vraćala u Betlehem ne mora proći veliku udaljenost. Ipak, kad je izlazila iz šume da bi se vratila k Staji, ona je kroz polja postala duga, tako duga, i još dulja, da se činilo da više ne zna da li će ikada stići onamo.

Lijepi dan ju je ostavio. Lijepo godišnje doba bijaše pobjeglo. S drveća i grmlja sve je lišće otpalo. Ona je išla, išla i išla...

Što je više išla, zrak koji je susretala postajao je oporiji i vrijeme pred njom sve tamnije. Sjevernjak je udarao i presijecao joj prostor. Što je više napredovala, to joj je bilo hladnije.

Katkada je Djevica Marija stavljala svoju košaricu na zemlju da dahne u svoje promrzle prste. A vrelo je iza nje teklo teško, teklo sve više stisnutog srca.

Napokon, kad je pala mrkla noć, začuše pjev anđela koji su za majčina izbivanja uspavljivali malenog. Djevica Marija potrči, otvori vrata Staje i nađe se puna sreće u svjetlu Djeteta. Ali prije nego je zatvorila vrata, ona se okrenu k vrelu.

Vrelo bijaše nestalo.

S jednog kraja ravnice na drugi, oko raspjevane Staje, rasprostiraše se snijeg, nepomičan kao veliko mrtvo dijete, bjelje od najveće bjeline, čistije od najčistije vode. Ono je šutjelo.

Preveo **Dinko Tusun**

MARIE NOËL

Francuska pjesnikinja, kći profesora filozofije, Marija-Melanija Rouget (književno ime Marija Noël) rođena je u Auxerru 16. veljače 1883, gdje je i umrla 23. prosinca 1967. Dobitnica je prve nagrade za pjesništvo Francuske akademije i prve nagrade Grada Pariza za književnost.

Objavila je nekoliko zbirki pjesama, kao npr.: Časoslov pjesama (les Chansons et les Heures, 1920), Pjesme zahvalnice (les Chants de la merci, 1930), Jesenske pjesme i psalmi (Chants et Psaumes d'automne, 1947), Pjesme i priče (des Chansons et des Contes, 1942), Praskozorje (Petit — Jour, 1951) i dramu Suđenje Don Juanu (1955). Pjesnička djela Marije Noël izdana su 1957. u jednom svesku, a Intimne bilješke (Notes intimes) 1959.

Priča »Otkupljenje vrela« prevedena je iz knjige »Božićno putovanje i druge priče« (Pariz, 1949).

Dugo je trebalo da ova velika pjesnikinja, kakvom su je smatrali Brémond, Montherlant i Duhamel, dobije zasluženo priznanje. Nasuprot današnjoj mandarinskoj i aristokratskoj poeziji, pučko djelo Marije Noël saželo je u sebi boli i radosti francuske pokrajine, koja još sva pripada staroj Francuskoj.

»Nježna ljudska ljupkost, ljupkost srca, smiješka, neusiljenosti i ljubavi stanuje u tim svakidašnjim i dirljivim pjesmama, gdje je nebo približeno ljudima.« (Pierre de Boisdeffre).

D. T.

Stanko **DOMINIĆ**

Plemenština

Tamo gdje prestaje asfalt, a kamenom posuta zagorska cesta nestaje vijugavo iza brijega, strše dva visoka jablana kao da nas žele upozoriti na put što skreće udesno. Put je jednokolni, uzan i posut bijelim šljunkom, ali već davno prekriven travom i korovom. U nizu, sa svake strane puta, stoje osušeni jablanovi koji su preživjeli svoja stoljeća. Stoje tu kao mrtvi stražari izubijani strijelama i svjedoče o prošlosti izumrlih gospodara. Na blagoj uzbrdici, stotinjak metara podalje, igličasti borovi i smreke svojim granama tugaljivo natkrivaju jednokatno drveno zdanje još šindrom pokrivenog krova, koji je takav u svom prvobitnom izdanju izdržao samo na začelju koje je bilo manje izloženo vjetru. Pristup do glavnih ulaznih vrata natkriva izbačen trijem koji počiva na rezbarski ukrašenim hrastovim stupovima, što nas odmah podsjeća na ukus i stil zagorske plemenštine Silvestra Drempetića. Tu je, s jedne strane ulaza, u prizemlju velika soba za primanje s dugim crvotočnim stolom, s jedanaest jednakih i jednom povećom posebno ukrašenom stolicom. Na njoj bi po običaju sjedio samo kućedomaćin ili uvaženi gost koji bi prvi put posjetio taj dom. S druge strane do ulaza prostrana soba za ugošćivanje u kojoj se nalazi i glasovir. Uz obješenu pušku na zidu s lovačkim trofejima tu je i slika s pozlaćenim okvirom koja predstavlja djeda Drempetića s odstrijeljenim velikim veprom. Prostorije koje se nadovezuju u ključu zgrade služe za gospodarske svrhe i za smještaj služinčadi. U kat se dolazi širokim hrastovim stepenicama do hodnika gdje su prostorije samo za obiteljske potrebe. Na zidovima soba vise portreti djedova i baka, škropionice s blagoslovljenom vodom, starinska raspela i jedan sačuvan Ivekovićev motiv: domobranci u svjetskom ratu. Da, tako je to otprilike izgledalo još za posljednjeg gospodara ovog dobra, a pitanja koja se tu još sama po sebi nameću, traže nepoznata objašnjenja. Ono što se govorka i što se je kod onih najstarijih zadržalo u pamćenju, jest pripovijedanje da je jedan proslavljeni Drempetić sudjelovao sa svojim banderijem u carskom austrijskom ratu poražene vojske kod Solferina. U toj bici za svoju veliku hrabrost i junaštvo dobio je čin kapetana, iznijevši iz nje već zarobljenu zastavu austrijskog puka. Iznijevši živu glavu, nagrađen je i kesom dukata, ali koliko ima u tome istine, teško je kazati. S tim novcem što ga je donio iz rata otkupio je od obližnjih vlastelina i ovo zemljište, na koje je preselio s brijega svoju staru plemićku postojbinu, jer je ovaj polazni bio ljepši i bolji. Tu je imao mogućnosti da znatno proširi svoje gospodarske zgrade, ali oblik stare kurije nije mijenjao, nego joj je ostavio njen prijašnji izgled.

— Je, tak je nastal ovde novi grad — kazuju najstariji seljaci, prepričavajući ovu priču kako su je čuli još od svojih djedova. No ostavimo ovo kazivanje sudu vremena, jer o tome od kada zapravo počinje Drempetićevo plemstvo nema sačuvanih pismenih podataka. Dva su stoljeća odmakla s poznate tri generacije Drempetićevih do ove posljednje Elizabete pod kojom je još disalo i živjelo u svom starom zdanju imanje s kurijom. Na koncu svega

ostaje nam samo ova prisutna stvarnost, jer kao da je s austrijskom carevinskom tvorevinom i na ovom prostoru izdahnulo i svekoliko plemstvo. Održalo se samo više plemstvo jer je ono još imalo novčanih mogućnosti, odselivši se k novom suženom bečkom carskom središtu. Baruni i grofovi mogli bi se izbrojiti na prste, jer su ostali samo oni mali plemići koji se nisu mogli nikad odvojiti od te svoje domaće grude. To i nije moglo biti drugačije, jer su upravo oni bili uvijek živo povezani s tom zemljom, dijeleći s njom dobro i zlo, i tako snosili svu njezinu sudbinu. Oni su u tom sustavu državnog uređenja bili slobodan stalež koji je svojom neutrnulom svijesti prosvjedovao i branio krnjena prava sakaćene domovine. A onda je došlo ovo novo. Dođe to tako kao nešto veliko. neminovno i neobjašnjivo u mutaciji vremena kad nastupa novo doba. Minulo je kao preko noći vrijeme menueta, kadrila, serenada i valcera, nestali su već davno ti zaboravljeni taktovi, a za zamjenu pojavljuje se tango, a zatim plesovi ekstremnih ritmova bubnja i džeza, s novim nesagledivim označjem. Da, ples je to ljudi i vremena, izmijenjenih običaja i života.

o O o

Elizabetin otac Silvestar Drempetić umro je nenadano od influence, u narodu prozvane »španjolke«, nedugo iza prvog svjetskog rata. Tako je Elizabeta silom prilika ostala jedina nasljednica na imanju od šezdesetak jutara dobre obradive zemlje. Bila je neudata, poš suviše mlada i neiskusna da bi mogla rukovoditi preuzetom poslugom, koja je odmah dobila drugu pamet čim prije nestao pravi muški gospodar ove kuće. Doduše, »špan« Šandor vodio je i prije sve poslove oko gospodarstva, ali činio je to sve sa znanjem i odredbama svog »poštuvanog gospodina«, kako bi ga on uvijek oslovljavao. Nije više bilo onako po pogodbi da se zna što kome pripada, već je bilo tako da je svatko gledao da se što bolje okoristi, da što više prigrabi ili ukrade. To je i bilo moguće, jer Elizabeta nije znala ni mogla svime upravljati. Zbilo se to u vrijeme kad je ona pohađala zagrebački licej zadnje školske godine i u svojoj devetnaestoj godini morala ga je silom prekinuti. Željela je kako — tako spasiti očevinu jer začudo, zakon zemlje kao da je u njoj bio onaj nesavladiv zov kome nije mogla odoljeti. Tu, u tom svom rodnom kutku zagorskog krajolika upila je svu radost svog djetinjstva: igre uz potoke, gajeve i trnace s rođacima i djecom očevih znanaca, koji bi se svake godine našli ovdje na ladanju. Bio je to nezaboravljiv osjećaj radosti. Kasnije, ovamo je dolazio on, Nikola Faler-Sigetski, tada »juratoš« prve godine, ta njena nikom očitovana i prva mladenačka ljubav. U njezinoj šesnaestoj godini, dok su stari ispijali vrčeve vina i gostili se obilnim večerama, on je njoj svirao romanse i sonate na mjesečini, kompozicije Schuberta i Liszta, tako opojno i znalački da je na časove zaustavljao njen mladenački zanosan dah. Tada, a da ne zna ni kako, osjetila je na svom licu i usnama njegov prvi poljubac koji je vodio u svijet najljepših zanosa i sanja.

A onda iza tih najljepših sanjarskih dana iznenada je došla ova tuga duboka kao bezdan. Majku jedva da je i pamtila, a sada je nestalo i te jedine prisne očinske ljubavi koja ju je neodoljivo vezala. Govori se da ponekad djevojčice prime svu narav svog oca. Tako je i u ovom slučaju Elizabeta bila pravi njegov izdanak. Patrijarhalno odgojena, ponosna, određena u svom htijenju

i zamisli. Njena tetka, kod koje je stanovala u Zagrebu, brinula se svakom zgodom da joj predoči važnost obiteljskog podrijetla. Za blagdane ili kojim školskim praznikom otac bi dolazio svojom kočijom u Zagreb, a onda bi se zajedno odvezli do njihova imanja i za tri sata vožnje našli bi se pod krovom starog doma. Tu ih je čekala sva služinčad, jer je kući došla njihova »frajlica«, kojoj će sada svi nastojati u svemu ugoditi. U ljetu, u zemljanom ćupu ukiseljeno mlijeko, a u zimi čaj, med i »kuglafek«, a uz to i sva ona pripremljena jela kuharice Francike, »koja frajlica najrajše jeju«! Sve, sve to, sav taj čar odjednom je nestao kao otpuhnuli lampioni maslačka. S plemićem i posjednikom Silvestrom Drempetićem u kratkom razdoblju nestali su i drugi plemići i vlastela. Raslojavanjem postojećeg društva nastala je ekonomska kriza, slijedila su zaduženja, uknjižbe banaka, rasprodaje, dražbe, što su opet koristili svakojaki snalažljivi probisvjeti koji nisu imali ni kap ovonarodske hrvatske krvi. Transakcija s novcem propale carevine djelovala je porazno. Jednom riječi,srušila se slika jednog vremena, svijeta i života. Koliko je Elizabeta od toga znala i razumjela, teško je reći. U njezinoj duši od svega toga najustaljenije živi vezan i prisutan očev glas za očuvanjem ovog nasljeđa, po kojem si tu onaj koji jesi. To je bila ona česta očeva uzrečica koju je tako dobro upamtila. Još se sjeća svake riječi onog razgovora s ocem u vožnji, kad bi ga po običaju priupitala: Kaj ima novog u Jablancu?

— Hm — zamislio se otac . . . Puno, sega i svačega. Otelile su se dvije krave, a prasica je zlegla petnajst jokširskih praščića. Šenica je ljetos dobro ponesla, a če ne tuče i vina bu kak vode — nabrajao je i radosno odgovarao otac, onako po domaći. Češkajući se prstima iza uha, još je nadodao: — Samo, te cijene, cijene su slabe i niske, teško se proda i unovči! — Gledajući u lice svoju jedinicu, brzo je skrenuo razgovor u druge vode: — A ti, moja Eli, još par mjeseci i matura je tu, a onda, što smišljaš, što ćeš upisati, je li? Da možda ne misliš na udaju — dobacio je u šali. Pronicljiv, odmah je primijetio njenu zbunjenost, pa odmah požali taj upit. — Tata, tata, kaj mi to sada spominješ, pa znaš da nemam dečka — nećkala se ona, a on ju je gledao ispitljivo prigrlivši je još čvršće uz sebe.

— Je, ak je ljubavi, onda se brzo sakaj skleplje! Jedna Drempetička navek more si dečke zbirati na prste — dodao je ponosno i samouvjerljivo. A svaka ta njegova riječ i misao još sada joj je ostala prisutna u sluhu i kao da ga još sada osjeća tu uza sebe u razgovoru. Najednom se sve srušilo, sve je ispalo obrnuto i drugačije. Da je barem poslušala savjete svoje tetke Imele i rasprodala imanje, udala se za pristalog muža i ostala živjeti u gradu. Ne, eto, to se nije dogodilo, to ona nije učinila. Greška, dosuđenost, ili što drugo? Sve se to tako zbilo da je ona ostala živjeti u starom djedovskom domu, ponosna na svoje podrijetlo, sa svim upijenim prostorom svog djetinjstva, s glasovirom svoje majke, starim škrinjama, pokućstvom, kaminima i portretima svojih predaka. Miris pšeničnog kruha iz one starinske krušne peći bio je bolji i omamniji od svih finih peciva gradskih pekara. Uz to, što svako ljudsko biće teži da iznosi svoje unutarnje porive, tako je i Elizabeta posjedovala sklonost bojanja i oslikavanja odabranih krajolika. Boja i kist zanimali su njeno slobodno vrijeme, a zbog umjetničke sklonosti namjeravala je studirati na umjetničkoj akademiji. Slikovit okolišni krajolik slikala bi sa zanosom i strašću, kao da je u tom nailazila jedini odušak u novonastalim prilikama. A slu-

žinčad i družina odmah bi to koristili na svoj način i javno bi govorkali: — Se ne treba žuriti s delom, frajlica pak malaju kipce!

Tako je gospodarstvo iz godine u godinu slabilo: sve manje stoke, manje žita, sijena i vina, a da se sve drugo i ne spominje. Običajena slavlja u kuriji bivala su sve rjeđa pa su tetka i redoviti gosti ove kuće bili sve rjeđi. Prepuštena sebi i svom samouvjerenju, nije znala stvoriti za sebe najkorisniju odluku. A onda, odjednom je pukao za onaj čas posve nevjerojatan glas. Elizabeta će se udati, i to za svojeg novonajmljenog »špana« Mirka. To su samo naklapanja, mislili su znanci. Ali, mjesec dana kasnije to je bila prava istina. Sva tetkina pisma i negodovanja nisu imala učinka. Razina naobrazbe, odgoja i kulture, rodovsko odstojanje, svakoj drugoj činilo bi nepremostivu zapreku, ali sve to za jednu Elizabetu Drempetićku nije značilo ništa. Da li se podala trenutnom hiru svoje mladosti, ili se radilo o nečem drugom, teško je reći. Mirko je bio lijep, stasit i naočit momak, bistar seljak koji se dobro razumio u gospodarstvo, jer mu je otac bio trgovac stokom. Takav je bio potreban na Elizabetinom imanju da unovči dobiveni prihod. Tako je došlo do upoznavanja i zbližena u kojem je i bračna odluka došla kao prikladan izlaz. Koliko je između njih bilo one duboke ljubavi, teško je reći. Činilo se da su u početku živjeli sretno. Posluga i ljudi gledali su to drugačije i govorkali između sebe: — Mirkec je samo njezin sluga za delo, zato ga je i zela za muža! — Mimo tih naklapanja, objektivno uzeto vidjelo se da je tim brakom Drempetićevo imanje bilo održano za jednu generaciju. Mirko se zdušno dao na posao. Za njega, seljačkog sina zemlja je bila dio njegove krvi, osjetio ju je u otkucajima svoga srca. Predao se ritmu te ljubavi prema vjernoj hraniteljici koja mu poklanja svoje darove. Godilo mu je i zanosilo ga ovo bogatstvo, a treba reći da je i zemlja našla svoga gospodara, tetošitelja i slugu. Istina, družina je na gospodarstvu bila prepolovljena, a zadržani su samo oni stariji koji će pod krovom te kuće dočekati i smrt.

Tako je bilo u početku, no s vremenom je taj bračni odnos dobivao drugi oblik i tok. Koliko je ostalo različnosti i taštine u nasljeđu Elizabetine krvi, možda bi se dalo naslutiti iz činjenice što iz te bračne zajednice nije punih deset godina bilo poroda. Pa i samo vjenčanje, koje je obavljeno bez javne gozbe i svatova, imalo je svoje tumačenje. Na vjenčanju nije bila prisutna Elizabetina rodbina, koja je taj njezin čin gledala s negodovanjem i srdžbom. Svi su to sveli u jednu rečenicu: Gdje joj je pamet?

Sa svog stanovišta rodbina je za takvo svoje mišljenje imala dovoljno opravdanja. Muževljeva sirovost često bi dolazila u sukob s nasljeđem ženine otmjenije rodovske naravi. Tog svojeg tako oblikovanog ja Elizabeta se nije mogla odreći. Bilo je to ono što ona da je i htjela, nije mogla svladati u samoj sebi. Tu nije pomogao ni utjecaj njenog kršćanskog odgoja. A kad se ipak rodila prva djevojčica, njena radost nije bila odveć spontana i velika. — Dijete je tu — predbacivala je sama sebi — ipak nisam pravedna u tom svom odnosu — govorio joj je jasno u unutrašnjosti jedan prisutan glas. — Pa nitko te nije silio na tu bračnu vezu. Zar nisi pred Bogom na oltaru jasno i glasno izgovorila »da« na onaj svečani upit: Ljubiš li ti Elizabeta ovdje nazočnog...? Jest, tada sam rekla »da«, ali to danas ipak ne bih učinila — odgovarao je opet njen trenutačni osjećaj.

Odrekla se je svih. Bila je željna šireg i dubljeg razgovora, željna nježnog pristupa i neke romantike, koja je nestala već s prvim godinama braka. A zemlja, zemlja je bila prva i do srži predana suprugova ljubav kojoj se je on posvećivao od jutra do mraka. I što sada? Zaboravljena i napuštena od rodbine i znanaca, što joj je drugo preostalo nego da nastavi snositi to svojom voljom stvoreno stanje? Za kumče djetetu uzela je učiteljicu s obližnje škole s kojom je prijateljski povezana još iz djetinjstva. Noj se i jedinoj povjerava, a ona je u svemu tješi i ohrabruje. Privila je uz grudi djevojčicu plave puti i krupnih očiju, koje kao da su tražile predani kucaj majčinskog srca. Što je više napredovala u rastu, činila joj se ljepšom i dražom. Na krštenju su joj dali dva imena — Elizabeta Jasmina. No, ovo drugo ime prevladalo je u svakodnevnom dozivanju, jer je na nj podsticao grm mirisnog jasmina koji je cvao pod prozorom i bio uz primalju jedini prisutan kod njenog rođenja. U napetosti onog straha nije bilo ni supruga, nijedne riječi, nijednog cvijeta darovane nježnosti, ništa od svega toga nije bilo prisutno. Vani se je upravo spremalo na buru i kišu, a on je dovikivao konjušarima i težacima da što brže stavljaju u potkrovlje dovezeno sijeno. U porođajnoj boli taj ju je glas prestrašio, bio je odbojan. Taj trenutak duboko joj se usjekao u svijest i ranjavao ju je kad bi ga se sjetila.

Tako je teklo vrijeme, a radosti života bivale su sve manje i manje. Elizabeta je sve više blijedjela i poboljevala. Kod spontanog izljeva krvi kad je u zakašnjeloj žurbi suprug bio primoran da je što hitnije dopremi do bolnice, rekla mu je posljednje riječi: — Ako se dogodi ono najgore, Jasmina ne smije ostati u Jablanovcu; zemlje ima dosta, rasprodaj koliko bude potrebno da ide u školu i završi fakultet. To mi moraš obećati.

Mirko je tog časa dobro shvatio što mu je ona time željela kazati. Gledao je u njezine suzne oči i ispratio ih obliven svojim suzama. Čekao je u hodniku da čuje glas službujućeg liječnika. Šutljiv i utučen, instiktivno je očekivao najgore. Drama koja se odigravala iza bolničkih vratiju bila je dvostruka, o njoj on neće nikad ništa saznati. Elizabeta je izdahnula na rukama liječnika Nikole Falera, koji je napustio pravo i posvetio se studiju medicine.

Prepoznao je pacijenticu još prije nego je pročitao njezino ime. Uložio je sve svoje liječničke znanje da je spasi. — Elizabeta! — milovao je njezinu posve klonulu ruku — sve će biti u redu — šaptao je nježno prigušenim glasom naređujući hitnu transfuziju. Pa ipak, sve je bilo suviše kasno. Na njezinim se usnama samo pojavio jedan smireni titraj, a onda je slijedio kraj. Bolničke sestre nisu nikada saznale zašto je doktor Faler zatražio trodnevno odsustvo. Jest, predbacio je samom sebi: — Ja sam kriv. Moj studij u Beču, nejavljanje, druge prilike i isprazno obećanje. — Sada je i on oženjen. Trebalo je to preboljeti — trideset trogodišnji život mlade žene ugasnuo je zauvijek.

o O o

Djevojka skladna i lijepa, plave kose i sjetnih očiju, buduća učiteljica ili profesorica, Jasmina Perić-Drempetić, dijete iz toga braka, ove će godine završiti pedagošku akademiju. Njen otac kao udovac izvršio je svoje obećanje, što više, zdušno je pružao svojoj kćeri obilnu pomoć. Nije joj manjkalo novaca

ni njegove pažnje. Poznavali smo se iz školskih klupa i tako postali prijatelji vezani đačkim drugovanjem. Bio sam njezin đački kolega siromašnog stanja, s jednim odijelom, poderanih cipela, bez potrebnih bilježnica i knjiga s džepovima punim neimaštine. Tako je njezino plemstvo imalo prilike izkazati se svojom djelotvornošću. Ne znam kako bih se, često izgladnio, održao da mi mnogi ručak ili večera nisu dotekli njenom pomoći. Znala je i osjećala svu tu moju nevolju i neimaštinu. I onda nije čudo da sam je odjednom zavolio svom dušom i srcem. Ali kako ću to njoj jednom kazati i izreći? Svakoj drugoj to bi bilo mnogo jednostavnije i lakše. Zreli smo ljudi, još mjesec dana i rastat ćemo se s diplomom u džepu, a onda dolaze drugi planovi. Sjedili smo u parku na klupi udišući miris rascvalih lipa. Puteljak uz klupu bio je posut bijelim šljunkom i ona ga je gurkala vrškom cipele u lik lančanih krugova, kao da bi njime htjela vezati svoje misli. Ohrabrih se, pa bez svakog uvoda, odjednom izlanem silinom otpuštenog oduška: — Jasmin — tako sam je skraćeno prozvao iz nekog unutarnjeg milja. Prihvatio sam njene obje ruke: — Čuj me, Jasmin — ponovio sam još jednom. — Ja te ne volim samo kao svojega najboljeg prijatelja . . . Znam da još nisi imala čovjeka s kojim bi mogla dijeliti svoju ljubav . . . Kao da je u jednom trenutku shvatila sav slijed misli koje sam želio izreći. Zastala je dahom, puna uzbuđenja. Njene sjetne plave oči odlutale su površinom nedaleke rijeke. Uvukla je ruke u vunene rukave veste i zamislila se bez riječi. Tek nakon dulje stanke rekla je tronuto i tiho: — Znam, znala sam da će to tako biti. Zavolio si me, jer sam ti učinila ovo malo dobra što mi je bilo moguće. Ipak, to izgleda kao da sam kupovala tvoju ljubav. - Digla se naglo iz klupe. — Mnogo tu ima toga još nepremostivo, o čemu ti ništa ne znaš, o čemu me nisi nikad pitao, niti sam ti o tome kazivala . . .

Ostao sam nijem i nepomičan. U sumaglici mojih očiju nestajala je u parku. Jesam li ju povrijedio?. Moralo je proći još mnogo vremena da doznam sve ovo što sam ispripovjedio. Svoju sam tugu nosio kao neshvatljiv poraz koji nisam mogao pokopati zaboravom. Njena zagorska plemenština odala mi je sliku njezine duše, jednog ozračja što grije dužnim poštovanjem i pamćenjem.

Mihovil Spalatin Rabljanin

(Nepoznati pravnik Napoleonove Ilirije)

Na nebu francuske Dalmacije (1806 — 1809) i francuske Ilirije (1809 — 1814) pojavio se kao meteor, od svoje 34. do svoje 42. godine života, dr Mihovil Spalatin — odvjetnik, sudac i profesor, i ugasio se, činilo se, zauvijek. Živio je, istina, 55 godina, tj. do godine 1827, ali je u preokretu evropske povijesti već 1814. bio pokopan. Istom u 20. stoljeću tršćanski *Piccolo* (1914) komemorirao ga je kao vrijednog pravnika, Francé Kidrič (1914) ocrtao ga je kao oduševljenog masona, Rudolf Maixner (1960) opisao kao prijatelja francuskog pisca Charlesa Nodiera, a Šime Peričić (1965) prikazao ga je kao požrtvovnog profesora. Vidjet ćemo sada da se okušao i na polju pjesništva.[1]

Mihovil se rodio 16. prosinca 1772. u Rabu; bio je sin Vicka plemenitog Spalatina iz Raba i majke Tereze rođene Grisogono-Bortolazzi iz Zadra.[2] Pošto je u rodnom gradu stekao osnovnu naobrazbu i pokazao izvanredan talent i neobične sklonosti za više studije, majka i stric Šime, osorski biskup,[3] poslali su ga u Kopar pijaristima na dalje školovanje.

U 18. godini završio je Mihovil srednju školu s odličnim uspjehom, pa je bio poslan majci u Rab. Tom je prilikom Lodovico Gravisi, starješina pijarista, uputio biskupu pismo, u kojem mu kaže da su pijaristi izvršili svoju dužnost, da je mladić ne samo talentiran nego po prirodi blag i plemenit, da je osobito sklon pjesništvu. Sa dva svoja javna nastupa prodičio je i sebe i svoju školu. Gravisi ističe da »u ovoj pogibeljnoj dobi ne bi smio biti prepušten sam sebi«, jer da će se teško othrvati utjecaju svojih vršnjaka.[4]

Iz oduljeg pisma, koje je Mihovil kao srednjoškolac u Kopru poslao u Rab svome kumu, vidimo da je Mihovil bio vrlo privržen svojoj majci udovici i svom rodnom mjestu. Doznajemo da su mu nastavnici bili iz Toskane, Venecije i Pijemonta, i da su bili vrlo vrijedni *(i maestri son perfettissimi)*. Studirajući prirodne znanosti *(la fisica)* kao dio filozofije, nada se da će naučiti stvari korisne i potrebne izobraženu čovjeku. »Dok sam dosada«, nastavlja on, »obnevidio u mraku duboke i tamne noći, sada vidim pokoju zraku svjetla.« Pišući općenito o svom internatu kaže: »Ovdje čovjek ima izvrstan apetit, dobro spava, ali zimi se smrzava. Šta ćemo... ne može čovjek imati sve, mora se trpjeti, ali doći će vrijeme za ples, za glazbu, za pjevanje, za brojne gozbe, za sve moguće užitke. Ali ovdje stavljam točku... (U ovoj ustanovi) pobožnost cvjeta! A cvjeta li u dušama mojih učitelja? U tom pogledu malo vjerujem redovnicima, a svjetovnim svećenicima nikako!!! Ovdje se zaustavljam. Samo toliko Vam mogu reći o Koparskom internatu *(Collegio di Capo d'Istria)*, to je sve što Vam mogu reći.«[5] Ovo pismo najbolje otkriva intimni karakter čovjeka o kojem pišemo. U svom mladenačkom snatrenju Mihovil teži za rješenjem životne zagonetke tražeći ga u filozofiji. Vidjet ćemo kasnije u njegovim govorima da rado zalazi u filozofiju prava. Uz njegovu duhovitost očitu-

je se težnja za iskrenošću, uz društvenu kritiku neka epikurejska želja za užitkom. Njegov topli zanos koji će se, usprkos konvencionalnim izrazima stilizirane poezije njegova doba, očitovati i u njegovim pjesmama, oblikovat će se osobito u njegovu pristanku uz Francuze i u njegovoj predanosti idejama slobodnog zidarstva. Kad nije mogao naći sebe u kršćanskom formalizmu svojih učitelja, a možda ni svoje rodbine, poveo se za idealnim racionalizmom onda naprednjačkog prosvjetiteljstva.

Iste jeseni upisao se na pravni fakultet padovanskog sveučilišta, gdje je, vjerojatno u četiri godine, i doktorirao.[6] Po završenu studiju službovao je neko vrijeme u Kopru,[7] a zatim je prešao u Zadar, gdje se bavio odvjetništvom.

Vidjeli smo da je Spalatina još u srednjoj školi zanimalo pjesništvo. Pored brojnih dokumenata, u spomenutom rukopisu nalazimo i nekoliko njegovih pjesama na talijanskom, koje je vjerojatno ispjevao dok je živio u Zadru. Sastavio je epitalamij u čast grofice Bettini Sanfermo-Bernardi, koju slavi pod imenom Nike (pobjeda) i pjesmu *»Invocazione a Venere«*, u kojoj spominje svoga prijatelja dra Nikolu Jakšića.[8] Govoreći u jednoj bilješci o tom svom prijatelju, pjesnik nam se ukazuje kao slobodnjak osamnaestog stoljeća: uzvisuje »kreposne i osjetljive duše« *(le anime virtuose e sensibili)*, slavi svoga prijatelja Jakšića kao »filantropa, koji je usred nepoznata i zaostala naroda pronašao nove izvore za ljudski duh i srce«.[9] Sve su te pjesme pune mitoloških aluzija, koje su bile u modi na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće. I zadnji sonet, koji je unijet u Rukopis iz zbirke sastavljene 1802. u čast Njegove Preuzvišenosti Steffaneo, odiše istim duhom. Motto *»Cereris sunt omnia munus«*, uzet iz Ovidijevih *Metamorfoza*, izražava osnovnu misao fiziokrata koji su u ono doba naučavali da je zemlja, tlo, jedini izvor bogatstva. Tu svoju zemlju Spalatin, još prije Francuza, naziva Ilirijom. Vidi je poljoprivredno zapuštenu, po lošim navikama zaostalu pa se obraća Steffaneu sa željom da mudrost (Palada Atena) prosvijetli i nadahne Steffanea da on smionim reformama pretvori Iliriju u naprednu zemlju.[10]

Od 1804. do 1806, potkraj prve austrijske vladavine u Dalmaciji (1797 — 1805), dužnost civilnog i vojnog guvernera vršio je u Zadru barun Thomas Brady.[11] 3. kolovoza 1805. imenovao je Brady činovnikom u svojoj vladi *il nobil signor dottor Michele conte Spalatin*, jer, kaže general, da dobro poznaje njegove velike znanstvene odlike *(qualità scientifiche)* kao i njegovo hvalevrijedno moralno ponašanje.[12] Čim je pak vlast prešla[13] u ruke Francuza, divizijski general Molitor, *Commandant Général de la Dalmatie et Albanie*, imenovao je 20. veljače 1806. *Monsieur Michel Spalatin* prvim tajnikom svoje Kancelarije.[14] Kako je pak general slijedećeg dana morao otići u Boku Kotorsku, postavio je Spalatina svojim zamjenikom,[15] da vodi tekuće poslove mjesto njega u njegovoj vladi, *Chancellerie Présidiale*, koju je sačinjavalo šest savjetnika: Grisogono za Prizivni sud, Pasquali za administraciju i politiku, Hreljanović za okružni sud, Verigo za financije, Ismaeli za trgovinu i pomorstvo,Battisti za zdravstvo.

Molitor je stigao u Zadar u veljači 1806. i već slijedećeg mjeseca postavlja temelje masonskoj loži, kojoj će ime biti *Loge de Saint Jean de Jérusalem Franco-Dalmate sous le titre distinctif Eugène-Napoléon à l'Orient de Zara*. Francé Kidrič ističe da sam naziv »francusko-dalmatinska loža« odrazuje sastav »potpisanih utemeljitelja i dostojanstvenika: Amielle, Bertrand i Héraud su Francuzi, Spalatin i Borelli Dalmatinci«.[16] I Spalatin i Borelli imali su već tada više framasonske stupnjeve, prvi je bio *orateur*, a drugi *trésorier*.

»Vrativši se iz Padove«, piše GAG, Mihovil »nije više bio ni moralno nevin ni u svojim načelima religiozno čist kao što je bio u Kopru. Bio je sav prožet nesretnim duhom onog zlosretnog doba, bio je već zabrazdio u slobodno zidarstvo, u čije se tajne toliko i tako ozbiljno uveo da je u kratko vrijeme prošao kroz tu školu, postigao sve stupnjeve te je već godine 1806. bio *oratore*.«[17]

Po svemu sudeći Spalatin je morao biti oduševljen mason, kad je kasnije, u kritičnoj godini 1813, snubio baruna Lederera, austrijskog konzula u Rijeci, da i on pristupi u to novo društvo. Konzulov izvještaj o francusko-ilirskim tajnim društvima policijskom predsjedniku Hageru bio je prvi izvještaj o tom »opasnom« društvu upravo pred austrijsku reokupaciju hrvatskih zemalja. »Ako je državna uprava već informirana o tom redu i o njegovim vezama, koje po svoj prilici imaju demokratske tendencije«, nastavlja konzul, »moj bi pristup tome društvu bio suvišan; ako pak nije, spreman sam iz domovinske ljubavi i vjernosti prema vladaru učiniti sve što mi naredi Vaša Preuzvišenost.«[18]

Kad je Napoleon stvorio kraljevinu Italiju, Dalmacija je postala jednom od njezinih pokrajina. Ta je pokrajina obuhvaćala i kvarnerske otoke a dopirala je samo do Neretve. Od 1806. do 1809. generalni providur te Dalmacije bio je poznati Vicko Dandolo. Godine 1806. imenovao je[19] Dandolo Spalatina prisjednikom *(assessore)* zadarskog Prizivnog suda, kojemu je Grisogono bio predsjednikom. Kako smo vidjeli, Grisogono, Hreljanović i Spalatin istovremeno vrše dužnosti u upravi i u sudstvu, jer načelo podjele vlasti u Dalmaciji nije još nikako bilo provedeno. U ovoj istoj godini sudac Spalatin, koji je tada bio muž u punoj snazi, dobiva nove dužnosti. Dandolo ga je imenovao članom Komisije za ceste i vode sa zadatkom da izvidi stanje dalmatinskih putova i mogućnosti isušivanja močvara. »Računajući na Vašu požrtvovnost«, završava Providur, »siguran sam da ćete s velikim marom obaviti ono što od Vas tražim. Na temelju Vaših nalaza provest će se radovi koje je naš Vladar blagohotno odredio, da se tako pridigne ova dosad zapuštena pokrajina i dovede do blagostanja.«[20]

U jesen 1806. otvoreni su u Zadru pučka škola i licej *(liceo degli studi)*. »Licej će imati rang sveučilišta... Dijelit će se naime na više i niže odjele. U višim će se predavati medicina, filozofija, pravo i prirodne nauke. Odmah su bili imenovani rektor liceja, učitelji i profesori. Rektorom je postao benediktinac Gaetano Aleardi, a član Prizivnog suda u Zadru advokat Mihovil Spalatin predavat će na pravnom odjelu (fakultetu) liceja osnove prirodnog i građanskog prava... Nastava će se održavati u prostorijama ukinutog samostana sv. Krševana, za više odjele liceja samo poludnevno.«[21] Providur je svjestan da je prisjednik Spalatin već opterećen dužnostima na sudu, ali, »poznavajući Vašu požrtvovnost u radu za opće dobro i Vašu domovinsku privrženost«, nastavlja Dandolo, »unaprijed se radujem što ću Vas vidjeti i u ovoj Vašoj novoj dužnosti.«[22]

Slijedećeg mjeseca providur je promaknuo Spalatina na položaj suca Prizivnog suda s godišnjom plaćom od 7000 mletačkih lira. Ponovno se providur poziva na Spalatinove javne zasluge, na njegovu odanost domovini i vladi, i dodaje da mu je njegova »stručna pravnička sprema garancijom da se u svom izboru nije prevario.«[23] U jesen 1807. opet je Spalatin postavljen za profesora građanskog zakonika po Napoleonovu kodeksu s godišnjom plaćom od 2000 mletačkih lira. Providur ističe Spalatinove zasluge »za opće dobro svojih sugrađana« i to što je prve školske godine predavao bez ikakva honorara.[24] Spalatin je dakle predavao pravo na zadarskom liceju kroz sve četiri godine njegova opstanka, od jeseni 1806. do ljeta 1810. Prvih je godina Dandolo tražio od »državnih službenika do 26. godine starosti da pohađaju predavanja iz prava, filozofije i prirodnih nauka. Izgleda da je odaziv bio dobar, te se ova fakultativna poduka nastojala održavati izvan radnog vremena službenika. Čini se da je osobiti interes vladao za nastavu prava, jer je profesor Spalatin predavao ovima građansko pravo i Zakonik još ljeti 1806. od sedam do osam sati ujutro, pošto je radno vrijeme službenicima počinjalo u osam sati.«[25]

Napoleonovim dekretom od 4. srpnja 1809. stvorene su bile Ilirske pokrajine sa središtem u Ljubljani. Njima je upravljao generalni guverner. Jedna od pokrajina bila je Dalmacija, kojoj je na čelu bio intendant u Zadru.[26] Za vrijeme prijelaza pokrajine Dalmacije iz Italije u Iliriju *baron de Maurillon* imenovao je Spalatina, koji je tada bio prvi sudac *(giudice anziano)* na Prizivnom sudu u Zadru, predsjednikom Okružnog prvostepenog suda u Zadru. I u tom se dekretu ističe da je Spalatin obavljao dvije već spomenute službe besplatno.[27]

Od kraja 1809. do početka 1811. *Marmont, duc de Raguse,* bio je guvernerom Ilirije. 25. svibnja 1810. piše on iz Ljubljane predsjedniku Spalatinu u Zadar: »Gospodine! Ovime Vam javljam da sam Vas izabrao članom Deputacije ilirskih pokrajina, kojoj je dužnost da se pokloni pred Njegovim Veličanstvom u ime stanovnika ovih pokrajina. Deputacija kreće na put u Pariz, pa se morate požuriti da joj se pridružite.«[28] Moj pradjed Šime Spalatin piše iz Raba 28. prosinca 1892. svome sinu Krstu[29] u Herceg-Novi slijedeće pismo u kojemu opisuje taj događaj:

> *Cavaliere Michiele Spalatin* bio je prvi rođak moga oca. Bio je predsjednikom Prizivnog suda u Ljubljani pod vladom Napoleona I. Kad se ovaj vjenčao s Marijom Lujzom, austrijskom nadvojvotkinjom, Dalmacija je poslala delegaciju da mu čestita, pa je između drugih članova izaslanstva bio taj Spalatin i Bajamonti,[30] otac onoga koji je nedavno umro.[31] Tom prilikom Spalatin je bio odlikovan Legijom časti i prisustvovao je velikoj svečanosti s plesom, koju je Napoleon bio priredio.[02] Došlo je do požara u plesnoj dvorani, pa je između ostalih žrtava izgorjela sestra[33] austrijskog poslanika princa Schwarzenberga.[34] Kad se Spalatin vratio u Dalmaciju, pripovijedao je da su ga u Francuskoj lijepo primili zbog našeg predka koji se zvao Juraj.[35] Taj se kao pisac nalazio u Njemačkoj u Luterovo doba, i ne samo da je prigrlio reformaciju nego je i napisao mnoga djela u prilog reformacije, i ta su djela još i danas na indeksu i cijenjena su u Njemačkoj. Kada je pala Napoleonova vlast, *Cavaliere Spalatin* bio je kao slobodan zidar progonjen, pa se sklonio u Veneciju, gdje je neovlašteno vršio odvjetničku službu. Kad mu se narušilo zdravlje, pisao je godine 1832. mome ocu da se želi povući u Rab. Čim se to doznalo, mnoga su mu gospoda ponudila stan, koji je on primio u našoj kući, pa mu je bila dodijeljena soba u kojoj je spavao Don Luigi. Moj je otac bio poslao barku po njega u Rijeku, kamo je bio stigao. Onog jutra kad su ljudi pošli po njega, našli su ga mrtva u krevetu. Sumnjalo se da je bio otrovan. Bilo mu je tada 55 godina, i priređen mu je bio svečan sprovod u Rijeci. Sve to točno znam, jer mi je tada bilo 18 godina. Ti ćeš dobiti tri srebrna komada pribora za jelo (possate d'argento), koji su njemu pripadali, a sada su u strica Krsta, ali nakon njegove smrti pripast će tebi. Sve je ostalo izgubljeno . . .[36]

Piscu ovoga pisma bilo je onda 77 godina, pa se nije točno sjećao svih pojedinosti iz svoje mladosti. Istina je da je Mihovil umro u 55. godini života, ali je umro 9. srpnja 1827,[37] a ne 1832, pa je mome pradjedu bilo tada 13 godina, a ne 18. Inače, ovo pismo svjedoči o jakim obiteljskim vezama što uspješno prevladavaju ideološka razmimoilaženja.

Kako rekosmo, Spalatin je do ljeta 1810. predavao pravo na zadarskom liceju. Marmontovim dekretom[38] od 4. srpnja 1810. osnovane su u ilirskim pokrajinama dvije središnje škole,[39] jedna u Ljubljani a druga u Zadru. One su bile odijeljene od liceja i gimnazija, čime je bio naglašen njihov sveučilišni položaj. Generalni inspektor za nastavu priopćuje Spalatinu svojim pismom od 21. prosinca 1810. da ga je guverner Marmont imenovao profesorom za građanske institucije i Napoleonov zakonik na središnjim školama u Zadru.[40] Kako je profesor Spalatin bio često službeno odsutan iz Zadra, sudac Prizivnog suda u Zadru Giulio Parma bio je postavljen za asistenta profesoru Spalatinu.[41] Sa školskom godinom 1810/11. završava se Spalatinov nastavnički rad, zato što su središnje škole bile dokinute i zato što ga je car Napoleon imenovao predsjednikom Prizivnog suda u Ljubljani.[42] Uz ostale njegove titule u carskoj se odredbi spominje da je Spalatin bio nosilac Legije časti. Prigodom tog svog imenovanja na najviši položaj u sudstvu Napoleonove Ilirije novi je predsjednik održao slijedeći govor na francuskom jeziku:

> Gospodine glavni povjereniče za pravdu! Gospodo!
> Odlukom našeg uzvišenog Vladara dopala me čast da predsjedam njegovu Prizivnom sudu u Ljubljani. Kad bih bio u stanju da mu izrazim svoju duboku zahvalnost kao što osjećam odanost da žrtvujem svoj život za njega, to bih sigurno i učinio na ovaj svečani dan, pred Vama, gospodine glavni povjereniče za pravdu, koji me ustoličujete u njegovo ime. Ali to je iznad mojih snaga; ono što bi mi moralo biti nagradom za sve ono što sam za života uradio, postaje mi pobudom za preostale dane. Oslanjajući se na Zakon, od kojega se nikad nisam odijelio, naći ću u njemu svoje glavno uporište. Naklonost guvernera ovih pokrajina, naklonost generalnog intendanta i Vaša, gospodine glavni povjereniče za pravdu, dat će mi snage da ispunim dužnosti koje na ovom mjestu očekuje od mene Njegovo Veličanstvo. Osnažit će me primjer Vaših kreposti. Počašćen naklonošću uzvišenog Vladara, pod čijim zakonima živim već šest godina, molim Providnost samo jedno: da mi povrati zdravlje i tako podvostruči

moje snage. Sve moje pouzdanje počiva na maru g. potpredsjednika i gg. sudaca, pa ću uz pomoć njihovih visokih kvalifikacija dostojno izvršiti svoj zadatak. Onaj koji uz ostale funkcije povezane s njegovim visokim položajem ima dužnost da, kao čuvar zakonâ, održi sudski poredak time što zahtijeva da se zakoni u potpunosti ispunjuju, prosvijetlit će nas na putu kojim sada krećemo. Kao glavni predstavnik ovog visokog suda mogu obećati svome Vladaru da će svi članovi ovoga suda biti svjesni visoke vrijednosti svojih dužnosti kad budu vršili vlast koju im je on povjerio. Gospodo suci, ta visoka vrijednost nema granica. Sva djelatnost građanina u neku ruku kao da spada u našu nadležnost, jer, ako se samo zamislimo, vidjet ćemo da nema čovjekove djelatnosti koja ne bi bila zakonom određena, kao dopuštena ili kao zabranjena, prema tome je li u suglasju sa zakonom ili nije. Budući da je naša vlast ustanovljena zato da se upotrijebi sve što je dopušteno, da se spriječi sve što je zabranjeno, iz toga proizlazi da nema društvenog čina, pa ni privatnoga, koji ne bi više-manje neposredno spadao u našu nadležnost. Da bi ta naša djelatnost bila uvijek blagotvorna, dosta će biti da malo pomnjivije razmislimo o cilju koji si je naš Vladar postavio kad nas je ustanovio. Budući da je prva svrha zakonâ zajamčiti građansku slobodu i tako omogućiti građaninu da uživa sva ona prava koja mu pripadaju, jasno vidimo da smo ustanovljeni samo zato da, vršeći vlast koja nam je povjerena i služeći se javnim organima redarstva što su nam stavljena na raspolaganje, ničim ne oskvrnemo tu istu slobodu koju smo zakonom duž. ni štititi. Sud je ustanova sveudiljne budnosti, za koju nam je potrebna hrabrost što nadilazi svaku neurednu sklonost i sve predrasude. To nikako ne znači da nam je sveopća ljubav nešto strano; naprotiv, sučeva se razumnost usavršava plemenitim osjećajima srca, kreposnom ljubavi što spaja čovjeka sa svima ljudima; čovjek je baš ta ljubav ili, ako hoćete, ljubav je njegova bitna osobina.[43]

Tako je predsjednik Spalatin započeo svoju visoku službu, koja u sjeni Napoleonove epohalne ali kratkotrajne sudbine nije mogla dugo trajati.

Da je Spalatin prešao u Ljubljanu već 1811, vidi se iz izvještaja što ga je podnio vladi u Parizu savjetnik Pellenc, poslan u Iliriju ljeti 1811. U svom izvještaju Pellenc kaže za Spalatina: »još mlad, ali općenito cijenjen«.[44] Na početku 1812. obraćaju se na Spalatina zatvorenici iz Trsta Giorgio Beros, Giovani Jurich, Stefano Cacich, Gabriel Ivulich, Francesco Cacich Miosscih i Paolo Marcussich s molbom da za njih posreduje kod glavnog povjerenika za pravdu. »Na ovaj korak potakao nas je glas o Vašoj dobroti, pa puno nade polažemo u osjetljivost i plemenitost Vašeg srca.«[45]

26. travnja 1813. Spalatin je bio pozvan da svečanim govorom otvori prvo zasjedanje Prizivnog suda u Trstu.[46] Na 101. godišnjicu toga događaja tršćanski je *Piccolo*[47] štampao taj isti govor zato što je, piše *Piccolo*, »i danas vrijedno objaviti ga kao dokumenat iz kojega možemo vidjeti kakvi su osjećaji i koja načela prožimali napoleonsko sudstvo u našim krajevima«.[47] Ovako je govorio *il cavaliere Spalatin*:[48]

Gospodo! Naše se dužnosti mjere jednim jedinim mjerilom, koje je cijelo sažeto u tajnom pitanju što ga svaki od nas postavlja svojoj savjesti: *jesam li ja duboko uvjeren?* Zakon ne nameće drugoga mjerila. Ne pita nas zakon kojim smo putem došli do tog svog uvjerenja, ne propisuje nam pravila kojih bismo se točno morali držati da bi naši pravni dokazi dosegli svoju puninu i dovoljnost. Zakon traži od nas samo da u tišini i sabranosti ispitamo sami sebe, pa da u iskrenosti svoje savjesti vidimo kakav su dojam ostavili na naš razum dokazi izneseni protiv optuženika i sredstva njegove obrane. Ne kaže nam zakon: utvrdili ste istinitost svakog čina tolikim brojem svjedočanstava ili nećete smatrati dovoljno utvrđenim nijedan dokaz koji nije potkrijepljen tom i tom ispravom ili tolikim brojem indicija. Zakon kaže jedino ovo: *pitajte svoju savjest je li duboko uvjerena.*

Koliko je bilo povjerenje zakona u suce, koji su ipak samo ljudi, kad se ograničio na ovaj jedini propis! Kolika je naša obaveza da ne izdamo toliko povjerenje, da se pokorimo tako teškoj zapovijedi! Oslanjajući se potpuno na moralnost sučeve savjesti i postavljajući njega za kaznitelja izgredâ ljudskih strasti, zakon kao da ga je htio izdignuti iznad običnih ljudi i prikazati ga kao savršeno biće koje nikakvi interesi ne mogu zavesti. Zakon, koji je izraz ljudskog razuma, kao da tvrdi da bi najsavršenije djelo prirode doseglo posljednji stupanj svoje degeneracije kad bi se dogodilo da suci izdaju sve one nade koje je društvo u njih postavilo. Da, gospodo, bili bismo izdajnici cijelog čovječanstva kad bismo zlorabili neovisnost koju kao da nam dodjeljuje zakon kod vršenja naše zastrašujući odgovorne službe. Ipak, kako je zakon uvijek oprezan, znajući dobro da su suci ljudi, pa da bi predrasude ili pogreške mogle obmanuti njihovu savjest, ustanovio je cenzuru nad savješću sudaca naređujući da suđenje bude javno. Na taj način sučeva savjest podliježe sudu savjesti ljudskoga roda. Da, gospodo, optuženik očekuje presudu od naše savjesti, a mi moramo očekivati da će savjest svijeta biti naš sudac. Blago nama, ljudi će uvelike hvaliti mudrost zakona ako se naše presude, kao čist izražaj našeg uvjerenja, budu slagale s ocjenom svijeta. Tada ćemo sigurno biti u skladu s glasom Božanstva, kako ga shvaća ona starinska izreka koja kaže da je glas naroda tumač glasa Božjega. Neka ovo razmatranje ohrabri nevina čovjeka, neka naša služba ne uplaši nikoga osim krivca.

Ne smijemo popuštati mišljenju tolerantnih filozofa koji, smatrajući strasti samo kao blagodat prirode, ne znaju drugo nego da ih veličaju. Mjesto da u njihovu suzbijanju vide ljudsku perfektibilnost, oni i ne primjećuju da ispoljavanje strasti ponajčešće koči napredak prema toj perfektibilnosti. Jedino što možemo jest žaliti u sebi svoga bližnjega zbog njegovih zastranjivanja, i zahvaljivati Providnosti što nas je očuvala od zarazna poroka. Uzalud netko reče da su strasti formirale velike ljude; dok tako uspije jedan veliki čovjek, tisuću malih nađe na tom putu svoje poniženje i svoju nesreću. Iskustvo svih vjekova i povijest svih naroda svjedoče protiv tog naučavanja. Kad bi se interes pojedinca mogao uskladiti s interesima društva, strasti bi bile korisne jer nikoga ne bi oštećivale; ali taj se sklad rijetko nađe. Uostalom, dugo iskustvo nas uči da, na nesreću koja je svojstvena slabosti ljudskoga roda, jedino pravedna strogost kazne za zločin ili za izgrede strasti osigurava nedužno-

me neoskvrnjenost njegovih prava, to jest dužan obzir prema pravdi koja ga štiti.

Kroz četiri godine francuske vladavine nad teritorijem koji se prostirao od Boke Kotorske na jugu, Karlovca na istoku, Beljaka (Villach) na sjeveru do Gorice i Trsta na zapadu, miješali su se Kranjci i Štajerci s Dubrovčanima, Dalmatincima i Istranima na talijanskom i njemačkom jeziku. Tako pod francuskom upravom Dalmatinac vrši najvišu sudsku službu u srcu Slovenije i otvara Prizivni sud u Trstu.

Francuske su vlasti izdavale u Zadru list *Regio Dalmata-Kraljski Dalmatin* od 1806. do 1810. i *Télégraphe officiel* u Ljubljani od 1810. do 1813. Budući da od početka pretpostavljeni nisu bili zadovoljni uređivanjem Telegrafa, ponudili su uredništvo poznatom francuskom književniku Charlesu Nodieru. Nodier je stigao u Ljubljanu u prosincu 1812. i ostao tamo do rujna 1813, kad su se Francuzi stali povlačiti prema zapadu, pa su zato posljednji brojevi Telegrafa bili tiskani u Trstu. Nodier se uvelike zanimao za narodne pjesme i običaje naroda nove Ilirije pod utjecajem Fortisove knjige *Viaggio in Dalmazia*. Objavio je nekoliko apokrifnih pripovijetki kao tobožnje prijevode *de la langue esclavonne* i preveo je, kaže on, »*trois poésies illyriennes*« — »Hasanaginicu«, »Svijećnjak«, i »Spalatin-beg« — na francuski jezik. Prve dvije pjesme, »*La Femme d'Assan*« i »*La Luciole*«, prijevodi su s hrvatskoga, a »*Le bey Spalatin*« je apokrif. Kad su neki francuski kritičari posumnjali u Nodierovu tvrdnju da je pripovijest »*Smarra*« djelo dubrovačkog grofa Maxime Odina, kritičar A. u *Gazette de France* od 28. rujna 1821. uzeo je Nodiera u obranu, naznačio mjesto odakle je Nodier preveo prve dvije pjesme, a za onu o begu Spalatinu reče da ju je Nodier našao u kraju »gdje je ime Spalatin-beg po prilici isto tako poznato kao ime Roland u našim južnim pokrajinama«.[49] Jasno je da i Nodier i kritičar A.[50] pretjeruju, izmišljaju, jer nikad nije bilo begova Spalatina, ni među Morlacima ni među Bosancima. Avanturistkinja toga doba Ida Saint-Elme, poznata i pod imenom *la Contemporaine* (1778 — 1845), u svojim *Mémoires d'une contemporaine*, opisuje ples koji je bio priredio u Ljubljani guverner Fouché pred povlačenje Francuza u Trst, Goricu i dalje na zapad. Među uzvanicima, kaže ona, zapazila je i »briljantnog Spalatina, predsjednika carskog suda«.[51] U predgovoru svojoj pripovijesti »*Jean Sbogar*« piše Nodier da je Mihovil Spalatin predsjedao sudu koji je sudio tome hajduku.[52] I u Mériméeovoj »morlačkoj pjesmi *Aubépine de Veliko*« pojavljuje se beg Spalatin s imenom Joseph. To je prezime Mérimée preuzeo od Nodiera.[53] Iako nemamo za to nikakve potvrde, držimo da su se Nodier i Spalatin poznavali, pa mislimo da je, uz ugled suca Spalatina i njegov smisao za pjesništvo, to poznanstvo i uska povezanost Spalatinova sa Zadrom i Rabom, u kojih se pozadini nalazi zemlja onda znamenitih Morlaka, da je to sve djelovalo na Nodiera da izmisli bega Spalatina.

Vjerojatno je da se i predsjednik Spalatin povlačio s francuskim vlastima prema zapadu, jer se među njegovim papirima nalazi i pismo što mu ga je uputio u Trst E. de Chassenon, savjetnik guvernera Fouchéa (1759 — 1820). U tom pismu iz Gorice Chassenon poziva Spalatina u guvernerovo ime da se ako hoće pridruži vladi u povlačenju. »Gospodine grofe«, piše on Spalatinu, »kao šef magistrature bili ste prožeti osjećajem dužnosti, pa Vaš primjer može i dalje imati vrlo povoljan utjecaj na članove sudačkog zbora. Stoga Njegova Preuzvišenost glavni guverner i ne smatra potrebnim da Vam išta naredi u ovim kritičnim časovima.«[54]

Za vrijeme te smjene vlasti ne znamo je li Spalatin išao dalje od Trsta. U ljetu 1814. nalazimo ga u Rijeci, gdje se obraća predstojniku austrijskog redarstva Carlu Thianu moleći ga da mu dopusti da ode u Ljubljanu da posjeti novog, austrijskog guvernera.[55] Nije dugo trebalo čekati na odgovor od policije, koji je stigao Spalatinu 12. lipnja 1814.: »Cesaro-kraljevska vlada u Ljubljani po nalogu ministra policije naređuje mi«, piše Jurković iz redarstva u Rijeci, »da obavijestim gospodina grofa da ga ona smatra svojim podanikom, budući da je otok Rab, njegovo rodno mjesto, pripao austrijskom carstvu, te da se može tamo nastaniti u slučaju da ne želi emigrirati. Ne dopušta mu se putovanje ni u Ljubljanu ni u Beč, ni u bilo koji drugi dio austrijske monarhije, nego mu se daje do znanja da ide ravno u Rab i da tamo ostane u svojoj obitelji, gdje se sigurno nalazi i grofica njegova majka.

Razumjet ćete,« nastavlja Jurković, »da ja moram točnovršiti naloge viših vlasti, pa Vas pozivam da u roku od dva dana napustite ovaj teritorij i da izvolite otići u Rab.

U slučaju da biste radi važnih i neophodno potrebnih poslova morali produžiti svoj boravak u ovom gradu za nekoliko dana, možete mi tu svoju potrebu još danas priopćiti pismeno.«[56] Ne znamo je li se Spalatin po naredbi riječkog redarstva povukao u Rab. Ako i jest, sigurno je da se u Rabu nije dugo zadržao, jer ga već na kraju slijedeće godine nalazimo u Veneciji. 10. studenoga 1815. piše on molbu caru i kralju Franji I da ga primi u državnu službu. Tom prilikom kaže da je rodom iz Raba i da je nastanjen *(domicilia)to)* u Veneciji.[57] Vladina ispostava za pokrajinu Veneciju odgovara mu da pobliže navede na kakvu službu reflektira i da za to priloži potrebne isprave. Slijedeće godine opet Spalatin piše molbu. Ovaj put kaže da je bio predsjednikom Prizivnog suda u Ljubljani, a da sada moli da bude imenovan savjetnikom Prizivnog suda u Veneciji. Na to mu se odgovara da su mjesta savjetnika i prisjednika spomenutog suda već popunjena.[58] U isto vrijeme obraća se Spalatin svojim prijateljima u Zadru i moli ih da mu napišu preporuke. 17. kolovoza 1817. napisao je zadarski načelnik Sanfermo vrlo kratko pismo u kojemu kaže da je Mihovil Spalatin Rabljanin vršio dužnost odvjetnika u Zadru časno i dostojno za vrijeme prve austrijske vladavine u Dalmaciji.[59] S istim nadnevkom napisao je mnogo toplije pismo *Niccolò Conte Grisogono*, koji je kod svog dolaska u Zadar 1802. zatekao *il Nobil Signor Michele Conte Spalatin* kao odvjetnika. »Kad sam poslije postao predsjednikom Prizivnog suda u Zadru«, nastavlja Grisogono, »g. Spalatin je postao savjetnikom toga suda i pružio je neosporne dokaze svog teoretskog i praktičnog pravničkog znanja i neokaljanog poštenja. To je čista istina, i ja neću nikada uskratiti ovo svoje priznanje gdje god bi ono moglo biti od koristi, jer to znam sa sigurnošću.«[60]

Spalatin se i dalje borio u Veneciji da nekako preživi. Na kraju 1817. Povjereništvo za likvidaciju mirovina dodjeljuje mu 5600 talijanskih lira.[61] Godine 1820. traži mirovinu od Lombardo-Venecijanske Kraljevine, ali mu nadležne vlasti odgovaraju da službenici na teritoriju spomenute kraljevine imaju pravo na polovinu mirovine ako su služili pod prijašnjom francuskom vla-

dom, a on da je služio u Ljubljani, koja se nalazi u Iliriji, pa da ne može tražiti nikakvih beriva od vlade u Milanu.[62] Znamo još za jedan Spalatinov pokušaj da si osigura opstanak u Veneciji. Godine 1823. podnio je bio molbu vladi da mu dopusti otvoriti školu s pravom javnosti, kao neki političko-pravni fakultet, ali mu je to bilo odbijeno, jer da vlada ne želi povećati broj takvih privatnih škola ni u Veneciji ni u drugim gradovima.[63]

Pisac Rukopisa sažeo je Mihovilov život u četiri stranice, da služi kao uvod u pedesetak stranica raznih dokumenata. Uz jedan od njih dodao je bilješku u kojoj kaže da je loše društvo imalo nepovoljnih posljedica na mladog Mihovila, da mu je škodilo fizički i moralno i da ga je prije vremena shrvalo u grob.[64] U govoru što ga je održao u 39. godini života rekao je da moli Providnost da mu vrati zdravlje. I u pismu moga pradjeda spominje se Mihovilovo narušeno zdravlje. Može se iz toga, a i iz nagle i prerane smrti, zaključiti da nije bio čovjek dobra zdravlja. Prema zapisu u riječkoj matici umrlih umro je u Rijeci od sušice 10. srpnja 1827.[65]

Osim ovih škrtih podataka o Mihovilovu boravku u Veneciji, malo znamo o njegovu životu nakon 42. godine. Kako je u »svojoj Iliriji« nakon 1814. bio politički nepoželjan,[66] povukao se u Veneciju, odakle se umoran i skršen htio skloniti u svoj rodni Rab.

Posebnim duždevim pismom od 13. siječnja 1795. Mihovil je 20. srpnja 1796. bio primljen među plemstvo grada Zadra, a 25. ožujka 1822. to njegovo mletačko plemstvo bilo je potvrđeno od austrijskog cara Franje I. Nije imao potomstva.[67] Pišući o plemenitim obiteljima Raba GAG spominje »četiri najznamenitije i najplemenitije« rapske obitelji: Dominis, Galzigna, Spalatin, Zudenigo. Između ostaloga piše: »Mletački senat nije davao plemstvo *motu-proprio* i direktnom koncesijom, nego je prepuštao vršenje tog prividnog prava pripadnicima plemenitaških komuna u Italiji, Istri i Dalmaciji. Senat je pak svojom suverenom vlasti dijelio naslove vitez i grof ne iziskujući za to plemstvo, jer plemstvo u mletačkom smislu predstavlja pridruženje nekom plemenitaškom tijelu.«[68] Kako smo vidjeli u krštenici, Mihovil je bio rapski plemenitaš zato što su to bili i njegov otac i njegova majka. Poslije je sam stekao naslove vitez i grof.

Od 55 godina života znamo za osam godina zanosnog rada i za dva značajna govora. Zašto najuspjelija Nodierova pjesma nosi njegovo ime? Završit ćemo s uvodom koji je tršćanski *Piccolo* stavio pred spomenuti govor: »S nestankom Napoleonova režima iščezava i Spalatinovo ime s mnogim drugima. Ali sudeći po govoru koji je održao pred porotom prvog Prizivnog suda u Trstu, nije bio jedan od zadnjih«, tj. vrijedan je spomena.

BILJEŠKE

1 Prikazat ćemo ovdje život i djelatnost Mihovila Spalatina na temelju neobjavljene građe iz zadarskog i bečkog arhiva te spomenutih sekundarnih izvora. Najviše smo podataka crpli iz rukopisa **»Michiele Spalatin d'Arbe ed alcuni di lui scritti di minor mole«**, koji je sastavio GAG, a nalazi se u Historijskom arhivu Zadar. To su većinom pisma i dokumenti. Pod »napisi manje važnosti« GAG jamačno misli na sedam stranica pjesama. Rukopis je paginiran, a navodit ćemo ga kao »Rukopis«.

2. Historijski arhiv Zadar, Matična knjiga rođenih župe Rab, str. 95'. Prema Rukopisu (str. 3) Mihovil se rodio 10. lipnja 1772, istoga dana bio kršten u kući **ob periculum**, a 16. prosinca iste godine »dodane su ceremonije« **(gli furono supplite le cerimonie)**.

3. Otac Vicko umro je 4. prosinca 1782, kad je njegovu jedincu Mihovilu bilo deset godina. Rukopis, str. 101.

4. Rukopis, str. 53.

5. Rukopis, str. 55 — 56.

6. Prema podacima iz **Archivio Antico dell'Università di Padova** Michele de Spalatin upisao se na sveučilište 10. studenoga 1790. za školsku godinu 1790/91, a 1. lipnja 1791. položio je neki ispit. Dalje mu nema spomena. Podaci iz tih burnih godina prilično su rijetki, kako nam piše iz Padove prof. Lucia Rossetti. Iz mnogih poznijih isprava možemo lako zaključiti da je Mihovil bio doktor prava.

7. Tako tvrdi Šime Peričić u svom članku »Pravni fakultet u Zadru za vrijeme francuske vladavine (1806 — 1813)«, **Zadarska revija**, XIV (1965), br. 5, str. 391, bilješka 13, ali ne navodi izvora.

8. Rukopis, str. 78 — 79.

9. Komentator Gurich, koji se možda kao pisac Rukopisa krije iza kratice GAG, naziva toga istog dra Jakšića **»filosofo cristiano«**.

10. Rukopis, str. 83;
.Oh protetto da Pallade Divina, Tu ripara gli oltraggi antichi, e al reo Costume, opponi provido ardimento.

11. Rođen u Irskoj 1752, umro u Beču 1827, general i tajni savjetnik; cijeli je svoj život služio Habsburgovce u Češkoj, Njemačkoj i Hrvatskoj, osobito u Boki i Dalmaciji.

12. Rukopis, str. 15.

13. »Vlast austrijskog vladanja u Zadru u svojim funkcijama prestaje s danom 19. veljače 1806« (Vjekoslav Maštrović, **Razvoj sudstva u Dalmaciji u XIX stoljeću**, JAZU, sv. 4 — 5, 1958 — 59, prilog, str. 44).

14. »Za tu svoju službu Spalatin nije želio da prima nikakvu plaću.« Rukopis, str. 21.

15. Rukopis, str. 17.

16. **Framasonske lože hrvaških zemelj Napoleonove Ilirije v poročilih dunajskega policijskega arhiva** (Rad JAZU, knjiga 206), str. 35. Kidrič piše (str. 52) da je Spalatin poslije postigao, nakon stepena **maître**, i najviši stepen **vénérable**.

17. Rukopis, str. 4.

18. Francé Kidrič, o. c., str. 26 — 27. Hager, koji o tim novotemplarima nije još bio ništa čuo, savjetovao je caru da se ta zgoda iskoristi, pa je 5. ožujka 1813. car stvarno dopustio Ledereru da se upiše i odobrio naknadu troškova, naravno, pod slijedećim uvjetima: »Ne smije se framasonskim obredima ogriješiti o Boga, cara i državu, mora proučavati statute toga društva, istražiti koja su društva i koji pojedinci u mojim državama s njim povezani, te o tome slati izvještaje, kao i izvještavati o svakoj opasnosti koja bi od društva prijetila caru i državi.«

19. Rukopis, str. 18.

20. Rukopis, str. 41 — 42. **Kraljski Dalmatin** donosi cijeli dekret od 4. IX 1806. o spomenutoj komisiji u rujnu 1806, br. 14. ili 15.

21. Šime Peričić, o. c., str. 391.

22. Rukopis, str. 24. Nadnevak dekreta je 28. X 1806.

23. Rukopis, str. 19. Nadnevak dekreta je 19. XI 1806.

24. Rukopis, str. 23. Nadnevak dekreta je 8. X 1807.

25. Šime Peričić, o. c., str. 392.

26. Od 16. ožujka 1810. do kraja 1813. tu je dužnost vršio Rouger de la Bergerie. Vidi Šime Peričić, o. c., str. 396.

27. Rukopis, str. 21. Nadnevak dekreta je 17. XII 1809.

28. Rukopis, str. 27.

29. Do moje generacije u obitelji se obično prenosilo djedovo ime na najstarijeg sina, tako je moj pradjed Šime (1815 — 1898), djed Krsto (1852 — 1925), otac Šimo (1881 — 1918), ja sam Krsto (1909—).

30. To je bio Jeronim Bajamonti. Načelnikov otac zvao se Josip!

31. To je bio Ante Bajamonti, načelnik Splita i poznati autonomaš (1822 — 1891).

32. Ples je priredilo austrijsko poslanstvo u Parizu 8. srpnja 1810, tri mjeseca nakon careva vjenčanja.

33. To je zapravo bila žena njegova brata Paulina Prinzessin Arenberg.

34. Karl Philipp Fürst zu Schwarzenberg (1771 — 1820).

35. Juraj Spalatin alias Georg Burckhard (1484 — 1545) bio je uz Lutera i Melanchtona jedan od najviđenijih reformatora. Prozvao se Georgius Spalatinus (Georg Spalatin) po mjestu rođenja Spalt u Bavarskoj, kao što je Schwarzerd (crna zemlja) promijenio svoje ime u Melanchton. Ne samo obitelj Spalatin nego i zagrebačke **Novosti** (6. IV 1927) svojataju toga Spalatina prema napisu u Bacotichevu **Archivio storico per la Dalmazia** (veljača 1927).

36. Pismo pisano na talijanskom, pohranjeno u spisima obitelji Spalatin.

37. Prema izvještaju Venecijanskog redarstva od 17. travnja 1840, pohranjenom u bečkom Adelsarchivu, u omotu »Michele Spalatin«.

38. Šime Peričić, o. c., str. 396.

39. Tzv. Nacionalni konvent **(Convention nationale)**, zastupnička kuća za vrijeme francuske revolucije, osnovao je **les Ecoles Centrales** u glavnom gradu svakog francuskog departmana. Sada Marmont osniva takve škole i u dvjema ilirskim pokrajinama.

40. Rukopis, str. 25.

41. Šime Peričić, o. c., str. 398.

42. Rukopis, str. 28.

43. Rukopis bez naznake stranica.

44. Rudolf Maixner, **Charles Nodier et l'Illyrie**, Paris: Didier, 1960, str. 56, bilješka 24.

45. Rukopis, str. 29 — 30.

46. Moramo imati na umu da je Istra s glavnim gradom Trstom bila jedna od sedam ilirskih pokrajina.

47. Broj 11777 od travnja 1914. pod naslovom **»L'inaugurazione della prima Corte d'Assise di Trieste. Un discorso di un secolo fa«.**

48. Talijanski tekstovi upotrebljavaju naslove **cavaliere, nobile, conte,** a francuski **comte.**

49. R. Maixner, o. c., str. 72.

50. Prof. Maixner naslućuje (str. 71) da je kritičar A. mogao biti u prisnoj vezi s Nodierom.

51. Prof. Maixner (str. 23) upozorava na pogrešku u originalu gdje stoji: **»le brillant palatin président de la cour impériale«.**

52. R. Maixner, o. c., str. 78.

53. Voyslav M. Yovanovitch, **»La Guzla« de Prosper Mérimée,** Paris: Hachette, 1911, str. 248. i 254.

54. Rukopis, str. 31 — 32.

55. Rukopis, str. 33.

56. Rukopis, str. 34 — 35.

57. Rukopis, str. 37.

58. Rukopis, str. 36.

59. Rukopis, str. 14.

60. Rukopis, str. 13.

61. Rukopis, str. 39.

62. Rukopis, str. 40.

63. Rukopis, str. 38.

64. Rukopis, str. 53.

65. Historijski arhiv Rijeka, **Liber Mortuorum 1815 — 1854, tomus IV: N. Cav. Michaël Spalatin, Cattolico, 56 anni, tisi polmonare.«** Vidi našu bilješku 37 i tekst uz nju. U već spomenutom pismu moj pradjed piše da je Mihovilu grad Rijeka priredio **»un magniffico (!) funerale«.** Nisam još za to mogao naći nikakve potvrde.

66. Ne znam na temelju kojih izvora Šime Peričić tvrdi da je Spalatin nakon Napoleonova pada i dalje službovao u Zadru, iako je bio optuživan kao karbonar, i vršio dužnost savjetnika Prizivnog suda (o. c., str. 391).

67. Carl Georg Friedrich Heyer von Rosenfeld, **Der Adel des Königreichs Dalmatien,** Nürnberg: Bauer und Raspe (Emil Küster), 1873. De Spalatin (Tafel 14).

68. Historijski arhiv Zadar: »Famiglie Nobili d'Arbe. Dagli Atti Goëss, anni 1802 — 1804«. Allegato H. della posizione 1247, anno 1802. Iz ovoga istog spisa doznajemo da je Mihovil već u 30. godini života bio udovac i da nije imao djece. Možemo pretpostaviti da se oženio u Zadru, gdje se nakon završenih studija bio nastanio i gdje je službovao do svoje 39. godine.

14. Umjetnost (Ist. izložba u Kopru 1910) — (Milčetić)
15. Pravni ist. spomenici — A. Tentor (Ortner)
16. Nar. gospodarstvo: Ratarstvo i stočarstvo, Vinogradarstvo, Ulje, Šumarstvo — Jos. Sancin — Dr. M. Trin I Mahulja; Ribarstvo — Paštrović; Pomorstvo — brodarstvo — Kv. Š. Kozulić; Trgovina — obrt— obćila: Dr. Laginja; Udrugarstvo — Dr. Laginja; Dekoracije — prof. Šantel, i možda Brnčić
17. O novinstvu — M. Mandić
18. Morska kupališta u Istri — Dr. Fabijanić
19. O Trstu i tršć. Slovencih — možda M. Mandić

Program je trebalo izvršiti u jednu godinu.

10. travnja 1910. održan je u Opatiji prijateljski razgovor o projektu, a nakon toga nastavlja se korespondencija između Milčetića, Spinčića, Ribarića, Zgrablića, Belulovića, Klodića, Paštrovića i drugih o znanstvenim, književnim i tehničkim pitanjima toga pothvata. U vidu potpunog svog angažiranja na ovom poslu Milčetić ubrzanim tempom završava rad na prvom svesku »Hrvatske glagoljske bibliografije«, a njegovi sinovi u Varaždinu sređuju njegovu knjižnicu kako bi se olakšalo izvršenje ovoga zadatka. Za 22. srpnja 1910. Milčetić predviđa ponovni sastanak u Pazinu, te se benevolentno tuži na »parlamentarce«, smatrajući da bi ih Bienerth (predsjednik austr. vlade) morao rastjerati za godinu dana, »jer inače nećete vi misliti na ‚moju' Istru«. Međutim, nakon kolovoza 1912. prestaje ovaj dinamizam. Ratni događaji na Balkanu i neposredno kasnije u većem dijelu Evrope i ostalog svijeta nisu pogodovali takvoj akciji. Pojedini suradnici ipak međusobno korespondiraju i iz svojih ratnih boravišta u vezi sa svojim znanstvenim temama. — Ovime završava i druga runda inicijativa za »Knjigu o Istri«.

Glavni protagonisti toga rada umiru dosta brzo nakon svršetka prvog svjetskog rata: Milčetić 1921, Kostrenčić 1924, Laginja 1930. Najdulje na životu ostaje još Spinčić, do 1933. Ljudski govoreći, izgledalo je da je projektu »Knjige o Istri« definitivno odzvonilo.

Vjekoslav Spinčić je kao gost zagrebačkog nadbiskupa Antuna Bauera boravio 1915. — 1921. god. u Zagrebu, odnosno Brezovici, zatim je od 1921. do konca 1930. god. iz Kastva (Diračićeva kuća, onda br. 132, danas Kastav 93), a od 1930. do 1933, tj. do svoje smrti iz Sušaka (stan Vilka Severa, direktora Državne muške zanatske škole, onda Zvonimirova, danas ul. Tome Strižića br. 6, preko ceste tadanje Banovinske, danas Opće bolnice »Zdravko Kučić« na Sušaku — Vežica) vodio svoju tihu ali upornu borbu za slobodu Istre. Osim većeg broja članaka o istarskim problemima Spinčić je iza 1918. objavio: »Moje izbivanje iz Istre« (1922), »Razvitak narodnog preporoda u Istri« kao prilog Gruberovoj »Povijesti Istre« (1924), i »Crtice iz hrvatske književne kulture Istre«, kratko nazvane »kulturne povijesti« Istre (1926). S objavljivanjem »Crtica« imao je dosta materijalnih poteškoća.

Evropom je 1928 — 1932. tresla gospodarska kriza. U Julijskoj krajini talijanski je fašizam, nakon likvidacije svih školskih, kulturnih i gospodarskih ustanova Hrvata i Slovenaca pod Italijom, bio prešao na oblike definitivne brutalne fizičke likvidacije svakog oblika otpora denacionalizaciji i borbi za prirodna prava naše manjine do poznatih procesa u Puli i Trstu pred Specijalnim fašističkim sudom, koji završavaju smrtnim osudama i strijeljanjem Gortana 1929. i prve tršćanske grupe 1930. Za dogledni broj godina jugoslavensko-talijanska granica, određena ugovorima u Rapallu 1920. i Rimu 1924. izgledala je utvrđena. Jedini oblik života Hrvata i Slovenaca Istre, Trsta i Gorice pod Italijom bio je narodni jezik u Crkvi i rad Književnog društva sv. Mohora — hrvatskog u Trstu, slovenskog u Gorici — a u slobodnoj domovini okupljanje izbjeglica u društvima i Savezu emigranata iz Julijske krajine u Jugoslaviji s njihovim glasilom tjednikom »Istra«. Providencijalnu

ulogu na okupiranom zemljištu do svoje smrti imali su gorički nadbiskup Sedej, donekle porečki Pederzolli, i do svog skidanja s tog položaja 1936. tršćanski biskup A. Fogar.

Prof. Vjekoslav Spinčić bio je uspio u svom nastojanju oko uspostave prepandije u Kastvu 1930, koja je izvršila značajnu ulogu u kulturnom i nacionalnom održanju i napretku Hrvata riječke regije s obje strane tadanje granice. Iz korespondencije tih godina između Spinčića i svih oko tog kulturno-narodnog posla angaziranih i zainteresiranih ustanova i pojedinaca, posebno nekih beogradskih, vidi se golem napor što ga je oko toga posla uložio tada već stari profesor Spinčić, kojemu je prof.Rudolf Sarson 3. travnja 1928. predviđao još 1 — 2 godine života. Ali Spinčić, odan svom potlačenom narodu, s pola stoljeća parlamentarnog iskustva u Poreču, Beču, Zagrebu i Beogradu i s više decenija rukovođenja prosvjetnim školskim centrom Družbe sv. Ćirila i Metoda u Opatiji, umjesto da redigira i izdaje svoje skupljene parlamentarne govore, dokumente i druge spise, kako mu je 7. kolovoza 1929. sugerirao dr. Dinko Trinajstić, (»da u posebnu knjigu sabere i izda svoj golemi rad na prosvjetnom i parlamentarnom polju«), Spinčić prelazi na ostvarenje već prije četrdeset godina stvorene zamisli »Knjige o Istri«.

14. travnja 1929. bio je u Kastvu gotov program zamišljenog djela:

Istra sa stanjem prije prevrata 1918.

I. Zemljopisni položaj, opseg, međe
II. Geologija
III. Geografija: more, gore, rijeke., podneblje
— 4 arka — Niko Žic

IV. Povijest i arheologija — 2—3 arka, 1 arak — Prof. Dorčić, Dr Mihovil Abramić

V. Topografija — 3 arka — Vl. Nazor u pjesmi Šime Sironić — zap. Istra; V. Car — ist. Istra s Kvarn. otocima

VI. Stanovnici: Broj i napučenost, Vjera, Narodnost, Narodni život, Narodni preporod — 3 arka — Vjek. Sp.

VII. Jezik sjeveročakavskih općinskih statuta. Glagolska književnost — 2 arka — Prof. Šepić, Dr. Tentor

Istrani u novoj hrvatskoj književnosti
Sadanja hrvatska narječja u Istri
— 3 arka — Jos. Ribarić

O statutima u Istri — 1 arak — Dr. Laginja Dr. Zuglia
O likovnoj umjetnosti u Istri — Saša Šantel — 1 arak
S. Šantel ima i slike pribaviti.
Dir. gimn. Ivo Brgić . . . ima napisati o tal. dialektima i tal. književnosti Istre

VIII. Prosvjeta: Crkva — 1 arak. Dr. Ive Dukić
Škole — 1 arak. Fr. Barbalić, Prof. Vjekoslav Spinčić
Prosvjetna društva — 1 arak. Ivan Ivančić

IX. Privreda:
Poljodjelstvo, vinogradarstvo, voćarstvo, livadarstvo, šumarstvo, stočarstvo
Ribarstvo
Pomorstvo i brodarstvo
Zdravstvo i kupališta
Trgovina, obrt i saobraćaj
Udrugarstvo
— 4 arka — Ivan Ivančić

Sve pod IX. Prof. Ivan Ivančić, koj nek si pribavi suradnike; n.pr. Kaftanić za vinogradarstvo i možda još što drugo, Ružić za šumarstvo, Paštrović za ribarstvo, prof. Novljan Fr. za Udrugarstvo,

X. Talijanski dialekti, književnost itd. 1 arak. Brgić
Rumunjski dialekt. — 1/2 arka — prof. Ribarić
A Slovenci? — zajedno s Hrvatima
— Ribarić će umetnuti u svoje

XI. Završetak

Već je 27. siječnja 1929. Spinčić bio zabilježio koncept svog podneska Matici hrvatskoj: spominje dva pokušaja, 1890. i 1910, izdavanja knjige s povijesti i zemljopisom Istre, do čega, žalibože, nije došlo, te sada to misle potpisani provesti suradnjom raznih Istrana, pa pitaju upravni odbor MH bi li MH bila voljna, kako bijaše oba puta prije, preuzeti na se tiskanje i izdanje takve knjige, za koju će sastavci biti gotovi možda već do svršetka ove godine. 14. travnja upućena je ta molba, zatim upit udovi prof. Milčetića da li ima suradnje od 1910. i okružnica suradnicima s općim rasporedom knjige i navodom teme, uz molbu pojedincima da je obrade. Tajništvo Uredničkog odbora vodi prof. Josip Ribarić. Već 27. travnja svojim br. 2687 Matica hrvatska odgovara da je Odbor na svojoj sjednici od 26. o. m. uzeo prijedlog u pretres i načelno se izjavio pripravnim da takvo djelo izda u svojim izdanjima, dakako uz uvjet da ono i po svom sadržaju i po obradi i po intenciji Matičinih izdanja odgovara svojoj svrsi.

Nakon prvih kontaktiranja većina zamoljenih prihvaća predmetnu suradnju. Izostaju Abramić, Tentor, Laginja, Brgić, Barbalić, Kaftani, Ružić, Novljan, a pristupaju Rikard Katalinić — Jeretov, Ivan Dorčić, Josip Antun Kraljić, Šepić, Zuglia, Maraković i Matetić.

Mjesta stanovanja definitivnih suradnika bila su 1932. godine ova: Sušak 5, Zagreb 5, Kastav 2, Split 2, Šestine 1 i Ljubljana 1. Centar pothvata bio je dakle Sušak. Suradnika je bilo: 13 Hrvata iz Istre (u opsegu 1918. godine), jedan dalmatinski Hrvat, jedan bosanski Hrvat i 1 Slovenac. 25. studenoga 1931. članovi Uredničkog odbora jesu: Vjekoslav Spinčić, Šime Sironić i Josip Ribarić. — Stručna i životna sprema navedenih suradnika, pojedini naslovi i tematska cjelina pokazuju da je ta »Knjiga o Istri« trebala postati najozbiljnije ekipno djelo o problemima Istre do momenta svog izdavanja 1933. godine..

Tako je krenuo rad na pripremanju predviđenih tema, kroz tragične i šaljive situacije naše tadanje stvarnosti. Profesorima Anti Šepiću i Nikoli Žicu, progonjenima za stare Jugoslavije, samo je malo ova suradnja doprinijela jačanju njihove sigurnosti. Nastupile su poteškoće s rukopisima popa Luke Kirca, Ivana Dorčića, Viktora Cara, s planiranim albumom o Istri dr. Ražema, s tiskanjem zemljopisnih karata u Kartografskom zavodu u Beču, definitivnoj izradi nekih rukopisa. Čitavo djelo radilo se uglavnom na temelju literature i osobnog poznavanja predmeta, manje na temelju novijih istraživanja.

Do 11. listopada 1932. (posljednje pismo Vjekoslava Spinčića iz bolnice u Zagrebu, Klaićeva ul. 18) jedino još Maraković nije bio predao svoju temu, ali je i on već skupio sav materijal. Zbornik je kao cjelina bio pripravljen. Još nisam dospio skupiti dovoljno dokumentacije i provjeriti koji je bio glavni razlog da se ta Spinčićeva »Knjiga o Istri« nije tiskala. Da li skora smrt organizatora u Sušaku 27. svibnja 1933, koja mu je spriječila do kraja skupiti, uskladiti i pripraviti za tisak svu programiranu građu s kartama, predviđenim Nazorovim i Katalinićevim pjesmama i Šantelovim crtežima u prilogu itd., ili su poteškoće nastale sa strane foruma izdavača? S. Šantel u svom odgovoru iz Ljubljane 9. listopada 1935. tajniku Uredničkog odbora Josipu Ribariću spominje ovo potonje.

Kamo su iza Spinčićeve smrti dospjeli već izrađeni i njemu predani rukopisi? Šantelu je njegov vraćen; Žic je svoj povukao, proširio i kasnije izdao pod naslovom »Istra — Zemlja i čovjek«; Ribarić je svoj izdao pod naslovom »Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri«; od Sironićevog, Carevog i Kraljićevog postoje kopije kod njihovih autora; tj. u njihovim ostavštinama. Za ostale ne znamo.

Moram još pregledati veći broj arhiva i pismenih ostavština da uzmognem što potpunije osvijetliti i prikazati ovaj hrvatski i istarski kulturni pothvat. Lijepo molim vlasnike spisa i poznavatelje ove akcije da mi benevolentno signaliziraju depozite rukopisa i dokumentacije o ovom znanstveno-književnom pothvatu, u interesu potpunosti prikaza kulturnih napora one generacije naših kulturnih radnika od pred četrdeset godina, koja je radila u najteže doba moderne istarske povijesti.

Marin MANDIĆ

Kako predavati poeziju u školi?

Profesor Daniel BRIOLET održao je 21 — 31. srpnja 1969. referat na seminaru u Cerisy-la-Salle s temom »Nastava književnosti«. U tom referatu stavio je naglasak na nastavu poezije. Svoje izlaganje započeo je pitanjem: »Zašto i kako predavati književnost«?

Na to osnovno pitanje stvarno ne možemo danas dati jedinstveni, odlučni i konačni odgovor. Ali odgovori slijede, potiču nova pitanja, jer je naša disciplina egzaktna znanost.

Budući da je ovo novo, svježe, skoro netaknuto polje s obzirom na znanstvenu obradu i sistematsku razradu, neću parafrazirati, već vjerno prenijeti dragocjene misli referenta g. Brioleta.

Odmah na početku svog izlaganja govori o strukturi poetike.

1. O poeziji i književnosti uopće

D. Briolet navodi djelo Jeana Cohenna: »Structure du langage poétique«. Pisac psihološki intuitivno uočava kompleksnost psihičkog života te ga dijeli na: umni i osjećajni život. (To je važno za bolje razumijevanje poezije.) Tada uočava funkcionalne tokove u govoru te raspravlja o redovnim govornim funkcijama »intelektualnim«, »spoznajnim«, ili kako jezikoslovci kažu »denotativnim.« Budući da su riječi, po Hegelu, »predstavni znaci« koji nešto izriču — poput ovog tipa: »ovaj štof je crven«, ovo je lingvistički znak intelektualnog, razumskog reda.

Ali ima i druga funkcija govora koja sjedinjuje »signifié« (sadržaj) i »signifiant« (izraz), tj. označeno i označitelja, pomoću posve različitog tipa predstavljanja — drugog reda — afektivnog ili čuvstvenog. Tako crvena boja može značiti: podražaj, nasilje, osvjetljaj, okrutnost itd. Govorit će se dakle o »konotativnoj funkciji« (suspoznajnoj). Njezina upotreba »varira«, različita je prema različitim nosiocima, izlazi iz »subjekta«, dok je prva, u čistom stanju, sveopća, objektivna.

Ova razlika između »denotacije« i »konotacije« (izvornog značenja i popratnog, tj. prenesenog) koja obistinjuje iskustvenim putem opravdanost mnogih starih intuicija, dopušta da uočimo jasno i odlučno naročitost (specifičnost) pjesničkog jezika unutar govora. Pjesnički je jezik u biti »suspoznajan« (konotativan), a znanstveni jezik denotativan. Između ova dva nalazi se proza, koja je po naravi denotativna, ali koja se to više približava konotativnoj funkciji što je više pjesnički nadahnuta. Tu se pisac zalaže za ovu ideju: »Proza nije čisto apstraktna, egzaktna nauka, već se približava konotativnoj funkciji i postaje na neki način pjesnički jezik.« Navodi kao dokaz neke usporedne odlomke iz Montaignea (»textes d' ideés«), filozofe 18. stoljeća, pisce memoara ili povjesničare s ovom ili onom stranicom proze iz Bossueta, Rousseaua, Chateaubrianda, de Nervala ili Baudelairea. Tako nas lijepo uvjerava kako smo u tekstu koji se približava poeziji i razvija se prema svijetu konotacija. I bez toga možemo razabrati kako se razlikuje znanstveni svijet od književnog svijeta. Možemo lako shvatiti kako je većma obogaćena ličnom, jedinstvenom, subjektivnom konotacijom i kako se time približava poeziji.

Sporedno je što ćemo prije proučavati: prozu ili poeziju. Bitno je da jasno uvidimo kako ne možemo pojmiti jedno bez drugoga. — To su misli D. Brioleta.

2. Aktualni problemi u istraživanju lingvistike i poetika

a) Pitanje mnogostrukih interpretacija pjesničkog ili »književnog« teksta.

U Cerisyju je, među ostalim, rečeno i ovo:

Budući da je upotrebni jezik tek sistem označitelja (izraz), iz pjesničkog ili književnog jezika iščezava svaki odnos sa stvarnim svijetom. Doista, dodalo se, oz-

načeni (Se, tj. pojmovi) prisutni u rječniku tek su izrazi. Književnost je tek izrazna praksa. I budući da postoje tek izrazi drugih izraza, bitno je da učenicima i studentima omogućimo pristup ovoj igri izraza, simbola. »U ovom našemu otuđenom društvu koji ne umije simbolizirati, ne zna ni živjeti.«

Stoga je potrebno pribrati mladi svijet, tj. vratiti ga iz otuđenosti. A kako? Pomoći im da uđu u zgradu pismenosti, da iskustveno okuse govor prisutan u pismenom predlošku... Budući da su svi mogući prijemnici teksta, postat će i proizvođači, stvaraoci — pomoću mnogovrsne moguće interpretacije djela koji će biti to većma književni, to većma »pjesnički« što više budu »polysémique« (višeznačni), tj. bogati brojnim značenjskim postupcima. Drukčije rečeno: »znati čitati« utječe na »znati pisati«.

Bilo je naglašeno i ovo: »Literatura i poezija postaju posredstvom konotativne (suznačenjske) funkcije neka vrsta »stroja za kontrolu pažnje i mašte«. Važni su jedino odnosi među riječima (pojedinim). Verbalna gimnastika rađa apsolutnu ljepotu.

Da upotpunimo gornji pojam otuđenosti:

»Djelomična otuđenost« djece i mladeži sastojat će se u tome da ih »osposobimo da učestvuju u pismenom sastavu, u govornom iskustvu koje je prisutno u pismu...

Kod pjesnika, kao Lautrémonta, André Bretona, Nervala i Hugoa nestaje sav odnos poznate stvarnosti prema manje poznatoj stvarnosti, a ostaje tek odnos pojedinih riječi. Verbalizam napada stvarnost. Prijelaz iz denotacija (izvor. značenja) u konotaciju (suoznačeno) vrši se igrom međusobnog uspoređivanja sintagmi, pomoću kojih, po riječima André Bretona, »mašta teži postati stvarnost«.

Sad možemo naslutiti odnose između svijeta i govora, ili govora i bića.

Dolazi nam na pamet temeljna objekcija koju su naglasili u Cerisyju: »Da li je moguće zamisliti studij čistog izraza (označitelja), a da se ne osvrnemo na označeno (pojam)? Kako ćemo pristupiti štivu Sofoklovog kazališta ili »Châtiments« (Kazne) V. Hugoa, a da se ne sjetimo tadašnje piščeve povijesne stvarnosti? S tim u vezi treba reći da je za lingvistu, kao što je Jean Cohen, i kad se radi o »čuvstvenoj« moći ili »suznačinskoj« moći govora, ako je učinak označitelja (izraza) stvaran, ipak ostaje drugotni. Se (sadržaj), označeno je glavni glas. (Structure du Langage poétique).

2 Verbalizam što ga je otvoreno proklamirao Rabelais i nadrealisti, i koji je prikrivao Balzac a i Zola-tvori bit čitave poezije i cijele književnosti.

Tako sintagma »masques et bergamasques« iz »Clair de lune« P. Verlainea ne odnosi se ni najmanje na talijanski karneval, nego znači zbroj više maski koje nam dočarava zvučnom susljednošću izraza koji ih označuju. Uostalom, imamo bezbroj drugih sličnih primjera.

Prieto veli: »Teorija prema kojoj mnoštvo izraza nekog teksta dokazuje njegovo bogatstvo — jest teorija izmicanja i pomutnje. Pjesnici svojom poezijom, kao očajnim gestom, žele s nekim saobraćati. Stoga ne žele mnogoznačensku zabunu već jasnoću. To uočavaju oni čitaoci koji, obogaćeni životnim iskustvom, prema mjeri tog životnog iskustva nešto drukčije čitaju pjesme. Svako novo čitanje je bogatije u srazmjeru s njihovim obogaćivanjem svojih doživljajnih situacija koje im omogućuju postupno prijeći od apstraktnih Se (označenih) izričaja koje su možda shvatili u stvarnom značenju tek u određenoj situaciji.«

Pomoću analize četiriju primjera: dvije poeme (spjeva) Eluardove i dvije Charove — Georges Mounin dokazuje važnost naslova ili konteksta koji prati ove raznorodne poeme i tvrdi kako je nužno da računamo u njihovoj interpretaciji — što u našim očima uključuje osvrtaje na označeno (pojam) — i na životnu stvarnost i na neke nužne znakove (indices) pomoću kojih će čitač poistovjetiti situaciju preko koje će se upoznati jasno i providno (u svojoj životnoj situaciji) s onom koju nije kadar on sam izraziti, ali mu ju je izrazio pjesnik. (La Communication poétique, p. 270 à 282).

Čitanje jedne pjesme ili književne proze uključuje dakle, bez sumnje, pristup k »igri označitelja«. Ali je jasno kako je nemoguće ne uzeti u obzir i Se — pojmove (označeno), te međusobni odnos tih pojmova u njihovoj upotrebi. To konačno spada u red metafora. Tu nas čekaju još neke teškoće.

b) Opasnosti spontanosti. Odsutnost znanstvene teorije pismenosti.

Ako je učenje simboliziranja neophodan uvjet djelomičnog čitačevog otuđenja, oslobođenja njegovih imaginativnih i stvaralačkih sposobnosti, tada se ne možemo ispričavati posvemašnjom slobodom interpretacije nekog teksta već to vapi za postupnim ovladavanjem raznorodnih tehnika izraza.

Premda su priznali u Cerisyju odličnu pedagošku vrijednost neposrednog čitanja i učiteljevog praktičnog tumačenja, dokazali su kako uspjeh takve prakse podliježe kriterijima koji nisu gola i jednostavna spontanost. Reklo se: »Što je najspontanije to je najstereotipnije.« Treba, po riječima Filipa Sollersa, »prebroditi«« štivo, naučiti zakone (Codes), i ne smatrati to igrom. Jedna književna stranica — a pogotovo pjesničko djelo — nije, jamačno, rezultat samoniklosti (spontanosti).

Budući da su vještina čitanja i vještina pisanja u uzajamnoj ovisnosti, odmah nam se postavlja teoretsko pitanje: Kako naučiti pisati? Da uzmognemo odgovoriti na to pitanje, morali bismo posjedovati teoriju pisanja i doista sistematsku retoriku i znanstvenu poetiku. A danas? Klasična retorika bijaše napuštena u prošlome stoljeću u korist povijesne kritike (ili »Sainte-Beuveove kritike«). Danas mi istražujemo novu retoriku koja bi odrazila zadovoljavajuću klasifikaciju onoga što nekoć nazivahu »figure« ili »tropi«. Za vrijeme Dekade izbile su želje da se osnuje istovremeno »sinhronični studij« književnih oblika i njihova povijest te »dijahronični« (krozvremenski), ispit (tj. ispit povijesnog razvoja jednog jezika), retoričnih zakona i pjesmotvornih struktura. Važne su dijahronija i sinhronija u poetici, jer ona se trsi da se pokaže kao »znanost«, te zato izdvaja zakone funkcioniranja pjesničkog govora. (Cf. La Poétique structurale od Cvetena Todorova).

Nova retorika i nova poetika jamačno će nam omogućiti dublju analizu književne i pjesničke pismene prakse, te joj omogućiti da se izvuče ispod okrilja banalnosti, samoniklosti (spontanosti) i stereotipnosti. Već prvi rezultati pokazali su vidnu neposrednu praktičnu korist. Obadvije doprinose danas sudbini ligvistike i stilistike, tim mladim znanostima, i općenito cijelom skupu ljudskih znanosti koje obilježava zajedničko traženje osmišljavanja (rationalité). To osmišljavanje im je srž-no, vlastito i daje im znanstveni statut kojim se mjere s egzaktnim znanostima.

II. NASTAVA I POEZIJA

1) Odnosi uzajamnog neshvaćanja

Već dugo postoji uzajamno nepovjerenje između filozofije i književnosti u praktičnoj primjeni, između poezije i nastave također, jer ih katkada nadahnjuje prezir, jasno: iz neznanja.

Usprkos postojanom širenju — nakon oslobođenja — takozvanih »aktivnih« metoda, nastava je još uvijek smatrana činom »prijenosa znanja«. Nastavni govor ili točnije rečeno »méta-langage« kojim se služi književna kritika, iako je daleko od znanstvenog govora, pripada u biti u domenu denotacije. U početnom stupnju pjesnički tekst ili književna proza lako postaje povod moralnim predavanjima, predavanjima o unutarnjoj osjetljivosti (sensibilité), humanističkoj psihologiji itd. To se događalo na Zapadu, posebno u Francuskoj, od renesanse naovamo. Na višem stupnju »méta-langage« (nadgovor!) sveučilišne kritike postaje filozofski (od Platona do Heideggera pitalo se s pravom »što je zapravo bit poezije«), sociološki, marksistički, psihoanalitički, ili obično pozitivistički, »sainte-beuveovski« ili »lansonski«,

To su načini izvanjskog pristupa pjesničkom ili općeknjiževnom djelu. Nijedan od njih ne smijemo unaprijed zabaciti. Svi su nužni, jer je važno uočiti zamašnost »spoznaje situacije u lingvistici i u poeziji«, koju smo već spomenuli, i njezin odnos sa stvarnošću. Ali treba precizirati, kako pokazuje Roland Barthes u vezi sa lansonizmom u »Essais critiques: Qu'ést-ce que la critique?«, filozofske pretpostavke i ideološka načela. Jasno je da treba pronaći način unutarnjeg pristupa pjesničkom i književnom djelu.

U tom pogledu strukturalni studij neke pjesme, zbirke, cjelokupnog djela, predstavlja više mogućnosti za shvaćanje unutarnjeg dijela pismenog čina.

Očito je naime da je nemoguće istodobno čitati za sebe ili drugima neki tekst i kušati ga shvatiti ili objasniti. Ova dva duševna čina, oba jednako nužna, moraju se slijediti jedan za drugim, a da se nikad ne pomiješaju.

Iskreno priznajmo da, u želji da veći dio vremena saopćavamo znanje ili pomažemo da ga učenici usvoje, posvećujemo skoro čitavo vrijeme nastavnih sati objašnjavanju djela, bojeći se da bismo iznevjerili svoje dužnosti kad bismo se zadržali malo duže na čitanju, našem ličnom ili na čitanju učenika.

Neki pisac, koji je bio u Cerisyju, izjavio je da je počeo otkrivati književnost onoga dana kad je njegov profesor počeo čitati pred razredom (vjerojatno ne bez talenta...) slučajno izabrane tekstove.

Mi rasipamo energije i tek iznimno učimo učenike zašto i kako treba čitati. Nastava koja je shvaćena samo kao prijenos znanja, ostaje strana, tuđa dvama »kraj njim poljima štiva«, da upotrijebimo izraz što su ga upotrebljavali za Dekade: uklještena između straha da se ne zapadne u »osnovno« ili »spontano«, i ambicije da se takmiči sa najvišim stupnjem kritike. Stoga i isključuje tako direktno, primitivno, divlje čitanje nespremnog čitača, kao i najbiranije, najdotjeranije čitanje, ono koje njeguju pjesnici čitaoci drugih pjesnika, a koje je izvor obogaćivanja budućim djelima i daljnjem razvoju književnosti.

Nemoć tradicionalne nastave pred teškoćama udvostručuje se neuspjehom problema kako naučiti čitati, kako steći praksu u pisanju književne proze i pjesničkog govora u našim naporima. Retorika i poetika postadoše znanosti a nama nedostaje spretno oruđe za teoretsku refleksiju nad govorom. No to nas ne oprašta od napora i mara da pomno slijedimo razvoj toga znanstvenog istraživanja.

U Cerusyju smo jasno uvidjeli našu nemoć u znanstvenom otkrivanju funkcionalnih zakona pjesničkog govora, čije bi potpuno poznavanje dopustilo samim studentima i učenicima da ovladaju pismenim sredstvima, ukratko, da nauče doista pisati.

Nezgode su u tome što se zloupotrebljava nastava — te postaje monotona, dosadna. Broj nastavnih sati koji su posvećeni u većini slučajeva eksplikaciji i ispravljanju zadaća — glavna su zapreka pouci u vještini pismenosti koja je u istom omjeru ovisna o vještini čitanja.

Neposredni, »divlji« dodir s pjesmom ili stranicom proze nije takve naravi da bi morao uznemiriti bilo nastavnika bilo učenika... Potpuno je opravdan ako je on prva etapa otkrića koje se neprestano obnavlja i beskonačno raste ili u tekstu ili u cjelini uočenih tekstova. On je možda jedini sposoban da »odapne« onaj osjećajni (čuvstveni) »šok« koji će pobuditi učenike da čitaju, koji će im uliti ljubav prema izrazu i volju (želju) da preuzmu potrebne napore u sticanju tehnike pisanja.

Čitajući ponovno i ponovno, dajući na čitanje i učeći kako će sve bolje čitati »Les Fleurs du Mal« (Cvijeće Zla), nalazimo možda sretnu zgodu koju ne valja zanemariti — u kojoj će mladi ljudi ili bolje rečeno mladež u razvoju naći sredstava s kojima će oni sami sastavljati pjesme poput Baudelairea, a neki između njih izgraditi istovremeno ili naknadno, vlastiti pjesnički izraz. Vrlo je vjerojatno da neće svi mogući komentari i rasprave donijeti takvih rezultata, osim u posve iznimnom slučaju.

Postavlja se pitanje: Gdje su nam sredstva da popravimo ovu nezgodnu situaciju koja karakterizira odnose naše nastave i poezije, i preko nje s čitavom književnošću? Da li postoje, kao što je rekao neki kritičar u Cerisyju, »točke bar privremenog ispravka«? Da li ćemo u dogledno vrijeme imati neku osloboditeljsku pedagogiju koja će ujedno biti oblikovnija od sadašnje?

2) Perspektive obnove

a) Nemogućnost da svedemo nastavu, čim se radi o poeziji i književnosti, na čisti i jednostavni čin prijenosa znanja, ne znači nipošto da ona ne raspolaže nikakvim znanjem što ga treba prenijeti. S pravom očekujemo dan novog preporoda: nove stilistike, retorike... koje će steći naziv znanosti.

Stvaranje i čitanje književnih djela ni tada neće presahnuti, kao što more nije izgubilo na svojoj poetičnosti otkako je otkrivena Amerika, a Mjesec neće izgubiti od svoga čara premda su ljudi koraknuli svojom nogom na njegovo tlo . . .

Očekujući ovu moguću sutrašnjicu gdje će narav prenosnog znanja biti neizmjerno manje neodređena i nesigurna nego danas, moramo učestvovati u stjecanju i širenju aktualnog znanja, a nadasve da prenosimo prve rezultate u svakodnevnu praksu našega zvanja

b) Buduće posjedovanje sistematskog znanja iziskivat će primjenu pedagoškog postupka u poeziji i književnosti uopće.

Vjerojatno će biti glavno otkriće ljudskih znanosti da znanstveno dokažu sveopću objektivnu istinu o ovim individualnim i tapkajućim intuicijama koje nam dadu osjetiti, kao i većini naših učenika, kako književnost i poezija nisu samo (kako već Lanson reče) »predmeti znanja«.

Ako se radi samo o informiranju, o upoznavanju, o širenju ili pružanju metoda, možemo reći, u nekom smislu da se ne uče. Uče se samo zakoni njihovog funkcioniranja, predmeti znanosti na njihovom razvojnom putu.

c) Nastavni rad, vjerojatno predstavlja srodnost s poezijom u tolikoj mjeri koliko kao i ona pokreće određene komunikativne funkcije.

Jedna od osnovnih naših funkcija u radu svakako je buđenje želje kod učenika da uvijek više otkrivaju znanstvene zakone, čija spoznaja vodi ne toliko k znanju, k čistom znanju, koliko k vještini čitanja i književnog stvaranja. Većina đaka jamačno su sposobni da postanu dobri čitaoci književnih ili čak pjesničkih djela. Određenom broju pristupačna je čak radost izraza i priopćavanja tog umijeća — pa makar uz cijenu bolnih napora! To smo vidjeli u Cerisyju: neki filozofi i psihoanalitičari traže radost ili zadovoljenje jedne želje, mogućnost da se čovjek oslobodi svoje metafizičke zarobljenosti (»čovjek piše jer je nesretan«) ili društvenog otuđenja. »U otuđenom društvu čovjek koji ne umije simbolizirati, ne može ni živjeti.« Čovjek piše da očituje svoju ljubav, koja se ne može tako lako pomiješati s erotizmom, a kojega nužno ne isključuje. (»Samo se ono shvaća i dobro izražava što se voli«.) Dakle, čitanje i pisanje jesu osloboditeljski čini čak i onda kad nam se poezija čini frivolnom i kad više vuče nekom psihološkom i moralnom kvijetizmu nego revolucionarnoj akciji (djelovanju). Trebalo bi dakle prestati s ubistvima pjesnika, pisaca ili umjetnika čiju moć guše naše klase...

d) »Izvan pjesnika nema poezije bez odgojitelja«, napisao je Valéry.

Nenadoknadiva je uloga škole i sveučilišta, iako nije jedina — s obzirom na budućnost poezije i književnosti. Neki su narodi to dobro shvatili te u svojoj nastavi daju prednost poetskoj inicijaciji — prema sakupljenim svjedočanstvima u Cerisyju. Tako npr. u USA, Njemačkoj, u zapadnim zemljama i Japanu.

Raznolikost dotičnih pristupnih modaliteta naglašava važnost napora koji su uloženi u tom pogledu u Francuskoj. Već tu se stiču mnogostruka iskustva koja puno obećavaju. Neka nam se dopusti da spomenemo plodonosan pokušaj što ga je izveo gimnazijski profesor u Courbevoie u trećem mješovitom razredu književnog smjera, u prvom tromjesječju jedne školske godine.

Učenike je uveo najprije u grupni rad u obradi romana i u tematsku metodu prigodom jednog izlaganja o »Studiju barokne poezije« Jeana Rousseta. U isto vrijeme njihovu su pažnju privukla suvremena pjesnička ostvarenja preko zadaća koje odabraše Pierre Reverdy, René Char, Francis Ponge i Pierre-Jean Jouve (toliko novih imena koje treba otkriti). Tada im je predložio strukturalno i poredbeno proučavanje četiriju velikih zbirki.

Izbor se odnosi na »Clai de terre« André Bretona, »Feuillet d'hypnos« René Chara, »le Parti pris des choses« Francisa Pongea i zbirku Guillevica. Podijeljeni u male grupe, učenici posvećuju dvije sjednice po dva sata refleksivnom čitanju svakog djela posebno, i dvije sjednice sličnog trajanja prikupljanju sličnosti i razlika u unutrašnjosti sveukupnih djela (ukupno osam sati). Tako se konačno uspostavlja skoro kompletan pregled zamišljenog Bretonova, Charova, de Guillevicova i de Pongeova svijeta. Otkrivaju govor, važnost riječi i njihovih igri, način kojim nas one vežu ili oslobađaju.

Neke slučajne primjedbe i svjedočanstva govore: »André Breton postaje jasniji ako ga gledamo iz avionske perspektive«, kaže jedan.

Drugi: »U čitavom je spjevu vidna struktura. Radi se o tome da se razgoliti, uklanjajući lišće i granje.« Navodimo i ove primjedbe: »Ovaj je studij kao neki ključ. Treba uči dublje.« »To bijaše otvaranje u sve suvremene umjetnosti... Naslanjajući se na moderne, otkrit ćemo klasike«, i sl.

Stvorivši tako kontakt s modernim formama pjesničkog izraza, neovisno o bilo kojoj povijesnoj ili kronološkoj skrbi, izmijenio se »stav učenika pred čitanjem književnih djela, napose romana«, izjavljuje jedan profesor. I nastavlja:

»Suočeni sa snagom riječi zaželjeli su tu istu moć uzvratiti riječima. Mnogi od njih, potaknuti željom za nasljedovanjem, stekoše pismeni ukus.«

Takva iskustva, koja su dobro vođena u tematskoj ili strukturalnoj perspektivi, samo obogaćuju studij nekog teksta. Ona su nužna dopuna svih dosadašnjih pokusa da probudimo u mladeži žeđ za čitanjem pjesničkih tvorevina (tu je uključeno, jasno, i učenje pjesničke dikcije, posve različite od kazališne..., povezane naporom razumnog memoriranja, prema potrebi i pomoću magnetofona, svladavanje obilja tekstova, priprave malih recitala ili radije »pjesničkih časova«) i da zgodimice nešto pišu. Vrijednost svih ovih napora duboko je novatorska — i dostiže jednu od velikih tema »nove kritike«, jer u studiju i smjeraju prije svega na čitaočevo gledište i odjeke koji se u njemu stvaraju. Književna znanost ne smije nikada biti orijentirana prema upoznavanju (povijesnom, biografskom), autora ili mehaničkoj primjeni apstraktnih, pa makar i originalnih crta, koje karakteriziraju njegovu umjetninu, niti da nauči učenike kako će govoriti jezikom nekih školskih priručnika.

Zaključak

Teška je profesorova zadaća u studiju književnosti, naročito kad poetski fenomen oprašta od određenog znanja (time se približava svojim kolegama drugih disciplina, ali razlikuje se od njih u tome što je kadar uzdići učenike na viši stupanj teoretskog znanja), i praktičnog djelovanja: uvesti ih u vještinu govora, vještinu pisanja... čime se drugi ne mogu dičiti.

Mogli bismo dugo razglabati — ali ovdje nije zgoda — o tzv. osobnosti nastavnikovoj ili o pedagoškoj komunikativnosti (moći priopćavanja). Možemo samo utvrditi: ako on sam često čita književna djela, a možda se u pojedinim slučajevima vježba u pisanju, u govorničkoj vještini, više nego u kritičkoj, i ako beskonačno obogaćuje ovo štivo svime što mu donosi raznolikost i razvoj njegovih životnih situacija — nastavnik će biti sve vještiji u pronalaženju dijalektičkog mjesta između teorije i prakse. Tako će moći sve većma oživljavati uzbudljiva, poučna i odgojna mjesta kod većine svojih učenika.

Tek tada postaje moguće oslobođenje pojedinca govorom, pjesničkom riječi, ovom prvom riječi »koja mi govori o smrti, o ljubavi i o životu«, kako kaže naslov jedne Eluardove pjesme. Tako će se u svakom času moći povući »granica između onog što može biti rečeno i rečenog, saopćenog, tj. podijeljenog, tj. socijaliziranog« (Georges Monnin, La Communication poétique). Zahvaljujući pjesničkom govoru i govoru književne proze, najindividualnije iskustvo, nalazeći svoj vlastiti izraz, obogaćuje govor, taj društveni kanal (véhicule) bezgraničnim posebnim spoznajama (konotacijama). Najdublje, na najadekvatnijem terenu, tim se sredstvima uvijek nastavlja nuždan i nedovršen razgovor između »ja« i »drugi«, između pojedinca i društva...

Jezik se bez prestanka obogaćuje svim preobrazbama u koje ga uvlače pjesnici, radilo se tu o »odstupanjima« od nekog »kodeksa« ili o »funkciji« preuzetoj zbog »borbe protiv slučaja«, ili o »pojednostavljivanju svoga vlastitog govora«, kao što je bilo rečeno u Cerisyju. Tako se stvaraju retorike, kritike (méta-langages), znanosti o govoru, teorije kojima će se jednom raskrčiti odnosi detonacija i konotacija i stvoriti način kako bi mogle koegzistirati u ljudskome duhu u savršenom skladu osjetnih i razumskih predodžbi svijeta.

Da li će to biti zadaća ljudskih znanosti? Bez sumnje, sa svim pedagoškim zapletima koje sa sobom donosi. No moramo dokrajčiti zlu savjest književnika ili filozofa s obzirom na znanost. Mi se ovog časa u duhu radujemo pri pomisli da se rađa posve nova filozofija.

(Daniel BRIOLET, u »CAHIERS PEDAGOGIQUES« 86, décembre 1969, pp. 33 — 40. Pod naslovom: POESIE, LITTERATURE ET ENSEIGNEMENT.)

Zaglavak

Nisu laki putovi kroz čarobni svijet poezije. To je pokazao svojim uspjelim referatom prof. Daniel Briolet. No donio je ujedno i mnogo svjetla koje omogućuje rješavanje ovog važnog problema: shvatiti poeziju, doživjeti njezinu životnu vrijednost i obogatiti se njome, tj. izgraditi se snagom pjesnikove senzibilnosti. Dotakao je, možemo reći, sva goruća pitanja koja iskrsavaju samim naslovom: KAKO PREDAVATI POEZIJU?

Posve razumno postupa Briolet kad ne pruža gotova rješenja, kad ne daje izgrađene kalupe i jasna načela zrele sustavnosti, ta sâm priznaje da ih ne posjeduje, jer ih nitko i ne može dati. Znanstveno je ulazio u praktičku problematiku metodičkih procesa nastave poezije u školama. Teoretske i praktičke postavke su mu svježe i jasne. Pojmovno je analizirao bit poezije i književnosti uopće, analizirao je govorne funkcije i odnose doživljajno-spoznajnog svijeta koji imaju bitnu ulogu u učenikovoj psihi. Iznio je kako se rješavaju aktualni problemi u istraživanju lingvistike i poetike, a oni tvore »štof« interpretativnog procesa. Naglasio je neke opasnosti koje proizlaze iz nonšalantnih pristupa ili tzv. pristupa »po domaće« nekom poetskom djelu. Istakao je potrebu svestranog nastavnikova znanstvenog oblikovanja i temeljite stručne spreme da uzmogne vješto i autoritativno, a ne tapkajući, otkrivati unutarnji svijet pjesmotvorca.

U drugom poglavlju te se tvrdnje još jasnije obrazlažu. Dotakao je prstom neka moguća zastranjenja u neosmišljenoj interpretaciji, tj. nastavi poezije. Naglasio je naročito potrebu marnog i doživljajnog čitanja poetskih djela u »zabiti« i na »javi«, te ga postavio temeljem zgradi samostalnog doživljavanja pjesničkog djela a i kreativnog samostalnog aktiviranja mladeži koja je u štivu našla svoj vlastiti izraz i pobudu za samoinicijativni polet u poetski svijet. Zatim najavljuje novi preporod svih grana znanosti koje su srodne sa »lijepom riječi«.

Suvišno je ponavljati njegove jasne i tako stvarno životne smjernice za bolji nastavnoodgojni rad pomoću poezije kao bezuvjetno najtežeg vida književnog rada. (Svijet konotacija, prijenosa, maglovitih simbola...) Navodi i neke uspjele pokuse u uranjanju u svijet pjesnikovih ljubavi, zanosa i osloboditeljskih težnji. Uvjeren sam da je u malome divno uspio i tako doprinio svoj dragocjeni udio novim metodičkim znanostima.

Briolet je tu potvrdio vjekovno iskustvo koje svjedoči kako je naporan posao ponirati u tajni svijet poezije i dostojno, korisno i uspješno je u školi predavati. No otkrio je ujedno istinu da ne smijemo stati u stadiju posvemašnje nemoći te plakati u prahu svoje malodušnosti. On pokazuje kako možemo i moramo napredovati u tom umijeću usprkos poteškoćama i mogućim padovima: i kako su radošću i srećom ispunjeni trenuci nakon uložena napora. Učeći nas analizi i sintezi te skrbnoj, umnoj refleksiji i intuiciji, uvodeći nas u čarobni svijet konotacija, uči nas kako pjesnik (a i vrijedan čitalac) stvara u otuđenom svijetu nešto što je ljudskom srcu tako domaće, drago, korisno i lijepo, a to je radost.

Kroz Brioletove riječi naziremo dubinski afinitet prema poeziji, psihologiji, sociologiji i drugim znanostima, to jest afinitet pjesnikova duha koji zna umjetnički izraziti sadržaje ljudskih srdaca.

Rekao sam: nije nam on dao ključ koji rješava sve probleme, ali je dao niz vrijednih pobuda. A najvrednija je: rad, mar, skrb u stjecanju metodičkih znanja koja će sve većma obogaćivati nastavnikov i učenikov svijet.

Na završetku stavljam u Brioletova usta riječi P. Termiera, jer su vjerna jeka njegovih aspiracija te sukus njegove poruke:

»Pokušaj razumjeti, pokušaj upoznati i, u svakom slučaju, ljubi. Otvori oči ljepoti svijeta i svoju dušu tajni, i kada budeš shvatio, objasni to svojoj braći.«

Nova imena

Rajka MAČEK

Život bez voznog reda

Stajali smo tako, ja trijezna — ti pun vina
U čekaonici na Balkanu punoj ljudskih sudbina
Oko nas je sve puno ljudi, želja, snova,
Od danas, od jučer, od sutra, od prije sto vjekova
Trebalo je doći nešto da ponese i nas
I slušajući druge nisam čula tvoj glas
Pa čekamo tako i danas, ja trijezna — ti pun vina
Da u čekaonicu na Balkanu svrati i naša sudbina.

Pričamo ...

Pričamo često o tome kakav je nekad bio grad
Kud je nestao naš purger i kakvi su nekad bili ljudi
Lovimo tako svoj život iz doba kad je bio mlad
Jer današnji se purger uz radio i auto budi.
Sjećam se svojih doba, snova i fakulteta
Al, na Zrinjevcu još živi vrana i sa zorom pozdrav-ljam i nju
Odoljela je nekako toj urbanizaciji svijeta
A Miškeca iz Balkan-prolaza nema, ni Belega peska hu-hu.
U ovome svijetu danas mi nismo našli mjesto
Lovimo se u mraku i krivi su nam svi
Pa o našem gradu nekoć tako pričamo često
Jer vrijeme se uvijek mijenja samo se nismo promijenili mi.

Ružica ETINGER

Ravnoteža

Pužeš ti Božji crve,
I misliš da si sve i sva,
A kad tamo baš ništa.

Okreni se oko sebe i vidi
One leteće leptire,
Koji dalje lete.

Vrati se u stvarnost,
I podigni se u visine,
Da te tko ne zgazi — na zemlji.

Zdravko ČULJAK

Ona nema riječi

Tako bih slatko umro s tvojim dahom na licu.
Bljesne tvoj lik, uskrsaj ljepote
koja gori kao more ljubavi.
I ja sam more s dušom
što se otkida iz utrobe i hrli k tebi.

Ona nema riječi, da, ona nema riječi,
ona je nijema,
ali hoće da me guši;
ja te ljubim
tako bih slatko umro s tvojim dahom na licu.

Ljubav je zapravo tiha slatka bol,
tiha slatka bol koja nježi noć,
koja nježi kozmos,
mi smo izvori.
Istopit ću se u nježnosti koja vrije
i tako bih slatko umro s tvojim dahom na licu.

Majko

kroz umorni bljesak mašte
nejasno praskozorje
povija se tamom majko

jer ječi jekom zvona s katedrale
za toplim mirisom vjetra
s magistrale

vjeruj, tvoj prijekor bi me punio snagom
bila si skretnica mojih htijenja
a na zlogukom sam raskršću

duša mi se skupila u grlu
povratio bih je od mučnine
dok mi glava gori kao baklja u plamenu majko
moja majko

Ante ČAVKA

Samac

Sam!
Sam samcat sam samac u toj gluhoj noći,
a bura strasti tvrđavu duše bije,
i na toj beskrajnoj, životnoj stazi
ja suputnika izgubih...
... a stat se ne smije...

Otkako suputnik ti mi više nisi
na tom putu gorkom niskosti i križa
ja prosjak sam ubog, siromašni stranac
i ništa nemam,
jer imah tebe...

A sada sam samac u toj strašnoj noći
i nitko ne može više pružiti mi pomoć,
...a ruše se zidi duševne mi tvrđe
i bura strasti na dnu moje duše
crninu crnu crni, crnu kao ponoć.

Hrvoje SANIĆ

Listajući danas Kovačićevu Registraturu

1.

Sredina 19. stoljeća prijelomna je u životu europskih naroda. Nemirna 1848. bila je neobično značajna za sve europske narode, jer su tih godina uzdrmana stoljetna prijestolja, pomaknute su državne granice, izmijenjeni su državni i gospodarski odnosi. Hrvatski se seljak oslobodio, doduše, kmetstva, ali se njegov položaj zbog raznih okolnosti ni u čemu nije poboljšao. A kako književnost prati, bilježi događaje, to će biti istinite Engelsove riječi da je iz Balzacovih djela više naučio o samoj Francuskoj i društvenim odnosima nego od svih povjesničara. Balzac je najme, zabilježio: odnose i sukobe u društvu, ljudske strasti, nade i propasti. Zajednički naslov svim svojim djelima jest »Ljudska komedija«. U tom zajedničkom naslovu sadržano je sve ono što je zabilježio o francuskom društvu, na izmaku carstva, za Restauracije i pod Srpanjskom monarhijom. I Victor Hugo je s punim pravom o njegovom djelu rekao: »Kroz njegovo djelo gmiže, s užasom i stvarnošću, cijela naša civilizacija.«

Premda je Balzac pedesetih godina mrtav, ne može se osporiti njegov utjecaj na zapadnoeuropski realizam. Njegovim tragom išli su brojni veliki i priznati pisci europskih naroda. A k nama, u Hrvatsku, realizam je došao sa stanovitim zakašnjenjem. Kao književni smjer realizam je u Hrvatskoj mogao nastati i razviti se u doba kad je Hrvatska doživjela teška poniženja i razočaranja, od Bachova apsolutizma sve do Khuena Héderváryja. Realizam u Hrvatskoj nastaje u povijesnim lomovima, kad se mijenjaju povijesno-političke i gospodarske prilike. Nakon desetogodišnjeg apsolutizma, 1860. Hrvatskoj, zaostaloj agrarnoj zemlji, vraćen je ustav. Dižu se glasovi za posebna, temeljna državna i ustavna prava, te za ujedinjenje cjelokupnog hrvatskog teritorija (Dalmacija, Vojna Krajina, Kvarnerski otoci, Istra). U toj borbi, ojačalo građanstvo nije izdržalo jer je izolirano od seljaštva i boji se njegove pobune. Kapitalistički način proizvodnje, koji sve jače prodire u hrvatsku privredu, razorno djeluje na hrvatsko selo: dolazi do socijalne diferencijacije, propadaju kućne zadruge, uvode se novi porezi. Prezaduženi seljaci prodaju zemlju i odlaze u grad, a odatle u inozemstvo, najčešće u Ameriku, jer u domovini ne mogu naći posla, zbog slabo razvijene industrije. Osobito je teško stanje poslije Hrvatsko-ugarske nagodbe (1868) i u doba agrarne krize (1873 — 1895). Niže plemstvo također je osjetilo ove promjene. Osiromašilo je, odlazi u činovnike i proletarizira se. Visoko plemstvo dobro se snašlo u novim prilikama. Na svojim posjedima uvelo je kapitalistički način proizvodnje, a obično je imalo imanja i izvan Hrvatske, te je mahom bilo stranoga podrijetla.

Mađari često krše točke Nagodbe pa izazivaju jaku opoziciju u Hrvatskoj. Narodna stranka, tada najjača u zemlji, vodi oportunističku politiku, te 1873. prima reviziju Nagodbe, a njenu kapitulaciju predstavlja i primanje unionista u stranku. Hrvatska je ostala rascjepkana, nacionalno i ekonomski ugnjetavana. Politika Narodne stranke nije se promijenila ni za banovanja Ladislava Pejačevića. Mađarizacija, koju je on provodio, nastavljena je u doba Khuena Héderváryja. U tim mračnim danima oštru borbu protiv stranih ugnjetača, bilo iz Beča ili Pešte, i njihovih domaćih eksponenata povela je Stranka prava, na čelu sa drom Antom Starčevićem. Stranka je dobila i naziv »stekliška« zbog svoje bespoštedne borbe za narodna prava. Bila je zadojena idejama francuske građanske revolucije, oštro je žigosala oportunizam i borila se protiv nacionalnog ugnjetavanja. Stranka je privukla u svoje redove i mladu generaciju koja je ulazila u književnost pri kraju sedamdesetih godina.

Osamdesetih godina, ta će mlada generacija, koja se razvijala pod utjecajem Šenoinim, voditi borbu za nove smjerove u literaturi, za traženje realističke metode

u književnosti i tješnje vezivanje literature sa životom. Uz Augusta Harambašića i Eugena Kumičića, svojom borbenom fizionomijom isticao se Ante Kovačić, neustrašiv javni radnik. Ta je mlada generacija shvatila da u teškoj društvenoj i političkoj situaciji ne treba jadikovati, već da treba otvoriti oči i s ono »malo soli u glavi«, kako je rekao Kumičić, bilježiti lomove u hrvatskom narodnom životu i preinake u društvenim odnosima.

2.

Hrvatsko zagorje je u drugoj polovici 19. stoljeća bilo oslobođeno kmetstva, ali ono nije bilo moćno niti pripremljeno da se suoči s poteškoćama koje su novi društveni odnosi nametali. Siromašni seljak, naš simpatični i dragi Zagorac, bio je uistinu slobodan od feudalnih obaveza, ali je bio pritiješnjen teškim, neobično mučnim gospodarskim pitanjima. Siromašan, na oskudnom komadiću zemlje, pomišljao je na bijeg s domaće grude. Bijeg, ne daleko, samo do Zagreba. Ondje u gradu, zagorski je seljak vidio nedostižan ideal svoje budućnosti, rješenje svoga siromaštva i svojih patnji. Težak posao i gorak kruh koji je jeo naš »kumek« otvarali su pred njim nova pitanja. U traženju boljeg naš je seljak često znao otići daleko od rodne grude.

U to doba nama nije trebao ni Balzac ni Dickens, jer Hrvatska nije bila ni Francuska ni Engleska. Naša je Hrvatska u to doba seljačka zemlja u kojoj seljaci ne nalaze na domaćem tlu svoju postojanost nego bježe u grad, vjeruju u nepoznato sutra koje bi imalo biti ljepše, bolje i zdravije. Naš seljak, naš Zagorac, nije znao da je grad u to doba jazbina u kojoj se gladni psi međusobno glođu i ujedaju. Nama je u to doba trebao pisac koji je na sebi osjetio svu tu problematiku, sve te poteškoće, pisac koji je i sam bježao »iz opanaka u postole«.

Konačno, nama je trebalo djelo, veliko i nezaobilazno, temeljno i neponovljivo, vrijedno i trajno koje bi govorilo o nama, o našoj istini, zbilji o našim mukama i raspećima, o našim snovima i nadama. Djelo koje ne liči na blještavilost prvorazrednih svjetskih romana, djelo koje je zabilježilo našu krvavu stvarnost.

Pokušat ću razmatrati jedno djelo iz osamdesetih godina prošloga stoljeća. Po mnogo čemu jedinstveno, po složenosti potpuno, ipak bremenito nedorečenostima, nepotpuno u bilješkama, manjkavo u skladnosti. No ono je veliko i značajno, ali su trebale proći »dvadeset i dvije godine (gotovo četvrt stoljeća) da se ovo, za hrvatsku književnost epohalno djelo pojavi u zasebnom izdanju« (tj. god. 1911, a napisano je 1888). No osim Dubravka Jelčića (čije sam riječi upravo spomenuo) poslužit ću se prikazima i kritikama i drugih kritičara kako bih u raščlambi romana »U registraturi« bio potpuniji.

3.

Premda Hrvatska nije imala pisca poput Balzaca, ipak je u njoj, među brojnim piscima, najčešće žestokim pobornicima Stranke prava, bilo svijetlih i veoma značajnih imena. Među njima je Ante Kovačić, koji pripada književnicima stanovitog doba i skupini čija su djela »poremetila sve dotadašnje, promijenila sve poznate i ustaljene kanone i nazore, nametnuvši — snagom svoje umjetničke samobitnosti i količinom nepoznatog što ga u sebi sadrže — novi obrazac, novu normu, nova shvaćanja umjetničkog stvaranja...«(1)

U svemu i po svemu Ante Kovačić je zanimljiva i po mnogome jedinstvena pojava u hrvatskoj književnosti posebice, a u našem društvenom životu općenito. Starčevićanac cijelim svojim bićem, odlučan pobornik svih hrvatskih narodnih i gospodarskih prava, Kovačić je to potvrdio svojim životom i sveukupnim djelom. Osjetio je na sebi težak položaj seljaštva, težinu i tragiku svoga vremena.

Premda je Ivan Krnic tvrdio da u djelu »U registraturi« ne treba prvenstveno tražiti autobiografski roman (2), držim uputnim istaći najkrupnije podatke iz piščeva života.

1) Majstori realističkog pripovijedanja — Zagreb, 1971, str. 6; Dubravko Jelčić: Ante Kovačić: »U registraturi«.

2) Nada, VIII, 1 — 6, Sarajevo, god. 1902.

Rođen je 6. lipnja 1854. u selu Oplazniku, nedaleko od Marije Gorice (iznad Sutle). Potekao je iz obitelji čija je svakodnevnica bila siromaštvo i oskudica (otac Ivan bio je Rauchov vincilir). Darovito seljačko dijete poslali su godine 1868. u školu. Đački dani nisu obilovali sitošću, a poput većine seljačke djece imao je postati svećenikom. Poslije dvije godine provedene u zagrebačkom sjemeništu, studirao je pravo i tek je pod kraj života položio doktorat »utriusque iuris«. Kao odvjetnički pomoćnik radio je u Zagrebu, Karlovcu, a samostalnu odvjetničku pisarnu otvorio je u Glini.

Ne razmatrajući ostale podatke iz životopisa, spomenuo bih tek istinu da se teško probijao kroz život; podnosio je i svladavao nedaće, glad, bolest i konačno je svršio svoj život relativno mlad u Stenjevcu 10. prosinca 1899. Zabilježeno je danas da je K. Š. Đalski u svom djelu »Radmilović« vjerojatno govorio o sudbini A. Kovačića. Našim piscima kao da su bile dvije mogućnosti okončanja: ili bi oboljeli od sušice ili bi im se poremetio um. Kovačić je umro poremećena uma.

Možda i suviše skučeno ispričan životopis Ante Kovačića ne pruža svu potrebnu građu za razumijevanje, niti zadovoljava znatiželju. Međutim, prelistaju li se piščeva djela, naći će se u njima rasuti i raspršeni komadići njegova bića.

Tako će se pojedini događaji u djelima podudarati s podacima iz piščeva života. U prikazu Ante Kovačića objavio je Milan Ratković podatak koji je zabilježen u Spomenici škole Marija Gorica: da je 25. svibnja 1865. nazočne goste (kod predaje odlikovanja) »učenik III. razreda Antun Kovačić lijepim govorom pozdravio«... (3). To bi odgovaralo govoru Ivice Kičmanovića na pogrebu učenika Perice, u Kovačićevu romanu (U registraturi). Općenito se drži da je iverje Kovačićeva života najviše rasuto na stranicama netom spomenutog romana, koji mnogi drže da je »izrastao kao sinteza njegova stvaranja« (4). Međutim, značajnije i presudnije od svega je činjenica da roman »U registraturi« treba shvatiti šire: to je prikaz cijeloga jednog hrvatskog naraštaja koji pionirski utire nove staze svoga naroda, životopis je to našega društva koje je tražilo sebe, potvrdu svijetlih načela i ideala u mučnim prilikama osamdesetih godina prošloga stoljeća.

Dok smo nagnuti nad stranicama »posljednjeg dovršenog i objavljenog djela« Ante Kovačića »U registraturi«, nehotice uspoređujem dva podatka. Naime, u opisu Jurića, koji u gradu uzima sebi ime Žorž, pisac govori o skorojeviću koji je o božićnim i uskrsnim blagdanima dolazio iz grada u svoje malo selo, u iznošenim odijelima svoga gospodara Mecene, ali nalickan i zalizan, namirisan i prstenjem okićen. Bez obzira na ironiju, sarkazam pa i karikaturu Kovačićevu na tim stranicama, prelistavam ono što je Antun Gustav Matoš zabilježio o Anti Kovačiću. Ne želim nipošto zlorabiti Matoševe riječi, ali za razumijevanje piščeve osobe, pa i onoga što je bilježio o životu, neće biti naodmet prisjetiti se Matoševa opisa:

»Bio je srednjega rasta, plav i jak, naočit, brkat i rano ćelav. Strasno je volio plesati, plivati i igrati domino. Ruke je njegovao poput žene i zbog toga su mu bile bijele — elegantne. Na srednjaku lijeve ruke imao je crnu mrlju. Žensku je ljepotu obožavao...« Dalje, prema Matošu, Kovačić je bio uistinu čovjek uzorne pedanterije, mnogo je čitao, a katastrofu uma i sjajnog značaja izazvao je jamačno grdan i neopisiv napor, nečuvena životna borba kojoj je podlegao kod samog cilja. (5).

Ove je bilješke A. G. Matoš iznio u predgovorima Kovačićevim knjigama izabranih pjesama (1908) i sabranim Pripovijestima (1910). Treba, međutim, dodati i to da je Matoša s Kovačićem vezivala Stranka prava. Toj je stranci Kovačić cijela sebe stavio u službu i nerijetko događaje i probleme promatrao — stranački, pomalo jednostavno. Možda je u svojoj stranačkoj dosljednosti i stvorio svoga Kičmanovića, nasuprot mnogim neskičmenjacima svoga doba. (6)

3) Milan Ratković: Ante Kovačić — u Djelima (I) Ante Kovačića, Zagreb, 1950. str. 12.

4) Dubravko Jelčić — u spomenutom napisu, str. 14.

5) A. G. Matoš: Djela, knjiga VII: Zagreb 1938. str. 79 — 89; isto: Djela, XVI. str. 209 — 213, Zagreb, 1940.

6) Uspor. Dubravko Jelčić — spomen. napis, str.21.

4.

U prikazu Kovačićeva rada možda bi se moglo početi od njegovih sjemenišnih dana, odnosno od godine 1873. kada je objavio u tek pokrenutom časopisu »Bunjevačko — šokačkoj vili« svoju prvu pjesmu (urednik Ivan Antunović). Ali ovdje me ne zanima bibliografija Kovačićevih djela, koja je veoma iscrpno i pouzdano objavljena u nekoliko navrata — na primjer 1950. (7) Složio bih se s mišlju i ponovio kao tvrdnju:

»Cijeloga života, od svojih prvih objavljenih stihova, preko romantične pripovijetke Baruničina ljubav, zajedljivih feljtona Iz Bombaja, socijalnog romana »Fiškal« i zrele satire »Među žabari«, Kovačić kao da nije radio ništa drugo nego se pripremao za pisanje svoga životnog djela, u kojem je naglošću nereguliranog vodoskoka, što divlje izbija iz duboke bučne ponornice i ruši sve pred sobom, ne brinući se za vanjsku, oblikovnu stranu, oslikao svijet kakav je vidio i doživio, izrazio cijeloga sebe i svoju sudbinu...« (8)

5.

Prihvaćajući, dakle, ovo djelo, ovaj jedinstveni roman »U registraturi« kao životno djelo piščevo, kao sintezu stvaralaštva Kovačićeva, spomenuo bih i to da je Kovačić sazrijevao postupno. Na početku svoga djelovanja piše razvučene balade s motivima iz hrvatske prošlosti, ali već tada upliće u fabulu siromašnog seljaka u siromašnoj zemlji. U feudalcima koji propadaju Kovačić je gledao sebičnjake, spletkare, a u građanima, u tom svijetu, pisac je otkrio uskogrudnost, teški egoizam, sitničarstvo. Kad se znade da je potekao iz siromašne obitelji, onda njegova buna protiv lažnih Mecena, protiv aristokracije u »Baruničinoj ljubavi« postaje shvatljivija. Zgražao se nad rasipništvom i nemoralom dijela hrvatske mladeži, ćutio je duboku mržnju prema tuđincima, prema sitnim dušama (na primjer: na pojedinim stranicama »Fiškala«). Bilježio je brojne probleme, ali kritičari mu zamjeraju što ih nije rješavao. Međutim, možda Kovačić nije mogao ili nije znao, ili nije dospio reći svoju zadnju riječ. Ili nam se to čini s današnjih stajališta, shvaćanja i pristupa. Po opsegu i veličini stvaralaštva Kovačić je pisac silnog zamaha, ali nije teško primijetiti neku užurbanost, neusklađenost. Je li tomu razlog slutnja skore smrti ili preteška borba za svakidašnji kruh?

Bilježeći ove vlastite misli, ne kazujem ništa novo. Naime, govorili su kritičari za Kovačića »da nije konstruktivan, nego eruptivan« (9) te da su mu ispremiješane epizode, pripovijedanje bez kronologije, kompozicija neuredna. (10) Rečeno je i to da je Kovačić bio u stanovitom smislu kaotična duša (11). Ali upravo iz toga, što je Kovačić nosio u dubini svoga bića kao dar i kao prokletstvo, provaljivala je elementarna masa života, grubo kamenje istine i oblikovalo se u književnom djelu.

Uostalom, u težnji za razmatranjem romana »U registraturi«, zaključio bih ove svoje misli opetujući zaključak Slavka Ježića:

»Roman »U registraturi« upravo je veličajan u svome zamahu, pisan bez šablone, nošen snagom fantazije, ukrašen blistavim opisima snažnog naturalizma, koji prelazi u nevjerojatni romantizam — a ipak sve to spontano, neodoljivo, po nutarnjoj potrebi. Sve te realne osobe i stvari postaju pod piščevim perom instinktivno simboli sa dva lica: Mecena i Laura, Registratura, mecenatstvo i licemjerje, životni polet i razvrat, karijera i slom. (12)

6.

Prije sažetka romana »U registraturi« treba upozoriti da kritičari nisu složni u mišljenju o kompoziciji djela. Neki od njih misle da se radi o dva dijela romana

7) Ante Kovačić: Djela I; naklada »Zora« Zagreb, 1950.
8) Dubravko Jelčić — spom. napis, str. 14.
9) Milan Marjanović: Dr. Ante Kovačić, Savremenik, god. II. veljača 1907. — Zagreb.
10) Ivo Frangeš: Stilističke studije. Izdanje »Naprijed« — Zagreb, 1959. str. 199 — 225.
11) M. Marjanović: Ondje.
12) Slavko Ježić: Hrvatska književnost — Zagreb, 1944. str. 289.

(Miloš Savković, Ante Sekulić), a drugi opet vide i nalaze u romanu tri dijela (Dubravko Jelčić, Vlatko Pavletić i dr.). »Ta razlika u gledištima, bez obzira na unutarnju analizu, upućuje na jasan zaključak da djelo kompozicijski nije savršeno. No to i ne treba zbunjivati jer je Kovačić uistinu pisao svoj roman kao neku mješavinu komedije i satire, tragedije i epopeje.« (13) Slažem se također s mišljenjem o ispletenosti lirizma, satire i realizma u djelu (14).

Roman počinje prizorom u registraturi gdje se među tisućama spisa nalazi i spis Ivice Kićmanovića. I tako smo blizu piscu: po svome zvanju bio je odvjetnik, naviknut listati i čitati spise u arhivima.

Djelo je povijest Ivice Kićmanovića, seljačića, sina Jožice Kićmanovića, zvanog Zgubidan. Otac, veseljak i muzikaš, vazda je bio nazočan i nezamjenljiv na svadbama. Na jednom od bregova živi Zgubidanov susjed Mali kanonik sa svojom obitelji. Susjedi nisu mogli jedan bez drugoga, a njihove su razmirice simpatične: ponekad prerastu dopuštene granice odnosa, plane oganj, uzavrije krv. Ali tek za trenutak. Susjedi se opet nađu u gostionici i kraj plota u povjeravanju svakidašnjih briga. U brojnoj obitelji mali Ivica je rastao a u školi je bio dobro đače koga su župnik i učitelj uputili na škole u grad. Prvi smještaj u gradu našao je Zgubidan za svoga sina u domu gospodara svoga prijatelja Jurića, zvanog kumordinar Žorž. Taj gospodar zvan Mecena, jer je, tobože, dobrotvor, suviše je ograničen. Podrijetlo tog dobrotvora je mutno, a po svemu sudeći je nezakonito dijete, plod tajne ljubavi. Taj ugledni građanin i dobrotvor Mecena ima burnu povijest u kojoj su našle mjesta razne nepodopštine i nemoral. Kovačić priča o djevojci Dorici, i o tome kako ju je Mecena zaveo, upropastio, pa je sišla s uma.

Susret Ivice s gradom, s novim ljudima i novom sredinom lomi u njemu sve što je bilo dobro. Nije mogao zavoljeti nove ljude koji su se silno razlikovali od njegovih seljaka: suviše su pokvareni, poslušni do pokvarenosti. Himba i laž caruju oko Mecene i u njemu. Kumordinar Žorž je, doduše, seljak koji je obukao iznošeno građansko odijelo, ali jadniji je samozvani pjesnik Ivica Špiček, komu će se Kovačić narugati imenujući ga pogrdno Rudimir Bombardirović Šajkovski. I tako je nestao, izgubio se seljačić Ivica s bezbrižnim osmijehom, vragoljast dječačić koji s brojnom braćom i sestricama provodi obiteljske trenutke na velikoj seljačkoj peći, ili u toplim ljetnim danima trčkara po prašini.

Kritičari bi rekli da je pisac uspio ostvariti najljepše stranice ovoga romana upravo u prikazu Ivičina djetinjstva i života na selu. Možda je i to dobro zaključivanje. Ali prvi dio romana uključuje i Ivičin susret s Laurom, djevojkom koja je zavoljela mladića i ispričala mu svoj život koliko ga se sjećala. Naime, u Meceninu domu Laura živi kao štićenica i rođakinja, a zapravo mu je ljubavnica. U svojoj pripovijesti Laura se ponešto zbunjeno prisjeća starice Ivane, očeva gubitka imutka, a onda nove sredine gdje je upoznala nakaznog Ferkonju. Koliko je god Laurina priča neobična, toliko je iskren Ivičin zanos za djevojku čistiji i poletniji. No idiličnost zanosa prekida Mecena koji tjera Ivicu iz svog doma jer ga je našao u Laurinoj sobi.

»U drugom dijelu, nakon prizora u registraturi, pisac nas opet (remeteći kronološki red) vraća u selo, i to još u vrijeme kad je Ivica tek išao u grad na školovanje...« (15) Osim mlinara Medonića, njegove kćeri Juste i Kanonikova sina Mihe (nešto kasnije i opisa njihove svadbe), Kovačić je izvrsno zabilježio događaje na Veliki petak i tučnjavu na uskrsni ponedjeljak. Ispričano je zatim dosta pojedinosti o Meceni, njegovoj bolesti i smrti. U požaru koji je izbio Juraševim neoprezom izgorjela je Mecenina kuća, a u spašenim škrinjama našla je Laura i podatke o sebi: ona je kći Mecene i lijepe Dorice. U trenutku kad Ivica odlučuje o povratku u grad na školovanje, javlja se Laura, koja uskoro gradi divnu kuću za njih dvoje. Seljaci su kuću nazvali kapelicom. Nekadašnji zaljubljenici ne nalaze mir, a selo svašta govorka. Nakon konačne odluke Ivica polazi u grad završiti školovanje i putem sreće Anicu, djevojku o kojoj je mislio još u danima djetinjstva za nedužnih igara oko roditeljskih domova.

13) Savremenik II, Zagreb. 1907. (veljača, članak M. Marjanovića).
14) A. G. Matoš: Djela VII Zagreb, 1938. str. 79 — 87.
15) Dubravko Jelčić — u knjizi Majstori realističkog pripovijedanja, str. 11.

Slijedi treći dio romana:

»U trećem dijelu je vremenski raspon širi, svijet prikazan u romanu je nekako razbijen, junaci više nisu tako povezani kao nekad. Laura postaje hajdučica, poziva Ivicu da pođe s njom u svijet, a kad je on odbije, ona ubija sve njegove, a na kraju strada i sama. Ivičin život upropašten je, on postaje čudak, samac bez igdje ikoga, poludi i ubija se.« (16)

Ovako je sažeto ispričao treći dio romana »U registraturi« poznati kritičar Ivo Frangeš. Ispušteno je, međutim, niz pojedinosti o smrti Laurinoj, o nestanku Mihe i Laure, kao i neugodnosti koje doživljuje Anica na prvom susretu s gradom. Pothvati Laure i krvava svadba svakako su potresne slike u završnici romana, a jezovit je završni prizor: »Ivica Kičmanović: star, nagrizen alkoholom, doživljava delirium tremens, potpaljuje registraturu, te u strašnom ognju i sam izgori.« (17)

Pročita li se Kovačićev roman o kojemu je ovdje riječ, lako će biti prihvatiti misao kritičara: »Ovo čuvstvo, pesimističko do skrajnosti, provijava životom mnogih osoba Kovačićeva romana« (18)

Doista, kad se maknemo od prvih stranica opisa sela, seljačkog života, ulazimo u svijet u kome ne manjkaju rugobe, nakaradnosti, nepravde i nasilja. Premalo je plemenitosti i čovječnosti u ljudima koje nam pisac prikazuje i prati kroz život. Možda su zato kritičari i postavljali pitanja koja bi se mogla ovako oblikovati:

Što je Kovačić hto svojim romanom i radi li se samo o slici Hrvatske u doba njenog društvenog preobražaja — ili kako se to kaže: prijelaz iz sela u grad, odnosno iz opanaka u postole?

Radi li se o prikazu, posebno zaoštrenom odnosu selo — grad, ili možda o autobiografskom djelu pisca koji se lomi u društvenim preinakama i preobrazbama?

Nisam siguran u jednostavan odgovor na ta pitanja. Pokušat ću slijediti svoje misli i raščlambu.

7.

Pođe li se od tvrdnje o krilatoj mašti Ante Kovačića koja je tražila prostor za sebe, ne smije se zaboraviti ni piščevo starčevićanstvo. Govori se, naime, s punim pravom da je u romanu, poglavitom i životnom svome djelu »U registraturi« Ante Kovačić zadržao i sačuvao mnogo romantičarskih sastavnica i odrednica. Tu bih se, međutim, složio s primjedbom da je pripadništvo pravaškom pokretu uvjetovalo romantičnost Ante Kovačića. »Pravaštvo je naš politički romantizam, naše političko maštanje«. (D. Jelčić). A k tomu je i Kovačić po naravi svojoj nosio u sebi pjesničku crtu. Bogatije mašte, razvijenijeg čuvstvenog života, šiban udarcima života Kovačić će prema građanima biti satiričan, nerijetko ironičan, karikirajući nepoštedno razna udruženja i pojedince. Ali, kad se vraćao svome selu, pitomim bregima i seoskim hižama, Kovačić je pjesnik, lirski nježan, do sućuti blag. Zato mi se čini Kovačić blizak A. Šenoi, u kome je gledao svoj uzor, pa i Đalskome, u čijim je djelima teško lučiti romantizam od realizma. Duhovita je također i pripomena I. Frangeša: »Na pola puta između religioznog vjerovanja i poznavanja zakona društvenog razvitka, Kovačić-seljak vidi sve crno. Odviše je realist da bi se prepustio ufanju i molitvi . . .« (19)

Tako u toj složenosti, čini mi se, treba promatrati i prosuđivati cijelo djelo i pojedine likove.

U opsežnom djelu ima mnogo likova. Neću ih sve spominjati. Zanimljivo je da svi likovi umiru, pa je ova književna pozornica puna leševa koji umiru tragično: Laura, Ivica, Anica, Jožica Zgubidan, majka Ivičina, Kanonik, »duga Kata«, Miha, Ferkonja, Mecena, vila Dorica, ciganin Mikula, crni Jakov... Osnovni je pokretač

16) Ivo Frangeš: Ante Kovačić I — Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 48, Zagreb, 1964. str. 14.
17) Majstori realističkog pripovijedanja, str. 12
18) Jakša Čedomil: Prikazi i rasprave, Zagreb, 1943; str. 8
19) Ivo Frangeš: Ante Kovačić — u spomenutoj knjizi, str. 12

ovakvog raspleta Kovačićeva žena-fatum koja u završnom činu pozornicu prekriva leševima, a čitatelju ostavlja vječito pitanje: zašto? Kao da svi snose teret svojih nepodopština ili su kažnjeni radi svoje razvodnosti i bezazlenosti.

Treba međutim izlučiti najglavnije likove. Dva su tu naša izvorna čovjeka, dva zagorska seljaka, Zgubidan i Kanonik. Siromašni su, ali podnose život, bore se, posrću. Jožicu Kičmanovića suseljani zovu Zgubidanom jer gubi dane svirajući na bajsu i razveseljavajući ljude na pirovima i gozbama. Gubi dane i noći, ali ne veselja radi, nego da bi olakšao život ili možda donio bolji zalogaj brojnoj djeci. Kanonik je drukčijeg izgleda — nadimak mu govori da je bolje građen. Ni on nema ništa od života: priča, jadikuje, prepire se. Ponekad su neprijatelji, ali »trajalo je vječno prijateljstvo u neprijateljstvu (ili neprijateljstvo u prijateljstvu). Jedan drugome su zavidjeli na svemu i međusobno se ogovarali, a ipak kao da nisu mogli jedan bez drugoga«. (20).

Kad je Kanonik opominjao Zgubidana: »Jok dragane, ne bih se ja dao u te gospodske petljanije!« bila je riječ o Ivici, sinu Jožice Kičmanovića, koji je prema odluci župnika i učitelja trebao poći u grad na školovanje.

Kovačić nigdje ne spominje koliko je seljačić Ivica bio sposoban, ali upućuje ga u grad kao bistra dječaka koji, uklopljen u gradske okvire, treba steći znanje i pomoći sebi i svojima da im život bude lakši. Doduše, pisac i ne kazuje što dječak uči i što se od njega očekuje. Uostalom, na jednom mjestu Ivica i sam govori:

»... ali ja nisam bio svjestan jesam li dobar đak ili ne« (21)

Ni o budućem pozivu se ne zna ništa. Naime, dosta često spominjani D. Jelčić raspravlja o budućem »juratušu« pa kaže da je to možda zajednički naziv za đaka, studenta. Dopuštam pripomenuti da je najčešći poziv i zvanje seljačića — ukoliko su pošli na školovanje — bio svećenički. Izdržavanje u odgojnim zavodima su preuzimali župnici i druge crkvene ustanove pa je roditeljima bilo lakše. A što se tiče »juratuša«, opet ima razloga: u Zagrebu je postojala Pravoslovna akademija, a također je i seljaštvo najčešće imalo posla s pravnicima (parničenje, nasljedstva, drugi sporovi).

U romanu se ne govori ni o razvoju ni izgledu Ivičinu (22).

Ni o temperamentu i značaju Ivice Kičmanovića nema riječi. Tek pod konac djela ima nešto više pojedinosti o hodu i raspoloženje (Djela II, str. 352).

Ivicu su poslali na škole pa je, otrgnut od zavičajne grude, izgubio čvrsto tlo pod nogama. Doduše, stekao je obrazovanje, ali je izgubio sebe. »Udvospolio se« — kako bi rekao Kanonik. Prijelomni trenuci su oni prizori sa slugama u Žorževoj sobi i fatalni susret s Laurom. No možda još i više: zrak u Mecenino domu, ponašanje i postupci ljudi s kojima je živio lomili su, kršili mladog seljačića, koji je tijelom rastao, ali značajem slabio.

Kritičar kao po nekom pravilu rado uspoređuje naše realiste. Nerijetko i Ivicu Kičmanovića iz Kovačićeva romana uspoređuje s Titom Dorčićem iz istoimenog romana Vjenceslava Novaka. Tema je, doduše, identična, ali je razlika očita. U raščlambi pojedinosti u oba djela prednost bi imao Novak: sustavno gradi svoj lik, niže objektivne pojedinosti, obrazlaže i potkrepljuje, obrađuje Tita Dorčića u pojedinačnim postupcima u ponašanju, u pothvatima.

Međutim, postoje mišljenja da Ivica Kičmanović treba biti samo nit-vodilja, »kojoj je zadaća da poveže sve dijelove romana u kakvu-takvu cjelinu«. (D. Jelčić). Neki opet drže: »Da bi objasnio njihovo djelovanje, Kovačić prati svoje likove od samog početka, daje njihove biografije, bogato motivirane socijalnim prilikama i odnosima. Takav je Ivica Kičmanović . . .« (23) Oba mišljenja su zanimljiva, a čini se da je Ivica na stranicama romana pokušao nekoliko puta naći sebe, naći smisao vlastitog života. Krenuo je u život da bi postao građanin, ali se našao negdje na sredini puta. Od seljačke tvrdoglavosti nije ostalo ništa. Vraćao se selu, ali je konačno pobjegao iz života — samoubojstvom.

20) Majstori real. pripovijedanja, str. 9.
21) A. Kovačić: Djela II, str. 82 (u izdanju »Zore« Zagreb,, 1950).
22) Uspor. Majstori real. pripovijedanja, str. 18.

Lik Laure je iznenadio čitateljstvo jer kao da je Kovačić prvi uveo u hrvatsku književnost ženu-demona. Možda i prije Eugena Kumičića. I kritičari su bili iznenađeni. Za jedne je bila posuđena iz pučkih pripovijesti (Jovan Hranilović), drugi misle, da je plod čiste fantazije, za Jakšu Čedomila je nejasna, a Radoslav Glavaš je pokušao razlučiti gdje prestaje realnost i počinje bajka oko Laure. Frangeš drži da je Laura personifikacija neprijateljske sile koja je ravnala životima Kovačićevih junaka (24)

Složio bih se s tvrdnjom da je Laura demonski lik žene razgorjelih strasti, koja je bila sudbina Ivičina, njegova zla kob, bezdušna žena (25). Ne bih mogao prihvatiti postavku da je samo opis susreta s Ivicom, prvoga susreta, jedina stranica i jedini ulomak na kome se može sve objasniti. Tako je postupio D. Jelčić oltirajući ulomak od str. 122 — 126 (spomenuto izdanje). Za mene je Laura »otrovni fluid« prisutan u Ivičinu životu koji povremeno jače zrači svoju pogubnu i istodobno razornu, fatalnu moć. Laura je rođena iz nedopuštenih odnosa Mecene i Dorice, nosila je u sebi prokletstvo i nemir krvi. Od života traži najjednostavnije: udobnost i užitke, a na putu lagodnosti i požude Laura nije birala sredstva. Ubijala je i palila, glumila nježnost i iskrenost. U svemu — bila je kob Ivice i njegove obitelji, protivnost selu, poštenju i stoljetnom »ćudoređu«.

Držim da nema u realističkoj hrvatskoj književnosti takvog ženskog lika. Ni Kozarčeva Tena ili druga koja slavonska žena nema one fatalnosti i prijetvornosti kao Laura, pa ni Kumičićeva Sabina, Olga ili njima slične ne pružaju mi podrobnosti po kojima bih mogao reći da su nadmašile Lauru.

Na pitanje čemu je i zašto trebala Laura piscu veoma darovitu kao što je Kovačić, moglo bi se odgovoriti: »To je lik u kome je Kovačić, kao neki nerazveziv, nerazrješiv (Gordijev) čvor, svezao čarobni svijet starih predaja o drevnim vremenima, svijet mistične realnosti neke davne prošlosti i prozaične, pa i okrutne realnosti recentne zbilje«. (26) Ivica i Mecena oko Laure možda najbolje posvjedočuju taj splet i sukob dva svijeta i dva načina života, dvije dobi i — žena, demonska i strašna, rekoh: fatalna. Ne držim da je u Lauri samonasljedna fatalnost, premda možda uvijek psihološki vođena i predstavljena. Ili — možda treba primiti pitanje Ive Frangeša: »Što onda Kovačiću ostaje nego uvjerenje da svijetom ravna kob, udes, Laura«? (27).

U literaturi o romanu »U registraturi« nisam našao puno rasprava o kumordinaru Žoržu osim u nekih pisaca (M. Ratković, A. Sekulić i dr.). No i tu je sve oskudno rečeno, pa zato ne želim ulaziti u dublju raščlambu toga lika.

Kumordinar Žorž je sigurno jedan od seljaka koji su zadovoljni skromnim položajem gradskih slugu, skorojević koji je u gradu pokoran sluga, a u selu velik gospodin. Na stanovit način je takav i Miha koji se prihvaća i lihve da bi lagodno i udobno živio.

8.

Danas je književno djelo Ante Kovačića gotovo u cijelosti zabilježeno i objavljeno, ali putovi kojima kritičari kreću prema problematici njegova stvaralaštva različiti su. Neosporan je utjecaj Kovačića na književnike koji su dolazili iza njega. Angažiran pisac, kakav je bio, uvijek je stajao u »oporbi naspram žabokrečine korumpirane i bigotne društvene zbilje Hrvatske s kraja devetnaestog stoljeća«. (28)

Kovačić je u hrvatsku prozu unio dvije bitne značajke svoga genija:

a) izrazitu sklonost prema satiri (ovo možemo shvatiti kao najdublji izraz njegovog društveno-moralnog stava prema funkciji književnosti),

23) Ivo Frangeš: A. Kovačić — spom. knjiga, str. 15.
24) Ivo Frangeš: A. Kovačić — spom. knjiga, str. 15.
25) Majstori real. pripovijedanja, str. 22.
26) Majstori real. pripovijedanja, str. 22.
27) Spom. djelo, str. 12.
28) Branimir Donat: Unutarnji rukopis — Slike iz zaborava, str. 99 — Zagreb, 1972.

b) stanovit iracionalizam, konvulzivnost slika, frenetičnost izvanredno osjetljive mašte.

Unio je također detalje koji prividno isključuju stvarnost, ali u biti određuju psihološku pragmatiku i povezuju je s mitskim sadržajem. Tragična osamljenost Ivice i Laure, nesposobnost da se uklope u društvene promjene svjedoče da je Kovačić osjetio »ono nešto« što ravna životima njegovih junaka, te da je to »nešto« pokušao transcendentirati i dati duhovni pogled na dileme koje razdiru likove.. Kroz njihove egzistencije briše se granica između sadašnjosti, prošlosti i budućnosti, te se problem temporalnosti u djelu najoštrije nameće. Kovačićev genij stvorio je realizam koji ne smijemo suditi doktrinarno. Kovačić prerasta granice epohe u kojoj stvara. On je prvi psihološki pokušao analizirati ličnost punu unutarnjih paradoksa, osobu koja se našla u društvu koje cijeni individualizam.

Kovačić se nalazi na pragu modernog romana. Konstrukcija djela je labilna, detalj istaknut na račun cjeline, velika je ekspresivnost kazivanja, mitska struktura ne priznaje argumente socijalne povijesti. Na stranicama Kovačićeva djela presijecaju se sfera idealizacije i sfera svjesnosti, iskustva. On ima jednu dominantnu opsesivnu temu; u ovom slučaju ponire u dubinu i počinje otkrivati autentičnost, i mitsko življenje na rubu empirijske zbilje.

Struktura romana »U registraturi« tako je bogata da stalno omogućuje nova istraživanja, derivatne analize koje pokazuju jasna značenja pojedinih slojeva. Zabavit ću se na trenutak časom buđenja Ivice Kičmanovića u Laurinoj postelji. Taj je trenutak u stvari vraćanje u jedan davni san u kojem se isprepliću uspomene i čežnje, erotika i ona snaga koja tu erotiku potiskuje. Ima li jasnije postavljenog problema temporalnosti u kojem novijem romanu? Ili sam Kovačićev govor: naime, autor priča posredstvom arhivskih dokumenata, koji predstavljaju sadašnjost, a ta sadašnjost izgara u plamenu koji guta i onu prošlost koju autor želi evocirati.

Rekoh da je Kovačić prerastao okvire svoje epohe. Odustao je od poetike šenoinskog tipa, spojio sferu idealizacije i sjenu iskustva. Ovo spajanje rodilo je konture slika čija priroda je mitska. Ponekad jedan znak ili simbol imaju mnogo značenja (spilja, šuma). Ovo rađa podjelu romana na snažne imaginacije, a s druge strane razvijanje fabule liči na protonaturalizam kumičićevskog tipa. Jedna od najsnažnijih imaginacija jest imaginacija ZLA. Tamna strana ljudske naravi postala je konstantna književna tema. Ljermontovljev Pečorin, Grga Čokolin iz »Zlatarevog zlata«, Janko Berislavić Ksavera Šandora Đalskog, podjednako su opterećeni zlom koje ih privlači i tvori dio demonologije njihove naravi.

Fabula romana sjedinjuje u sebi dva različita pristupa stvarnosti. Jedan je objektivistički: kroz njega upoznajemo život hrvatskog sela i grada sredinom devetnaestoga stoljeća. Drugi put u stvarnost je otkriće subjektivnog u hrvatskoj prozi. Kovačić je vješto izbjegao ono »tipično« uvodeći lik Laure, žene koja je hereditarno opterećena zlom; sve ostale epizode blijede pred njenom demonskom pojavom. Laura razbija konvencije hrvatske književnosti osamdesetih godina, ona je životno autentičnija od brojnih likova trivijalne književnosti.

Roman »U registraturi« obuhvaća dva svijeta, od kojih je svaki na svoj način nestvaran, idealiziran. Prvi je zatvoren u tradicionalni okvir hrvatske pastorale, ispunjen idilom Ivičinog djetinjstva, Zagorja, i blagošću roditeljskog doma. Drugi je svijet u kojem ne vlada tolika koherencija, u kojem postoje praznine. Tome svijetu pripada Ivičina sanjarija o nevinoj ljubavi s Laurom.

Kumordinar Žorž i Ivica nalaze se na razmeđi tih dvaju prostora. Žive u konkretnom vremenu, ali se pretapaju u imaginarni prostor zla. Slični naoko, stavljeni su jedan prema drugom da bi se podcrtala njihova razlika. Dok je prvi pomiren sa sudbinom gospodskog sluge, Ivica se u jednom trenutku želi vratiti na rodnu grudu, voljeti svoju Ančicu...

9.

Ante Kovačić kao stvaratelj književnog jezika uklapa se u crtu Preradović — Šenoa — KOVAČIĆ — Kranjčević — Matoš — Krleža.

Povijesne prilike i doba u kojem Kovačić stvara utjecale su na njegov izraz i stil. Borba protiv mađarizacije jasno je prisutna u književnom proživljavanju povi-

jesnog trenutka, jer je pisac svjedokom vremena nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868, i željeznog stiska šake bana Khuena Héderváryja

Na gramatičkom planu to je doba interregnuma, kad hrvatski književni jezik pravi zaokret. Pojavljuje se »Gramatika i stilistika hrvatskog ili srpskog književnog jezika« (1899) T. Maretića, kojom vukovci definitivno pobjeđuju. Kovačić, rođeni kajkavac, postaje vodećim hrvatskim književnikom, no proces svladavanja književne štokavštine u njegovu jeziku ostavlja jasan trag.

Razni kritičari (Krnic, Marjanović, Hranilović, Barac, Zaninović, Matoš, Frangeš) uočavaju da se političke ideje Kovačićeve reflektiraju u njegovu izrazu, te da su likovi distancirani ne samo vanjskim opisom i psihološkom analizom već i svojim govorom.

Ne upuštajući se na ovom mjestu u dublje lingvističko proučavanje Kovačićeva jezika, treba reći da se u djelu književni stilovi međusobno isprepliću, tvoreći živo tkivo oko kostura fabule. Koliko god sumnjičavo gledali na koncepciju djela, ne smije se Kovačiću osporiti književni talent i snaga koja sintetizira i miješa poetski, publicistički, naučni, uredsko-službeni, svakodnevni i književno-razgovorni stil. Razvoj frazeologije i frazeološke forme očit je kod Kovačića. On se ne zadovoljava pukim unošenjem fraza, poredaba i metafora, već ih mijenja tražeći nove sintaktičke i stilske mogućnosti.

Poseban stilski efekt postiže upotrebom kajkavskog deminutiva ne zatvarajući ga u njegovo usko značenje, već ga formira po štokavskoj tvorbi, a upotrebljava i štokavski i kajkavski.

Kovačić ne poštuje zahtjev naturalizma, da pisac mora isčeznuti iz zbivanja, već se čitatelju obraća u svim svojim razdobljima, »kao mnogi prije njega, a s više mjere i ukusa nego mnogi poslije njega« (Anić).

Sedamdesetih i osamdesetih godina 19. stoljeća naš je književni jezik u previranju, još uvijek se normativno formira, ne postoji još određeni sustav gramatičkih normi.

Kovačić je živo osjećao jezik, pa se, unatoč slabostima koje su izrasle iz želje za efektnošću, dovinuo do velike izražajne snage.

On posjeduje dovoljno hrabrosti da zahvati u razne izvore kako bi svoj jezik učinio bogatijim. Elementi njegova stila podjednako su starija hrvatska književna baština kao i neknjiževni provincijalizmi i dijalektizmi. Kajkavska jezična baza pose bice je doprinijela bogatstvu Kovačićeva jezika. Pretvarajući kajkavske fraze i uzrečice u štokavštinu, ostao je živ i uvjerljiv.

Stvorivši u 19. stoljeću najviše vječnih likova, Kovačić je pokazao da važnu funkciju u stvaranju lika imaju jezična izražajna sredstva. On je zahvaćao u stilove koji još nisu bili potpuno izgrađeni, miješao ih, a katkad se hrabro spuštao i do ruba žargona, odabirao je i preuzimao zatečeno, stvarao i gradio novo i time napuštao pojedine manirske postupke hrvatske književnosti u prošlom stoljeću.

Stvorio je »nenjegovani« ali zato vrlo bogat jezik, gradeći kreativnom snagom svoj vlastiti stil. Kao graditelj hrvatskog književnog jezika Kovačić zauzima istaknuto mjesto u rastu hrvatske književnosti i rastu hrvatskog književnog jezika.

x x
x

O svome djelu, u završnom romanu »U registraturi«, Kovačić se predstavio kao darovit pisac koji zna i hoće zabilježiti istinu o životu. Osobito je realističan u prikazima pojedinosti iz seljačkog života, u bilješkama o međuljudskim odnosima.

Istaknuo sam već da je društvena slika Kovačićeva u romanu skoro pesimistička i kao da djelo izvire iz nabujalosti očaja, klonuća i sumnje u ljudske vrijednosti. Simpatično raspoložen prema selu i seljacima (valjda i prema vlastitim uspomenama), Kovačić osuđuje naš »jal«, razmirice i zlobe naše, a izrazito se okomio na pohlepu, pokvarenost. Borben, pravaški dosljedan, šibao je po našim manama, karikirao ih, ali i oštro sudio o našim beskičmenjacima, himbenicima i prijetvornicima. Možda Kovačić i nije nalazio svijetlih likova oko sebe, ali je pouzdano da ih u romanu nema.

O romanu — sintezi Kovačićeva spisateljskog rada — može biti različitih sudova može mu se prići s različitih polazišta. No nitko neće, ne može i ne smije različito osporiti temeljnu vrijednost ovog djela. Rekao bih, kao negdje u početku, ovaj je roman neponovljiv, temeljac onoga što zovemo hrvatskom realističkom književnosti. Naime, u njemu govori Kovačić, simpatični »stekliš«, naš čovjek koji je kao i njegov Ivica fatalno i tragično zaljubljen u najpotresniju zbiljnost — u svoju Hrvatsku, u njene ljude i njena prostranstva, zanesen njezinim obzorjima . . .

Janko N. IVANOVIĆ

Nigdje nisam imao mir

Tebe dugo nisam poznao. I nisam kriv. Bio sam sve dalje i dalje od Tebe. Lutao sam po tami, iako je sve oko mene bilo na prvi pogled svijetlo. Varka je to bila. Mnogi su isto poput mene lutali u kaljuži gnjeva i prostranstvom tame kao što lutaju i sada. Bio sam sam. Tražio nešto ne znajući ni sam što tražim, što želim i kuda, i radi čega idem. Što tražim? Nisam znao. Ipak sam nešto tražio. Nečemu tajanstvenom išao u susret...

Sve me zemaljsko vezalo za zemlju. Osjećao sam fizičko. Ljepota me iznad svega zanosila, opijala i vezala za sebe. Tu sam htio da nađem sebe. Ipak, bila je to samo varka.

Nigdje nisam imao mira. Nešto me je proganjalo. Vuklo me iz jednog vrtloga u drugi. Iz jednog pijanstva u drugo. Iz jednog gnjeva u drugi. I tako neprestano iz jednog mučenja u drugo mučenje. Nisam znao što se sa mnom događa. A nisam ni htio znati. Bilo mi je svejedno što će biti..

U meni su se borile neke nepoznate sile. Dvije vatre u meni tražile su me. Nisam znao što hoće od mene. A niti koja je bolja da joj se priklonem, da je primim. Jedna je vatra tjelesnih blagodati, a druga duhovnih. Grijao sam se na obadvije vatre, ali sam samo ostao mlak, ni studen ni vruć. To me je nekud tjeralo. Nekud daleko od sebe. I opet ne znadoh kuda.

Mnogi su putevi kojima sam išao kroz život. Svagdje sam svojoj praznini htio da nađem utjehe, u čemu bilo. Ali, na žalost, sve je to bilo kratko, isprazno i ništavno...

Tada uzvjerovah da je sve praznina i ništavnost.

Duša je htjela jedno, srce je htjelo nešto drugo. I nikad se nisu mogli pomiriti jedno s drugim. Isprekidanost mira i pobuna vladali su u meni. Sav sam bio kao velika grmljavina u kojoj je sijevalo, pucalo i lomilo se. Veselilo i plakalo. Ali mira nikako nije bilo.

Izlazak Sunca me raduje. Zvjezdano nebo u meni budi neki tajanstveni osjećaj tajne. Noć u mene unosi spokoj i mir. I ništa me ne mogaše smiriti toliko da ne odolim svojim malim požudama. Nečemu sam težio. Htio sam nešto. Ali ne znadoh što je to što me stalno vuče k sebi.

I sve tako dok se u meni nije prelomilo. Nešto prepuklo. Nešto što me poče mijenjati. Rekoh sebi: nije starost. Mlad sam. Ali sve postade drugačije. Ništa više nije bilo onakvo kakvo je bilo prije. Sve se nekako izmijenilo. Postalo novo. Sve što sam do tada volio i skoro obožavao odjednom je postalo ništavno i sve sam mu manje poklanjao pažnje.

U sebi sam osjećao novo. Počeo sam da se sve više spoznajem. Da upoznom tajnu ko ja me toliko mučila, vukla, palila i nije dala mira. Čak sam osjećao da drukčije mislim nego prije. I sve slasti za mene su postajale samo jedno mučenje i ništa više. Život me vodio nekud dalje, i nisam imao vremena da mislim o zemaljskim stvarima. Kakvo čudo u meni, ni sam u to ne vjerovah. Da sve što sam volio odjednom može da mi postane manje važno, po strani mojih želja. Kako su čudni putevi koji me vodiše k cilju. I kako trnoviti, teški, mučenički. Ali, ništa me nije moglo zaustaviti na tom putovanju k Cilju. Bio sam, uza sve što imah, nezadovoljan, uznemiren, htio sam još više, ni sam ne znajući čemu i radi čega.

Sve dok nisam našao svoj pravi Put, Istinu i Život. Tada se u meni sve srušilo. I započeo sam novo zidanje...

I dok sam lutao po blatu, po kojem su htjeli da idem, nitko mi nije pružio ruku da iz njega izađem. Gurali su me još dublje, još dalje. Prezreno su se smijali mojoj gluposti, i čak je hvaleći, kako bih još dalje otišao. Nisu mi htjeli kazati pravi put, a možda ga nisu ni znali, jer su i oni poput mene u istom blatu nalazili zadovoljstvo. I kako da me iz njega izvuku.

A sam nisam bio svjestan svega toga. Bilo mi je nekako s njima isto. Ali poslije toga lažnog zadovoljstva koje je brzo prolazilo, dolazio sam do ispraznosti i tuge. Počeo sam da se udaljavam od njih. I uspio sam. Sada, sve što je njima vrijedno i lijepo, u čemu nalaze divljenje i zadovoljstvo, za mene je tako maleno i ništavno. Žalim ih. Prazni su duhom. I sada se sjećam kakav sam i sam bio. Olupina broda koju valovi nose kuda hoće i kako hoće.

Ti si taj koji si uplovio u mene. I sve do tada bio sam nitko i ništa. Sada znam što hoću. Kuda idem i zašto idem. Znam svoj cilj. U duši osjećam mir i jednu vatru koja me grije. Prestadoše grmljavine i oluje... Mirno je more u mojoj luci u kojoj se pjeva Tebi — Cilju i Smislu moga neznatnog života.

Htio sam slavu. Da me svi poštuju i vole. Da imam sve što želim. Da mi se svi dive i da mi zavide. Kakvo ništavilo . . .

Sada želim samo Tebe. I ništa više. A kada imam Tebe, imam sve što želim, sve što imam i nemam. Znaš što mi treba, to mi i daješ. I više ne tražim. Kako je sada lijepo u Tvojoj prisutnosti. Kakav mir i radost u meni. Kakva velika promjena u meni... a to si samo Ti mogao uraditi, i uradio si. Hvala Ti!

PREDSTAVA U HNK-u KOJA ĆE SE PAMTITI PO ZLU

Svaka nova postava Shakespeareove tragedije »Hamlet« izaziva svugdje u svijetu pažnju i diskusije oko realizacije te velike drame dilema i ljudskog poštenja u borbi protiv iskonskog zla koje prati ljudski rod od njegova postojanja. Moram reći da sam imao priliku vidjeti mnoge sasvim različite realizacije Shakespeareove tragedije u nas i u svijetu. Sigurno je da smo svi još i danas fascinirani onim fenomenalnim filmom u kojem je Hamleta igrao slavni Sir Laurence Olivier ili kreacijom velikog engleskog glumca Johna Nevillea, koji je ovu ulogu igrao u onoj izvrsnoj predstavi Old Vica u Zagrebu prije mnogo godina. Vidjeli smo i sve Hamlete u dubrovačkim postavama. Sigurno je da nas neće moći zasmetati i jedna takva predstava »Hamleta« u kojoj glumci igraju u večernjim odijelima, sasvim komorno i postavljajući akcent na izgovorenu riječ, odmjerenu gestu i proživljenu mimiku. U tom slučaju radi se o glumcima velikog potencijala koji su u stanju dati virtuoznu glumu i pravu paradu osmišljenog i pametnog izgovaranja Shakespeareovog teksta.

Ali, može nas zasmetati kada gledamo ono što nam je pružio redatelj Mladen Škiljan svojom nedavnom postavom »Hamleta« u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu. U toj redateljskoj postavi išlo se za najobičnijim eksperimentiranjem zbog eksperimentiranja. No pođimo redom!

Već od samog početka bili smo prenaraženi Augustinčićevom klasicističkom scenografijom koja je trebala predstavljati produženje same kazališne dvorane Hrvatskog narodnog kazališta i koja je svojom golemošću i nezgrapnošću već najavljivala da glumci neće biti u stanju glasovno svladati tako velik prostor ako već imamo na umu da velika većina dramskih glumaca nije u stanju izdržati jednog Shakespearea od početka do kraja. Ta ista scenografija je bila u totalnoj disproporciji s kostimima Ike Škomrlj, koja je vjerojatno na traženje redatelja obukla glumce u upravo smiješno operetne kostime Napoleonova doba, tako da je recimo Kralj Zlatka Crnkovića više djelovao kao glavni tenor jedne Leharove ili Kalmanove operete (jedino nam nije pjevao). Već prve scene na samoj tvrđavi bile su toliko tromo kreirane i toliko dosadno igrane da se vrlo lako mogla naslutiti razvučenost predstave, što se kasnije i obistinilo, tako da je izvođenje trajalo duboko iza ponoći. Nije mi bilo jasno zašto se duh Hamletova oca pojavljuje na pozornici s onim neukusnim bljeskanjem u tami ako je već Škiljan postavio svoju koncepciju u doba prosvjetiteljstva koje se borilo protiv mistike i ovakvih (za ono vrijeme) koještarija. Pojavljivanje nekakvih žbira, koji su kao prisluškivali razgovore na dvoru, bilo je sasvim neopravdano, jer vjerujem da svaki kazališni posjetilac može dočarati dvorsku atmosferu i bez pojave umotanih prikaza u crnom koje su se u beskrajnom neredu vrzmale po pozornici. Moram reći da me možda nije toliko smetalo stavljanje »Hamleta« u okvire Bonapartina vremena koliko me je smetala totalna zbrka u glumaca koji su bili vođeni isključivo svojom intuicijom i kreirali uloge koje nisu bile povezane s kompliciranim tekstom koji je bio izgovaran. Geričev prijevod išao je svojom pojednostavljenošću na ruke glumcima Drame Hrvatskog narodnog kazališta, ali niti to nije pomoglo, jer glumci nisu vični izgovarati jedan klasičan tekst na dostojan način, pa se tako i događalo, posebno u Zoričićevim i Rošićkinim rečenicama i reakcijama, mnogo antidramski intoniranih nijansi, a da o suvislom Shakespeareu i ne govorimo. Razvučenost, nesigurnost i blijedo izgovaranje teksta uz veliku nerazumljivost cijelih rečeničnih sklopova urodilo je pravom monotonijom za vrijeme koje sam nekoliko puta zaspao i ponovno se probudio. Vrhunac Škiljanova »eksperimentiranja« dogodio se na kraju predstave kada one crne doušničke eminencije postaju gestapovci i s njemačkim kacigama iznose mrtvog Hamleta! Nama ostaje za razmišljanje da li je redatelj želio naglasiti razvoj zla kroz epohe ili je želio izraziti trajanje zla posebno u doba nacizma, iako nam je poznato da zlo egzistira u svim epohama i sistemima i da će egzistirati dokle ljudski rod bude postojao.

U takvoj zbrkanoj koncepciji glumci nisu napravili gotovo ništa. Zoričićev Hamlet je gestom, nesuvislim i nerazgovijetnim plasiranjem teksta i upravo kontra-kazališnom glumom bio prava karikatura danskog princa, Neva Rošić kao Kraljica kvarila je nerazumljivim piskanjem i kreveljenjem svoj teško stečeni renome velike dramske umjetnice, Laert Mustafe Nadarevića i Horacije Uglješe Kojadinovića bili su prekrasni primjeri kako ti glumci nisu razumjeli riječ velikog Engleza, a Zlatko Crnković je pokušavao svojim lijepim organom nešto učiniti. Druge bih želio prešutjeti, kao što bi što prije trebalo zaboraviti tu »predstavu« koja nas je sve rastužila baš zbog toga što nam je još jednom jasno da s Dramom Hrvatskog narodnog kazališta već dulje vremena nešto nije u redu, ili, kako bi to rekao veliki Englez: »Nešto je trulo u državi Danskoj«. Parafrazirajmo i recimo: »Nešto je trulo u Drami Hrvatskog narodnog kazališta«.

Siniša Hrestak

MROŽEK JE UVIJEK PUNI KAZALIŠNI POGODAK

Nedavno nisam pisao pozitivno o Bašićevu Teatru u gostima. I danas još uvijek smatram da se u pojedinim našim sredinama gdje ne djeluju kazališne kuće ne može tek s pojedinačnim gostovanjima ad hoc grupe kazališnih umjetnika postići zadovoljavanje gladi za kazalištem, to više što Teatar u gostima ne daje svoje predstave samo u manjim mjestima već uvelike i u velikim gradskim centrima, gdje postoje kazališne kuće koje se svakim danom bore za svakog kazališnog posjetioca. Mislim da je rješenje u samim postojećim kućama, kojima društvo daje financijsku pomoć da na realiziranju pojedinih komada angažiraju nekoliko grupa svojih neuposlenih umjetnika koji bi izvjestan broj predstava mogli odigrati u pokrajinskim mjestima gdje nema kazališnih kuća. Na taj način društvo ne bi trebalo izdvajati golema sredstva za Teatar u gostima.

Bilo kako bilo, Teatar u gostima nastavlja svojim radom i sa svoje dvije predstave gostuje u Zagrebu petnaestak dana. Jednu od tih predstava — »Emigrante« Slawomira Mrožeka — gledao sam u Kazalištu »Komedija« u maštovitoj i u detaljima izrađenoj režiji Tomislava Radića i scenografiji Zvonimira Šulera koja je kreirana tako da može odgovoriti manjim pozornicama u pokrajini. Prijevod Mirjane i Mladena Martića zanimljiv, ali s premalo pažnje za karakteristike hrvatskog jezika u kojem ne postoji cijeli niz riječi koje prevodioci uporno upotrebljavaju. Pomoćnik redatelja je profesor Moric Danon, koji u svojim rukama drži i animaciju (što je također vrlo važno). Kostimi Dinane Kosec-Bourek jednostavni, a tonska realizacija Šaše Friedricha u korespondenciji s redateljskom koncepcijom.

Mrožek je pravi majstor koji je sposoban da pisanom riječju stvori zapravo tragikomediju dvojice emigranata koji se kreću u svijetu njima potpuno stranom i koji u prvom razdoblju ne žele jedan drugom priznati svu apsurdnost svojeg položaja koji graniči s tragedijom. Taj veliki poljski dramatičar zna stvoriti neočekivane obrate pune satiričnosti i humora. Da bi se ovakav tekst mogao uspješno realizirati i približiti modernom gledaocu, potrebna su dva glumca širokih interpretativnih mogućnosti. Takve je redatelj Radić pronašao u Fabijanu Šovagoviću i Vanji Drachu. Šovagović je upravo nepresušna riznica glasovnih vibracija i virtuozne glume, a Drach igrajući intelektualca vrlo je uspješno parirao Šovagovićevim provalama nestrpljenja, tvrdoglavosti i tvrdokornosti. Ova dva izvrsna umjetnika mogu svojom umjetnošću, umješnošću i osjećajem za scenu toliko zainteresirati gledalište da im običan kazališni gledalac vjeruje u svakom trenutku imajući simpatije i za jednog i za drugog u pojedinim trenucima. Tu predstavu treba svakako pogledati.

Siniša Hrestak

THEATRALIA ITD U 1975.

Devetsto sedamdeset i peta izmiče nam, eto, unepovrat, a mi joj ostajemo dužni osvrte na mnoge, ne samo kazališne nego i druge umjetničke i kulturne događaje i ličnosti kojima smo se željeli opširno pozabaviti. Registriraj-

mo barem ukratko neke od njih, koliko nam uvijek škrti prostor dopušta.

Godina je, prije svega, bila bogata obljetnicama i proslavama zaista velika značenja.

Nadvisila ih je 500-godišnjica smrti hrvatskog graditelja i kipara Jurja Matejeva Dalmatinca (1475 — 1975), »čudesne« pojave i »čarobnjaka kamena«, kako ga opravdano prozvaše, proslavljenog i u nas i u inozemstvu djelima rijetko dostignute i neprolazno lijepe vrijednosti, koje nećemo ni pokušati prikazati i valorizirati s nekoliko riječi. Ne možemo, ipak, prešutjeti zadovoljstvo i ponos što je Jurjeva proslava bila bogata (izložbe, simpoziji, otkrića spomen-kipova, obilan publicitet u štampi itd.) i dostojna tog našeg Titana daleke prošlosti, kome je i današnji strani svijet odao ovom prilikom poštovanje kao prvorazrednom zaslužniku za razvoj opće evropske kulture i umjetnosti.

* * *

Istovremeno proslaviše visoke obljetnice života i rada tri istaknuta suvremena hrvatska kazališna umjetnika: redatelj i književnik Kalman Mesarić te skladatelji i dirigenti Jakov Gotovac i Ivo Tijardović.

KALMAN MESARIĆ (rođ. u međimurskom Prelogu, 1900) počeo se javljati 1921. kao književnik i novinar pjesmama, novelama, kritikama i prikazima, a 1926. izveden mu je u zagrebačkom Hrvatskom narodnom kazalištu prvi dramski tekst, »burleskni teatar u tri aktovke«, »Kozmički žongleri«, tipičan ekspresionističko-fantastični eksperiment u stilu vremena.

Mesarić je, zatim, napisao još osam kazališnih djela, izvedenih, osim jednoga, u HNK i u drugim našim kazalištima i u dva navrata nagrađenih »Demetrovom nagradom«, poznatom počasti najuspješnijim hrvatskim dramskim autorima između 1907. i 1945, kada je ta nagrada »zamrla«. U njima se Mesarić obraća realističnom prikazivanju naših života i prilika, s osjetnom tendencijom socijalne kritike, a pokušava s uspjehom, kao rijetko koji naš dramski autor, stvoriti i obrazac toliko potrebnog »pučkog kazališta« za najšire slojeve gledalaca, sa svojim »Jocom Udmanićem«, prikazanim i nagrađenim 1931.

Ipak, najveću je popularnost postigla i sačuvala do danas njegova komedija »Gospodsko dijete« (praizvedena 1936), s razlogom, jer se u njoj u sretnoj inspiraciji i privlačnoj formi stekoše Mesarićeva dramaturška vještina, smisao za humor, poznavanje naše gradske i seoske sredine te štokavskog i kajkavskog govora, koji se ovdje izmjenjuju.

U njoj je nezaboravni naš glumac Jozo Laurenčić bio ostvario jednu od svojih najuspjelijih uloga, a sam Mesarić je njom, kao autor i redatelj, proslavio g. 1970. sedam decenija života i pedeset godina književnog rada u Hrvatskom narodnom kazalištu u Varaždinu. Zagrebačka kazališta nisu se sjetila Mesarića ni prilikom te obljetnice ni ljetošnje, a »ekshumiraju« uporno ne samo mrtva nego i mrtvorođena scenska djela privilegiranih autora.)

Od godine 1925. Mesarić u zagrebačkom HNK-u djeluje kao vrlo zaposlen redatelj klasičnih i modernih, šaljivih i ozbiljnih, domaćih i stranih autora kao i urednik kazališnih listova, prevodilac s njemačkog i madžarskog, pisac rasprava o kazališnim problemima itd., a poslije rata bio je organizator, upravitelj drame i redatelj na Rijeci, u Splitu, Sarajevu, Tuzli i u zagrebačkom kazalištu »Komediji«, istakavši se svugdje kao agilan pokretač i popularizator kazališne umjetnosti, a u Tuzli je g. 1953. osnovao i kazališni časopis »Pozorište«, koje i danas redovito izlazi, što je za naše običaje čudo i nemala dika tuzlačkih kazališnih trudbenika.

Povukavši se u mirovinu 1959, Mesarić je intenzivno nastavio književno stvaranje (i čitatelji »Marulića« upoznali su njegovu živu sličicu »Konvikt Terezije Halapir« u broju 3. o. g.) i objavio je g. 1973. roman »Dravom zlato plovi«, s podnaslovom »gorka romantika međimurske ravni«, u kojemu nam taj 75-godišnjak mladenački svježe, zanimljivo i dinamično dočarava ljude i pejzaže, atmosferu, osobitosti (npr. malo poznato ispiranje zlata u Dravi), ekonomske i političke probleme i sudbine svojeg Međimurja, kojemu se nakon tako svestrane i bogate umjetničke djelatnosti, vraća sa zrelim književnim iskustvom i vjernim srcem. A ima, čujemo, još novih djela u rukopisu...

* * *

Ime IVO TIJARDOVIĆ (drugi slavljenik o. g., rođen u Splitu 1895) iziva odmah u svakom našem čovjeku asocijaciju na njegovu operetu »Mala Floramye«, koja od svoje splitske praizvedbe 14. I 1926. (skoro će biti punih pedeset godina!) ne silazi s naših pozornica, a njeni likovi i pjesme postali su odavno opća narodna svojina. Ta je popularnost potpuno zaslužena, jer osim neodoljivog šarma (koji ni jedan umjetnik ne može udahnuti svom djelu ako se ono s njim ne rodi!) i zamamnog spoja Tijardovićevih srdačnih originalnih pjesama i raspjevanog splitskog pučkog »pivanja«, »Mala Floramye«, zaslugom libretista Tijardovića, znači prvi prekid, ne samo u nas nego i u svijetu, s banalnim i otrcanim sadržajem tadanjih dominantnih bečko-peštanskih opereta oko stupidnih »ljubavnih jada« groficâ i bećarâ itd. Mjesto njih Tijardović uvodi u operetu zdrave impulse i realne likove iz splitskog pučkog života prve polovice našeg stoljeća, s toliko životne uvjerljivosti i izvrsnih zapažanja da njegovi libreti spadaju sami po sebi u literaturu i mogu se kao takvi štampati i ocjenjivati, posebno u operetu »Splitski akvarel« (1928).

To je, neosporno, iznimka i prvenstvo u čitavom tadanjem operetnom stvaranju širom svijeta, a treba reći da je već prva Tijardovićeva opereta »Pierrot Ilo« (1924) bila suptilna pjesnička tvorevina, popraćena i diskretnom, ali dojmljivom osudom svijeta zatrovanog trkom za novcem i odvraćanjem od svih viših vrednota... Ponovno izvođenje na scenu tog Pierrota — idealista konkuriralo bi uspješno, uz neznatne preinake, današnjim »mjuziklima«, koji, tobože, traže sadržajnije tekstove, pa je šteta što se te »obnove« nitko ne sjeti.

Sasvim neobičan i neograničen uspjeh njegovih operetnih djela donio je Tijardoviću, uz neviđenu popularnost, i svojevrsnu »štetu«, jer se javnost, osvojena pristupačnošću njegove »neodoljive melodike«, nekako nije mogla odlučiti da s drugačijom pažnjom i mjerilima pristupi slušanju i doživljavanju njegovih kasnijih i pretencioznijih, a isto toliko kvalitetnih djela (osim pet ostalih opereta), instrumentalnih i vokalnih kompozicija, posebno triju velikih opera: »Dimnjaci uz Jadran« (1950), »Marko Polo« (1955), »Dioklecijan« (1963), od koji su samo prve dvije izvedene u Zagrebu i Splitu, a u njima je Tijardović, kako i naslovi govore, ostao vezan uz svoj zavičaj i tematikom libreta i osnovnom muzičkom inspiracijom, stvorivši i u tim serioznijim formama mnoge stranice istinske glazbene ljepote.

Manje je poznato, a vrijedi ovdje spomenuti, da je Tijardović osim glazbene i književne nadarenosti, i autentičan slikarski talenat. Osim posebne sklonosti karikaturi i dekoraciji opreme knjiga, kazališne scene i kostima itd., on se s uspjehom ogledao i u slikanju portreta, krajolika, mrtvih priroda itd., što bi mu sada prilikom 80-godišnjice života moglo omogućiti pravu slikarsku izložbu, na kojoj bi njegove najnovije slike djelovale čak začudo — moderno. (Ne, dakako, u ekstravagantnom smislu.)

A dodamo li da je kroz te godine bio i redatelj, dirigent, organizator svakojakih glazbenih i kazališnih aktivnosti, osnivač prvog stalnog Hrvatskog narodnog kazališta u Splitu (1939) i prvi intendant zagrebačkog HNK poslije rata, samo smo naznačili golemu aktivnost, svestranu darovitost i značajna ostvarenja Ive Tijardovića, ne samo sretnog oca »Male Floramye« nego i iznimne umjetničke ličnosti, čvrsto ugrađene u zdanje naših umjetničkih nastojanja.

* * *

I Tijardovićev vršnjak i sugrađanin Jakov Gotovac (rođen u Splitu također 1895), dugogodišnji dirigent i direktor opere zagrebačkog HNK (1923 — 1959), uživa u čitavoj Jugoslaviji popularnost, koja se može mjeriti samo sa Zajčevom operom »Nikola Šubić Zrinski«, a u inozemstvu je izvođen, poznat i cijenjen, sve do dalekog Japana, kao uopće ni jedan naš kompozitor prije, a ni poslije njega, do danas.

I on mora zahvaliti tu svoju slavu najviše jednoj svojoj operi »Eru s onoga svijeta«, skladanoj na riječi našeg

najčistokrvnijeg starijeg kazališnog autora i pjesnika Milana Begovića i izvedenoj prvi put 2. XI 1935, dakle na »Dušnj dan« (»Dan mrtvih«), kad je čitav Zagreb na Mirogoju i malo tko osjeti potrebu da sluša — vedru komičnu operu.

Ipak se odmah pročulo da je nova opera »zapalila publiku«, kako se danas kaže, a »Erin« uspjeh pretvorio se ubrzo u vrtoglav uspon i jurišno osvajanje domovine i širokog svijeta.

Danas je i »Ero« četrdesetogodišnjak; bio je, kroz to vrijeme, izveden samo u Zagrebu oko 450 puta, a uopće i više od 2000 (!), jer ga je u inozemstvu izvelo kao svoju predstavu osamdesetak opernih kuća, na 10 raznih jezika; na domaće pozornice vraća se neprestano, i u više navrata, naše opere gostuju s njim u najvećim kulturnim središtima stranih zemalja, pa se Erina i naša pjesma čula od Rima do Moskve, od Londona i Helsinkija do Kaira, koliko puta, to se i ne može znati.

Nije to, razumije se, slučaj: sadržaj »Ere« jednostavna je i duhovita anegdota iz narodnog pričanja, za koju Gotovac često navodi da ju je zapazio u školskoj čitanci svoje tada male starije kćeri, ali, za »potpunost povijesti«, upozorio bih da je to, vjerojatno, bila knjiga dra Davida Bogdanovića »Izabrane narodne pripovijetke hrvatske i srpske« u izdanju Stj. Kuglija, a koja se tada upotrebljavala kao školska lektira.

Tu priprostu temu razradio je Milan Begović najsočnijim hrvatskim narodnm jezikom i najspontanijim umjetničkim pjesničkim načinom, a Gotovac je taj tekst zaodjeo u najsretnije inspirirano glazbeno ruho, čvrsto oslonjeno na naš narodni melos i ritam i tako poletno bačeno na notni papir u blještavoj instrumentaciji i u neprestanom rastu do urnebesnog finalnog kola, koje neizostavno »diže na noge« sva gledališta, naša i tuđa. Djelo se doima kao napisano u jednom dahu, u manje vremena negoli i traje, kad bi to bilo materijalno moguće, ali tako se uvijek iznova »bez predaha« sluša i — slušat će se, zacijelo, i dalje.

I kod Gotovca se ponovio fenomen da je jedinstven uspjeh »Era« zasjenio ostala njegova djela: brojne kompozicije za jedan glas, i za zborove, nezamjenjivu glazbu i zanosnu himnu slobodi za Gundulićevu »Dubravku« (1928), pet opera, kantatu »Petar Svačić« i jedan glazbeni igrokaz, pa »Jadovanku za teletom« (1924), »Koledu« (1925) i čuveno »Simfonijsko kolo (1926) — sve djela koja ne zaostaju kvalitetom i prijemljivošću za »Erom«, i nisu nimalo »zastarjela«, kako je, uostalom, eklatantno dokazalo nedavno ponovno izvođenje prve Gotovčeve opere »Morana« (iz godine 1930!), kad je 45 godina postojeće djelo u nedjelju, 5. X 1975. izazvalo veće odobravanje slušalaca negoli na samoj praizvedbi i prave trijumfalne ovacije starome autoru, koji je, duboko potresen, mogao da se vraća mišlju na onu večer od 3. X 1931, kad je prvi put podigao dirigentski štapić za početak prvih taktova »Morane« (godinu dana prije toga bila je već uspješno izvedena u Brnu) a sad je, nakon pola stoljeća, današnji mladi dirigent s istim poletom vodi, a nova publika, tako daleka i drugačija od ondašnje, sluša je s istom zagrijanošću...

Jakov Gotovac doživio je već i prije, a pogotovo prilikom ovog slavlja, mnoga priznanja i počasti. Izostalo je ipak nešto, što naš kulturni svijet osjeća kao svoju neugodnost, a ne Gotovčevu: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti nije osjetila dužnost da počasti sebe njegovim imenovanjem za svog člana.

O tome propustu već dugo se govori u našim glazbenim i kulturnim krugovima.

Izbor novog člana ovisi po propisima Akademije o odluci njenog »Odjela za muzičku umjetnost«, kojemu je na čelu tajnik, kompozitor Stjepan Šulek, redoviti su članovi poznati kompozitor Boris Papandopulo i istaknuti muzikolog prof. Josip Andreis, a izvanredni članovi dr Ivo Supičić (sociologija glazbe) i pijanist Ivo Maček, ako smo pravo obaviješteni. Negdje smo, pak, pročitali crno na bijelom da se Gotovčevu izboru protivi tajnik, pa stvar na tome zapinje. Smatramo da bi tu sumnju trebalo što prije djelotvorno pobiti, to više što drug tajnik, kome se na drugim područjima glazbenog stvaranja priznaju određene kvalitete i dostignuća, kao skladatelj opera do danas nije zabilježio trajnijih uspjeha, pa se naravno, nameću stanovite pretpostavke, koje, pogotovo nakon jednog iscrpnog intervjua u štampi samog predsjednika Akademije dra Grge Novaka, koga i kako treba birati u taj »areopag«, ne bi smjele ući u povijest naše kulture povezane s navedenih pet imena, više zbog njih samih negoli zbog neizabranog. Jer, netko će se vjerojatno, i onda, kad nas više ne bude spotaknuti o tu anomaliju i stvorit će određene sudove o nama današnjima. Vrijedilo bi ,dakle, da netko o tome razmisli. Mi smo, po kroničarskoj dužnosti, slučaj registrirali, jer nije nevažan ni za danas ni za sutra.

* * *

Treći osamdesetogodišnjak »velike trojice« hrvatske glazbe između dva rata, koji su stvarali u »narodnom duhu«, tragom prvoborca te struje Antuna Dobronića, bio je KREŠIMIR BARANOVIĆ, rođen u Šibeniku 1894, koji se, nažalost, rastao s ovim svijetom 17. rujna 1975.

I Baranović je bio i dirigent i kompozitor, jedan od naših najboljih majstora palice i vrstan organizator rada filharmonijâ i opernih kuća u Zagrebu, Bratislavi i Beogradu, gdje je i umro.

Komponirao je, nadahnjujući se, on, južnjak, folklorom Hrvatskog zagorja, naš najuspjeliji balet »Licitarsko srce« (1924), s kojim zaista, započinje nova era hrvatskog baleta i koji se i danas mnogo i rado pleše i gleda u našim kazalištima, i već klasičan ciklus za bariton i simfonijski orkestar »Z mojih bregov« (1927) na stihove Frana Galovića, čestu i omiljelu točku naših koncertnih i radio-programa.

Te će dvije kompozicije trajno ostati Baranovićeva jednako popularna i vrijedna glazbena ostavština, premda ne bismo smjeli zaboraviti ni njegove dvije opere (»Striženo-košeno« i »Nevjesta od Cetin-grada«), balete »Imbrek z nosom« i »Kineska priča« (1955) te više uspjelih orkestralnih i vokalnih djela.

Na sam dan Baranovićeve smrti emitirala je beogradska televizija impozantan komemorativan program, uz spomen-slovo borca, dirigenta, kompozitora i bivšeg direktora beogradske opere dra Oskara Danona, koji je Baranovića kao skladatelja stavio o bok naj većim muzičkim imenima njegova vremena, Stravinskome i Bartoku, a govoreći o njemu kao direktoru zagrebačke opere u slavnim godinama (1929 — 1940) izvrsnih solista, prvorazrednog orkestra, baleta i zbora i bogatog domaćeg i stranog repertoara, poseono slavenskog, kakav se danas ne može ni zamisliti, Danon je naglasio da je Baranović tada podigao zagrebačku operu u rang najvećih evropskih opernih kuća, čega se mi stariji s nostalgijom i predobro sjećamo. Istićemo to istinoljubivo spominjanje prošlosti od strane dra Oskara Danona, koji je u svojem stručnom, temeljito obrazloženom, iscrpnom i vrlo lijepo sročenom i izgovorenom slovu pokazao u takvim prilikama rijedak iskreni pijetet i duboko poštovanje i zahvalnost za sve ono što je Krešimir Baranović svojem narodu poklonio za života i ostavio u nasljeđe.

* * *

Od posljednjih teatroloških publikacija posvetimo nekoliko redaka knjižici »Dubrovački eseji i zapisi« (označena je sa »Dubrovnik 1975«, finansirana od Centra za društvenu djelatnost omladine u Dubrovniku, a štampana u tiskari »Varteksa« u Varaždinu), radi nekih principijelnih pitanja koja nameće i radi eventualnog pravilnijeg usmjeravanja budućeg rada njena autora, od koga bismo mogli (i želimo) dobiti mnogo vrijednih radova ove struke.

Taj još mladi (1951) teatrolog, Slobodan Prosperov Novak, asistent u Zavodu za književnost i teatrologiju u Zagrebu, sabrao je u ovu svoju prvu knjigu od stotinjak stranica šest svojih radova, uglavnom već štampanih (i preštampavanih) po časopisima, i to: Dramska svijest Džore Držića, Hanibal Lucić i Dubrovčani, »Posvetilište« Mavra Vetranića u književnom i kazališnom kontekstu, Ludens u Nalješkovićevoj »Komediji III.«, Četiri putositnice: o Beccadelliju, o tinti, o Biundoviću, o dvorcima, te Marginalije: molijeristi, Kanavelić, Menčetić, pjesnikinje, Marul, 18. stoljeće. Kao dodatak: bilješka »Na svršetku« i »Napomene«, odnosno bibliografija uz svaki pojedini napis.

O svakom od tih radova moglo bi se reći lijepih riječi, jer je Novak dobro upućen u građu kojom se bavi, savjesno je proučava i proširuje krug interesa i proučavanja stare hrvatske

književnosti, otkuda se, inače, prepričava — uglavnom, tobože »novim riječima, novim čitanjem, novim pogledima itd.«, kojim se lukavo paradira — nekoliko autora i tema koje su već obradili i definirali stariji proučavatelji naše književne baštine, a o dotičnima bi naši, većinom novinarski, frazeri mogli govoriti s malo više poštovanja, dok sami ne pridonesu tom području znanstvenog (a ne feljtonističkog) rada nešto vrednije od pljuckanja po tuđoj solidnosti, kako bi se, kao klasični rog za svijeću, prodala vlastita netemeljitost, brzopletost i prepotencija.

U Novakovoj knjizi miješaju se (kao što, uostalom, govori i njen naslov) seriozne studije i ležerniji napisi »za širu potrošnju«, pa i promišljeni sudovi i površinska zapažanja i stvaraju dojam da se Novak koleba kojemu od »dvaju carstava« pisane riječi, znanstvenom ili novinarskom, da se prikloni, jer ga i jedno i drugo očito privlači.

Bilo bi stoga poželjno, zapravo neophodno, da mladi znanstvenik (koji to već jest i, bez sumnje, teži napredovanju tim putem) postavi sebi jasne granice i uvjete tih dviju djelatnosti, jer iako rado čitamo Novakove novinske feljtone i smatramo ih korisnima za populariziranje kulturnih problema, ipak nas neugodno iznenadi kad iz pera nekoga koga želimo smatrati naučnim autoritetom pročitamo u dnevnoj štampi, na primjer, ovu prilično nesmotrenu »butadu«: »Čudno je što mi posežemo za ‚Osmanom' ili ga barem ‚snijevamo' u vrijeme dok nam deseci pravih drama iz 17. stoljeća ostaju čak nepročitani«. (VUS 3. IX 1975.) Daj, Bože da to sakriveno blago jednom i ugledamo, ali ti »deseci pravih drama« izazivaju zasada nedoumicu i u najvećih zaljubljenika u naš stari teatar... Bez obzira što zbog njih, ako i postoje, ne treba dirati »Osmana«...

Nismo ni Novak ni mi prvi koji odavno propovijedamo da se postojanje i vrednote naše stare književnosti ne smiju ograničiti ni suziti (jer to znači osiromašiti), recimo, na Držića i Gundulića, ali morala bi već jednom postati pravilom distinkcija da otkriće novoga ne znači samo po sebi negiranje staroga ni njegovih kvaliteta, a nikakva »tumačenja« davnih umjetničkih tvorevina (pjesničkih ili bilo kojih) sa nekih današnjih pozicija nemaju pravo da tvrde kako su ta djela u vrijeme postanka značila nešto drugo no su njihovi stvaraoci htjeli njima reći i što su ustvari jasno i rekli.

Inače zastranjujemo u »kunćevićizam«, koji je već danas pravilno ocijenjen, a nema sumnje, kako će sutrašnjica na nj gledati.

Premda često zauzima u tom pogledu ispravne stavove, i Novak se u svojoj knjizi ponekad poskliznuo u suvremene stranputice, možda najviše u članku »Posvetilište« Mavra Vetranovića u književnom i kazališnom kontekstu«, osobito u završnom, četvrtom dijelu, koji se bavi obnovom i prikazivanjem toga starog hrvatskog crkvenog »skazanja« u nadbiskupskom vrtu u Zagrebu 17 — 20 kolovoza 1923. kad je to djelo dramaturški revidirao i režirao Velimir Deželić mlađi.

Njega Novak »likvidira« kao književnika s nekoliko riječi: da »nije jako zanimljiva pojava. Pripadao je (i pripada još uvijek, jer je živ, V. R.) grupi katoličkih pisaca, pa je stoga teško u njegovim književnim djelima, a pisao je dosta proze, pronaći nešto drugo osim moralizma i didaktike«. To je, uostalom, samo ponavljanje nekih sličnih sudova zapaženih u posljednje vrijeme, koje bi trebalo stvarnije pretresti, pa je to vrednije pohvale što je nedavno štampa (VUS, 5. X) istakla barem Deželićevu antifašističku aktivnost u vrijeme rata.

Novakova ocjena donesena je, kako i sama govori, isključivo na temelju uobičajenog našeg stanovišta da netko, tko inače ne misli kao »ocjenjivač«, ne može »s t o g a« biti književnik.

Nećemo se, dakle, ovdje upuštati u dokazivanje koliko neospornih literarnih kvaliteta i antologijskih stranica ima u književnom opusu Velimira Deželića mlađega, premda se često svjesno odricao viših stvaralačkih težnji, da bi pisao za jednostavnije čitatelje, za koje ni danas nitko ne piše, prepuštajući ih poplavi petparačkih prijevoda strane »literature« kojom ih svi naši kiosci mame i.... pljačkaju. A suvremeni negatori, recimo Deželića, mirno od toga prave »biznis«.

Red je, ipak, upozoriti Novaka, da je dotični Deželić, osim proze, napisao upravo za kazalište više stvari, kojima

bi i danas ocjenitelj, naravno objektivan, teško mogao odreći književnu, a pogotovo scenično vrijednost, tri libreta za opere (»Citara i bubanj«, 1930, »Grabancijaš«, 1935, »Mladi gospodin« 1939, od kojih su dvije uspješno izvedene u operi zagrebačkog HNK, a trećoj je praizvedbu omeo rat) i prvi se u nas između dva rata prihvatio vraćanja u scenski život starih hrvatskih štokavskih gluma, pa i Držića, što drugdje navodimo, nastojao je, na svoj način jedini u nas, oko stvaranja našeg »pučkog teatra« (vidi kraj ove bilješke), a njegov glazbeni suradnik u obnovi Vetranovića g. 1923. dr Božidar Širola (1889 — 1956), plodan i originalan kompozitor, muzikolog, etnograf, autor prve povijesti hrvatske glazbe itd., nezaobilazna je pojava svojega vremena, već kao autor opere »Citara i bubanj«, ali osobito kao skladatelj nedostignutih oratorija, od kojih je posebno »Život i spomen slavnih učitelja Ćirila i Metoda«, izveden prvi put u Frankfurtu g. 1927, postigao, osim u nas, i internacionalno priznanje u Pragu, Kanadi, New Yorku itd. U Novaka je i Širola zaslužio samo ironičan usklični k u zagradi uz navod kritike iz 1923. da je »Širola pozvan da dade glazbeno ruho ‚Dubravci'«, premda je on već bio s uspjehom skladao operu »Stanac« i dubrovačku liriku... Nabacimo usput čuđenje što u nas kraj čitave poplave koncerata crkvene glazbe i ansambala specijaliziranih za nju, čujemo i zagrebačko izvođenje »Liturgije svetog Ivana Zlatoustog«, koja, naravno, ima svoje mjesto u jugoslavenskom muzičkom stvaralaštvu, ali Širole se nitko ne sjeća. Kaj čemo, em smo Hrvati...

No vratimo se onome što je Deželić kao adaptator i redatelj učinio 1923. iz Vetranovićeva teksta.

Novak to ocjenjuje isključivo na temelju jedne brošurice-programa odnosne predstave (u kojoj je bio i neke vrsti »sinopsis« prikazivane adaptacije), koju je negdje našao, i samo jedne novinske kritike, i to iz časopisa »Jugoslavenska njiva«, koju je izabrao između ostalih osvrta, potpisane inicijalima V. N., koje dešifrira kao »Viktor Novak«. (I časopis i kritičar izazivaju odmah određene asocijacije u poznavalaca naše nedavne prošlosti.)

Na temelju ovako oskudne i jednostrane dokumentacije Novak decidirano zaključuje da je ta predstava bila »neuspjela«, i da bi u njoj »bilo veoma teško pronaći i mrvicu umjetnosti«, premda se drugdje čudi što inače »kritika predstave, zacudo, i nije bila porazna«. A onda »porazno« analizira i ocjenjuje Deželićevu dramaturšku verziju, kao da ju je čitao i gledao.

Mislim da danas nije »pravilno« donositi ovako apsolutne sudove — koji ulaze u knjigu, što će, nadam se, ostati — o nekoj kazališnoj predstavi i tekstu od prije pola stoljeća, o kojima sudac tako malo zna, kao, čini se, i o općim prilikama i uvjetima života i takvih književno-kazališnih pokušaja u to vrijeme.

Postoji, međutim, još uvijek, barem u bibliotekama, knjižica »Pucka pozornica«, koju je g. 1929. objavio kritičar Ljubomir Maraković, specijalno zainteresiran i informiran o naporima oko stvaranja kazališta za široke slojeve, oko kojih se između dva rata u nas i drugdje mnogo nastojalo, a koje svaki upućeni teatrolog mora podrobno poznavati. U svojoj knjižici Marakovic na stranicama 29 — 40. detaljno, teoretski i praktično, analizira i tekst i izvedbu Deželićeve predstave, pod naslovom »Obnova ‚Posvetilišta Abrahamova'«. Iz te rasprave dobiva se sasvim drugačija slika o vrijednosti dvostrukog Deželićeva pothvata, autorskog i redateljskog, u ovoj prilici.

Uostalom, potpisani je posjedovao i više puta čitao tu »obnovu« (»posjeduje« je, valjda, još i danas negdje u gomili svoje kazališne dokumentacije, koja će prije ili poslije završiti kao svi privatni fundusi nenadoknadivih papira) i može mirne savjesti reći da je bila rađena s mnogo smisla za scensku primjenu i s profinjenim književnim ukusom, koje je isti Deželić pokazao, među ostalim, i u svojoj, nimalo »moralizatorno-didaktičkoj«, a vrlo inventicioznoj obnovi Držićeva »Skupa« za svojedobno prvo kazalište marioneta u Zagrebu, što je ujedno bila prva izvedba »Skupa« u Zagrebu naših dana, 2. i 3. IV 1921. (u inscenaciji Ljube Babića), a ni nju nitko nikada nije pročitao (tekst još imamo) ni registrirao, nego je, naprotiv, na Držićevoj izložbi u Dubrovniku 1967. pisalo da ta predstava nije nikada ni održana.

Neka barem ova bilješka upotpuni Novakov sud o Deželićevu Abrahamu, također prvoj obnovi neke stare hrvat-

ske crkvene drame, koji je mogao (ili morao) biti oprezniji.

Svoj opširni napis o Vetranovićevu »Posvetilištu« (tridesetak strana), započet i dugo držan na nivou solidne znanstvene studije, Novak završava na brzinu zaletom u nekoliko novinarsko-recenzentskih redaka o tome kako treba danas shvaćati i prikazivati naše stare crkvene drame, ističe »sve uspjele izvedbe« takvih djela (?) »u posljednje vrijeme« i tvrdi da »valja decidirano istaći: za uspješno izvođenje ovakvih tekstova nije potrebno nikakvo sudjelovanje vjerničkog i provjerenog puka«, jer »više od prazne didaktike i pobožnosti, nose u sebi dileme i protivrječnosti koje moramo otkriti«, budući da su »bremeniti antiklerikalnim inveltima i osobnim dilemama stvaralaca«, pa ih treba samo »kritički dočitati« itd.

Nemoguće je, razumije se, isto tako »na brzinu«, upozoriti na sve »ležernosti« i slabu osnovanost ovih sudova, kao i na usputnu letimičnu »likvidaciju« problema »pučkog kazališta« (str. 63), značajne pojave, za koju su se u prvim decenijima našeg stoljeća teoretski i praktički zalagali jedan Romain Rolland (1866 — 1944), razrađujući ranije postavke jednog Mauricea Pottechera i još nekih, a kasnije, npr., jedan Jacques Copeau (1879 — 1950) i mnogi drugi autoriteti, koji i danas znače nešto malo više od, recimo, »La Mame«, koju neki smatraju Mesijom modernog teatra. (Blago njima! da ponovimo Novaka.)

Svima njima bilo je jasno da se pravi »teatar za mase« može razviti samo iz neke snažne opće ideje, kadre da progovori iz duše tim masama, a tako se i razvio, u dva smjera, u ljevičarskom i u religioznom, trećega tipa nije bilo i nije moglo biti. Obraća se, dakle, isključivo »vjernom puku«, samo dviju različitih ideja, a to i danas radi, ukoliko postoji, i nosi međusobno slična formalna obilježja. Priznavanje jedne od tih varijanti ne može isključiti konstataciju druge, to više što se u »didaktičnosti« poklapaju.

Što se tiče »novih čitanja« naših starih crkvenih drama, sasvim je neosnovano negiranje religioznosti njihovih autora, bili mi religiozni ili ne, jer oni su to zaista bili; a ako tražimo neke »modernije« sadržaje u njihovim djelima, onda tu nije prvotno važna ni »antiklerikalnost« (koju poznajemo i u Marulića: redovnike napada, a s popovima prijateljuje i kumi se itd.) ni »tjelesnost«, »filozofska tjeskoba« itd., sasvim isnitrem dodaci, bitno je, naprotiv, da svi ti religiozni primjeri i likovi starih »skazanja« u stvari imaju svrhu da propagiraju i veličaju sasvim ljudske (da ih tako nazovemo) vrline, norme i postupke, koji ni danas nisu »izašli iz mode«.

Da su duhu tih starih crkvenih tekstova bliži i da ih pravilnije osjećaju izvodioci vjernici, to je prirodno, kako dokazuju i današnje izvedbe: koliko znam, posljednje je takvo prikazivanje bilo u Splitu, u klaustru tranjevačkog samostana na obali 17. VIII 1975, i to baš »Posvetilišća (!) Abrahamova«. Glumili su, naravno, amateri (s otoka Šolte), a za amatere su stari pisci i pisali.

Kad, naprotiv, profesionalci izvode takav teatar, oni negiraju njegovu bît i grade predstavu kao kuriozitet, naravno uz obilnu primjesu neizostavne današnje »ironičnosti«, pa na primjer, daju da glumci govore i opise svojih radnji (Pilat, recimo, idući ovamo-onamo po sceni, govori u isto vrijeme »tada Pilat ode i sjedne« itd., »štos« inače posuđen iz Poljske), sugerirajući superiorno da su, uzmimo suvremenici Petra Hektorovića, pa i on sam (jer mu se čak pripisuju takvi tekstovi), bili ne samo »vjerski zatucani« nego i jednostavno idioti, za što inače nemamo drugih potvrda.

Sve je to na liniji one dubrovačke »Dubravke 73«, kad policajci pjevaju himnu slobodi; o tome bi trebalo studioznije, informiranije i objektivnije razglabati, pa bi barem ozbiljni naučni radovi morali prema tim problemima zauzimati fundiranije, promišljenije i manje brzoplete »pristupe«. U svoju korist, prije svega.

* * *

Mnoga će popratna razmišljanja o značajnijim zbivanjima u prošloj godini s područja koja nas zanima ostati silom prilika u bilježnici.

Nastojat ćemo, barem naknadno, »reći koju«, na primjer o pojavi (i poplavi) malih putujućih glumačkih skupina, od kojih nam se nastojanje grupe »Histrion« čini posebno zanimljivim, jako ne do kraja principijelno sretno usmjerenim.

Upravo principijelna zasnovanost pojedinih aktivnosti našeg umjetničkog života i razna reagiranja na njih čine nam se prvenstveno vrijedni pažnje i analize na ovom mjestu.

Kroz njih se, naime, opaža da često traže, pa i uspješno dostižu pravi smjer.

Pišući, na primjer, o »avangardnim tendencijama« naših kazališta lutaka, mnogo važnijeg kulturno-pedagoškog faktora negoli se obično misli, netko je ipak zabilježio, konačno, ono najvažnije da sve te besmislice ne prihvaćaju ni ozbiljni radnici za djecu ni djeca sama; reagirajući na neka premudra »podmetanja« u svakom pogledu izvrsnoj (i dosad možda najboljoj domaćoj) televizijskoj seriji »Gruntovčani« najveći dio javnosti, a i štampe, odlučno je uzeo u obranu nenadmašivog »Dudeka« (glumac Martin Sagner) kao bezazlena poštenjaka, a ne bedaka; u jednoj meritornoj diskusiji o teatru (Borba, 14. XII) napisano je, među mnogim drugim točnim zapažanjima, da nas »klasika obavezuje svojom prošlošću, nastala je upravo tako što je izdržala ogromnu provjeru vremena,... ona živi samo zato što je uspjela ostvariti jednu univerzalnu formu zasnovanu na trajnim zakonima umjetnosti... i otkriti univerzalnu temu, koja je neprolazna« (dr S. Penćić); uz mnoge bubnjeve i talambase oko BITEF (godišnjeg »Beogradskog internacionalnog teatarskog festivala«, već devetog o. g.) javili su se i glasovi prigovora, pa i rezimirano pitanje »je li to uopće jedna od najznačajnijih kulturnih manifestacija« u našem glavnom gradu ili samo »smotra snobova« (J. Cirilov, Nedjeljna Dalmacija, 21. IX o. g.); čitava jedna stranica VUS-a (29. X) ispunjena je izjavama i mišljenjima o našoj trenutačnoj kazališnoj situaciji najistaknutijih zagrebačkih kazališnih umjetnika, od Relje Bašića do Pere Kvrgića, u kojima se, pored ostalih zdravih zaključaka i smjernica za daljnji rad, veli i to da su »eksperimenti (tj. ekshibicije pojedinih lovaca na nezasluženu afirmaciju) rastjerali publiku« (koja nije glupa ni nekulturna, kako bi naprijed spomenuti htjeli) i da se ona »privlači samo dobrom predstavom. Sve je ostalo na kratke staze«.

Zdrav razum i pravilno usmjeren rad prodire, dakle, i u ovo područje, a to je utješno i najvažnije. Šteta samo izgubljenog vremena, ne ponovilo se u 1976-toj!

Vojmil Rabadan

Izložbe

INTARZIJE ANTE ŽUPANA I ERNESTA TOMAŠEVIĆA

Koncem rujna i početkom listopada Zagrepčani su mogli pogledati radove dvojice vrsnih majstora koji svoj svijet misli i čuvstva izražavaju intarzijom, koja se inače svrstava u skupinu primijenjenih umjetnosti. Međutim, tko je upoznao radove Ante Župana, pa onu divnu Simfoniju Ernesta Tomaševića, morat će priznati da su ova dvojica podigli intarziju u pravu umjetnost. Pri ostvarenju ovih fantastičnih djela nisu zaposlene samo ruke koje vješto izrezuju listiće od komada drveta, a svako drvo ima svoju prirodnu boju, i slažu ih na podlogu na kojoj je crtež što ga treba ispuniti. Naprotiv, ovi radovi, koje smo vidjeli u bivšem Ulrichovom salonu, zahtijevaju potpunu napetost stvaralačkog duha: ideje, mašte i čuvstva, pa onda takav napor volje koju pokreće i drži ustrajnom samo stvaralačka ljubav i želja da se čovjek izrazi.

Četrdeset godina arhitekt Ante Župan bavi se intarzijom, ali ne kao obrtnik, već kao umjetnik. S njime surađuje slikar, grafičar, keramičar i intarzist Ernest Tomašević. To je vrlo plodonosan radni savez dvaju talentiranih i vrijednih majstora. Za neke Županove radove Tomašević je pravio predloške, ali Tomašević je i sam zaokupljen intarzijom. Nisu izlagali često, ali su stekli daleko veća priznanja nego što su uložili u propagandu svo-

jih djela. Vrijedna djela su najbolji svjedoci umjetnikova talenta i stvaralačke volje.

Na ovoj izložbi bilo je izloženo oko dvadesetak radova od kojih je svaki za sebe pravo dostignuće u ovoj umjetničkoj grani: Jedrilice, Vjeverice, Grozd, Obitelj, Mjesečina, Alegorija znanja i umjetnosti. To je vrlo misaona i složena, odnosno za izvođenje vrlo teška kompozicija. Još veće kompozicije, pune dinamike, prostora i života, jesu Peta ofenziva, Svijet tišine i Lov. Međutim, pravo remek-djelo ostvario je Župan u djelu Kamenita vrata. Na pragu staroga Griča danas su stalno otvorena ispod slikovite kule Kamenita vrata. Svodovi su crni od dima svijeća voštanica i lojanica, koje stoljećima pale vjernici ovoga grada pred slikom Gospe od Kamenitih vrata. Majstor Župan je upravo umjetničkom snagom dočarao atmosferu pobožnosti, dušu povijesti i pouzdanje našeg čovjeka da ga Bog neće napustiti. Pred Marijinom slikom zaustavlja se grupica ljudi, vjernika koji svoje srce, misli i potpuno predanje iskazuju Njoj, Mariji, govoreći: Hvala Ti, naša majko.

Cijena tom djelu je velika. Nadam se da ga majstor Župan neće ni prodati jer neće, valjda, dopustiti da taj divan rad ode iz Hrvatske; to djelo pored svoje umjetničke vrijednosti ima i svoju povijesnu i idejnu vrijednost. Tome Županovu djelu po umjetničkoj snazi ravno je djelo Simfonija E. Tomaševića.

Kompozicije A. Župana ukrašavaju prostore Matice hrvatskih obrtnika, Koncertne dvorane Vatroslav Lisinski u Zagrebu, Maršalata i Vojnog muzeja u Beogradu, ambasade u Londonu kao i salone brodova Jedinstvo, Orebić, Opatija, Jesenice i Dalmacija.

Nadam se i želim da majstori Župan i Tomašević još dugo požive u stvaralačkome radu i novim djelima obogate kulturu svoga hrvatskog naroda.

Smiljan Velebit

POSEBNOST KATARINE HENC

U Hlebinama, središtu i izvorištu podravske likovne umjetnosti — koju mnogi neopravdano nazivaju naivnom — koncem rujna ove godine otvorena je izložba slikarice Katarine Henc i kiparice Bare Mustafa. Za sada je još teško nešto određenije reći o kiparskoj vrijednosti i umjetničkim dometima Bare Mustafa, ali slike Katarine Henc u mnoštvu djela mladih podravskih slikara nedvojbeno zauzimaju posebno mjesto.

Na pedeset slika, izrađenih uljenim bojama na staklu, Katarina Henc — ta tek dvadeset i sedam godina stara slikarica rodom iz sela Sigetec nedaleko od Hlebina — ocrtala je atmosferu i bit života u podravskom selu, života koji postupno nestaje, ali u osjećajima svih Podravaca ostavlja duboke i neizbrisive tragove. Na njenim slikama ocrtana je izuzetno impresivno vječna borba podravskog seljaka između života i smrti, između radosti i tuge, između htijenja i sudbine. I svaki gledalac koji iole poznaje Podravinu može u njenim slikama naći »čežnju za prohujalim vremenima i kliktaj srca nad beskrajnim poljanama mladosti«, kao što je to i sama jednom napisala o svojim djelima.

I upravo njene slike, u kojima je izražen onaj svakidanji i vječno ponavljani život svih Podravaca, na kojima je prikazana ljubav prema zemlji, gospodarstvu, domu i slobodi — a posebice prema čovjeku — najveća su vrijednost njenog umjetničkog izražavanja. A ako se tome još pridoda i izuzetno uspješno crtanje i dočaravanje atmosfere, igre svjetla i sjene, tada je lako shvatiti zašto posjetitelj iz Hlebinske galerije odlazi s uvjerenjem da je Katarina Henc već odavno nadmašila ono stilizirano slikanje koje se naziva »podravskom naivom« i zašto pred njom leži izuzetna umjetnička budućnost!

tv.

LEKSIČKI TREZOR I ZNANSTVEN FUNDAMENT HRVATSKE I JUŽNOSLAVENSKE HISPANISTIKE

Bibliografski prikaz »Rječnika« od Vinje i R. Musanića

Prije točno četiri godine, tj. sredinom 1971[2], izišao je veliki »ŠPANJOLSKO-HRVATSKOSRPSKI RJEČNIK, s osnovama španjolske gramatike i španjolskog trgovačkog dopisivanja« prof. dra Vojmira Vinje, vodećeg suvremenog hispanista ne samo u Hrvatskoj već i u Jugoslaviji, uz suradnju njegova mlađeg kolege dra Ratibora Musanića. Ovo — za naše prilike i sadašnje mogućnosti — zaista monumentalno djelo iz hispanistike objavilo je renomirano hrvatsko izdavačko poduzeće »Školska knjiga« u Zagrebu (Masarykova ul. 28), na ukupno XV + 1131 + [1] stranicu formata (24 x 16,9 cm), od čega stranice 1 — 1054 zauzima dvostupačni tekst »Riječnika«. Knjigu je tiskao na vrlo dobrom papiru i svojom veoma kvalitetnom opremom, naročito solidnim uvezom, osigurao joj višestoljetnu upotrebu »Grafički zavod Hrvatske«, također u Zagrebu.

Na uvodnim stranicama V — VII nalazi se hrvatski »PREDGOVOR«, a na stranicama IX — XI njegov španjolski prijevod »PREFACIO«, oba potpisana samo od Vinje, mada on govori u kolegijalno-suradničkom prvom licu množine. U zadnjem dijelu »Rječnika«, na stranicama 1055 — 1131, jest »DODATAK«, naveden u produžetku naslova »Rječnika«, koji je posebno markiran time što je tiskan na žutom, nešto slabijem papiru. Naposljetku, ostale uvodne stranice zapremaju još ovi tekstovi: stranicu XII jedna opširna »NAPOMENA«, stranice XIII i XIV »KRATICE UPOTREBLJAVANE U OVOM RJEČNIKU«, a stranicu XV »ŠPANJOLSKA ABECEDA«.

Urednik »Rječnika« bila je Ankica Tomić. Hrvatsko-srpski dio lektorirali su dr Milan Moguš, već prilično afirmirani znanstvenik-filolog mlađe generacije, i njegov kolega dr Josip Vončina. Korektorsku dužnost za španjolski dio obavili su: dr Rudolf Kožljan i Milivoj Telećan, odličan poznavalac španjolske i latinskoameričke književnosti, zapažen već po svojim vrsnim člancima i studijama s toga područja u zagrebačkom časopisu »KNJIŽEVNA SMOTRA«. Svi su oni savjesno obavili svoj posao, osim što se je ovoj dvojici zadnjih potkrala jedna mala omaška, koja, srećom, jeste samo to i o kojoj će već pravodobno biti govora na određenom mjestu (bez imalo želje da se pri tom »od muhe napravi medvjed«).

Od svekolike hrvatske i jugoslavenske štampe te znanstvene i ostale periodike, zagrebački dnevni list »VJESNIK« bio je prvi koji je našu javnost upoznao s tim novim i velikim kulturnim dobitnikom. Nešto kasnije (u jesen iste godine) objavila je i beogradska »POLITIKA«, u povodu neke svoje ankete, kratku ali oduševljenu izjavu Radoja Tatića, jednog od suvremenih srpskih mladih hispanista, u kojoj je on panegirički mnogo rekao: da je izdavanje tog »Rječnika« bilo za njega događaj godine. Nije zasad poznato da li se je još gdjegod pojavio kakav prikaz, osvrt ili bar neka malo veća bibliografska informacija, a ako i jest, to su samo obični informativni referati, dati s ovog ili onog aspekta, a nikako prave, strogo znanstvene i analitički opširne recenzije kakve su u lingvističko-filološkom svijetu erudita-eksperata uobičajene za ovako značajne edicije i koje jedino i dolikuju Vinja-Musanićevu »Rječniku«. Sudeći po vremenu što je dosad proteklo, na tako iscrpnu naučnu recenziju kod nas se još nitko nije odvažio ne toliko zbog toga što je za tu svrhu potrebno dosta truda i mnogo vremena već više zbog toga što sam »Rječnik« ostavlja dojam — čak i nakon stalne četvero godišnje upotrebe — da mu se zaista nema što ozbiljno prigovoriti, bar ne njegovu leksičkom fundusu. Ipak postoji vjerojatnost da za taj posao smogne hrabrosti — nadajmo se: u doglednoj budućnosti — bar netko od relativno malog broja naših znalaca španjolskog, pri čemu naročito mislim na one, još uvijek dosta rijetke pojedince koji su se, kao sinovi naših iseljenika, rodili u ne-

koj od latinskoameričkih država, tamo odrasli i nakon školovanja specijalizirali se za nešto, te tako imali idealne uvjete da španjolski uče još »od malih nogu« i tokom života upoznaju ga — kako se ono kaže — »u dušu«, da ovladaju njime kao materinskim jezikom, da se njime prožmu; koji su se kasnije vratili u Domovinu i španjolski zasad predaju samo honorarno: na raznim povremenim seminarima, tečajevima i privatno, jer fakulteta, katedre, pa čak ni bilo kakve — makar i male — specijalizirane ustanove za taj, jedan od najvećih svjetskih jezika, na žalost još nemamo . . . Dakle, dok jedan takav naš hispanist ne dadne valjanu i podrobnu rezenciju Vinja — Musanićeva »Rječnika«, o kakvoj je upravo riječ, morat ćemo čekati još neko vrijeme.

II

Malo nas čudi što su autori u onom gramatičkom dijelu na kraju knjige (strane 1057 — 1095), dajući konjugaciju većeg broja važnijih španjolskih glagola u svim vremenima, za naš pogodbeni način ili kondicional upotrijebili novi, dosad neuobičajen naziv »futuro hipotetico«. Vjerojatno je da su za to imali neki opravdan razlog, ali su o njemu trebali u »Predgovoru« kazati barem riječ — dvije, a ne prepuštati korisnicima »Rječnika« da sami, kako znaju i umiju, usvoje tu novinu u gramatičkoj terminologiji, koja se ni u samoj Španjolskoj još nije uspjela udomaćiti. Zašto sada, tako naglo i nakon toliko vremena, odustajati od općepoznatog i dobrog naziva »pogodbeni način« ili »kondicional«? Zar samo radi same promjene kao takve? Ako je to zbog pojednostavljivanja ili skraćivanja, onda ni tad svrha nije postignuta, jer je novi naziv još duži: ima ukupno 16 slova, spram ranijih 14 ili 11. Neka nam poštovani autori oproste, ali taj njihov pokušaj uklanjanja ovog već tradicionalnog našeg i međunarodnog naziva za taj glagolski način teško da će proći. Tako je svojevremeno i Tomo Maretić, jedan od starijih kodifikatora hrvatskog književnog jezika i nekad naš vrhunski filolog, uporno godinama pokušavao da, ne samo u pisani već i u govorni jezik, nekako progura — pa i nametne — svoju riječ »crkvar« umjesto dotadašnje — i sadašnje — »hodočasnik«, pa mu to ipak nije pošlo za rukom. Ali se on nije kasnije stidio priznati tu zabludu, jer u svom potonjem »JEZIČKOM SAVJETNIKU« iz 1924. god. (u izdanju Jugoslavenske akdemije znanosti i umjetnosti) konačno usvaja tu bolju i veću uhodanu kovanicu »hodočasnik«, hrabro pri tom govoreći: ». . . danas sudim drugačije . . .« A i morao je tako učiniti kad je vidio da čak i Srbi brzo usvajaju tu tako pogodnu riječ, umjesto svog dotadašnjeg turcizma »hadžiluk« (koji je danas već sasvim nestao iz njihove jezične prakse).

No, taj novi naziv što ga Vinja i Musanić pokušavaju uvesti u našu hispanističko-gramatičku terminologiju, neće mnogo smetati studentima i svakom obrazovanijem pojedincu; oni će ga — možda — brzo i usvojiti, pa čak i suživjeti se s njim, ali budući da će »Rječnik« — iako je velik — koristiti dugo (to je izvan sumnje) i ljudi iz širih slojeva, autori su morali — ponavljamo to — makar i ukratko, makar samo mimogred, obrazložiti ovaj korak, ovu svoju novinu, koja u jezikoslovnom svijetu ipak ne postoji tek odskora, samo što nije bila u široj i češćoj upotrebi, tako da je taj »hipotetički futur« (koji je, zapravo, samo jedan od opisa pogodbenog načina) po znat samo lingvistima od struke, poliglotama i — filoglotama.

III

Dolazi na red i ona omaška za koju smo još u početku konstatirali da se je potkrala u leksici ovog »Rječnika«:

Kod imenice »Alcantara« autori upućuju grafičkim znakom »→« da se još pogleda kod riječi »cruz« što se tu, uz sve ostalo, kaže o alkantarskom križu (»Cruz de Alcantara«). Ali toga pojma tamo nema, iako su nabrojani mnogi hispanizmi, idiomi i česte izreke koje sadrže riječ »cruz« u doslovnom ili prenesenom značenju. Očevidno, radi se o najobičnijem, nehotičnom ispuštanju (bilo bi preslobodno reći: zaboravljanju) konstrukcije »Cruz de Alcantara« i to najvjerojatnije slagarevom krivicom.

IV

Navodeći u »Predgovoru« i onoj »Napomeni« nekoliko velikih stranih rječnika koji su im služili kao izvor i uzor, Vinja i Musanić spominju i vrlo poznati talijanski rječnik što ga je izradio Lucio Ambruzzi, a koji je izišao 1954. god. u Torinu, u dva velika toma, u izdanju »G. B. Paravia & C[ompagno]«[3]. Njegov puni naslov u originalu je ovakav: »NUOVO DIZIONARIO SPAGNOLO-ITALIANO E ITALIANO -SPAGNOLO«. Prvi tom (»Volume 1«) sadrži španjolsko-talijanski dio na XVI + 1110 stranica, a drugi tom (»Volume 2«) talijansko-španjolski na XVI + 1312 str.

Iako to ne spada u okvir ovog osvrta, zadržat ćemo se malo više bibliografski na Ambruzzijevom »Rječniku« jedino zbog toga što su Vinja i Musanić izradili svoj po vanjskom ugledanju na ovaj talijanski, odnosno njegov španjolsko-talijanski dio. Njihov je »Rječnik« zaista, u tom pogledu, vrlo uspjela kopija talijanskog prethodnika. Tu je, na prvom mjestu, potpuno isti format, zatim ista vrsta uveza (cijelo platno), pa ista boja toga uveza (svijetloplava). Broj stranica, doduše ne podudara se, ali je zato naš za 21 stranicu veći. Sama pak razlika je u tome što Ambruzzijev »Rječnik« ima neki veliki simbolični crtež na prednjoj korici, što su mu slova manja (naročito kod debljih od tzv. biblijskog; i, konačno, što su mu slova manja (naročito kod talijanskog teksta), otprilike onakva kao u »TALIJANSKO-HRVATSKOM RJEČNIKU« dra Mirka Deanovića iz 1941. god. (čije je »drugo, dotjerano i prošireno izdanje« izišlo 1948. u Zagrebu). Zahvaljujući tom sitnom slogu, Ambruzzi je uspio unijeti u svoj »Rječnik« znatno više leksičke građe negoli Vinja i Musanić u svoj, pa je i to jedna razlika više.

Sve što je rečeno u ovom (IV) odjeljku, odnosi se — kako je već ranije rečeno — samo na vanjski izgled Vinja-Musanićeva »Rječnika«, dakle na njegov grafički habitus i ni našto drugo. Leksička pak građa im je u svom najvećem dijelu, vlastita i samonikla te, kako se po svemu vidi, godinama od njih samih marljivo prikupljana i brižljivo odabirana, a ne jednostavno prevedena i prepisana iz Ambruzzija, kojeg, ako su i koristili, učinili su to u opsegu koji je ne samo dopušten nego se i podrazumijeva u ovoj, vrlo teškoj vrsti znanstvenog rada.

V

Kao sugestiju, kad je već sami traže na kraju »Predgovora« (nadam se da to nisu učinili samo onako, retorski), preporučio bih cijenjenim autorima da u eventualnom drugom izdanju ovoga svog velikog »Rječnika« upotrijebe naročito i »PRIRUČNIK ISELJENIKU ZA JUŽNU AMERIKU« Lene Marković, koji je izišao najprije 1927. god. u Buenos Airesu, kod nakladnika »Tailleres graficos de David Gurfinkel«, a zatim, u svom drugom izdanju nešto kasnije u Zagrebu. Tu je na više stranica pobilježeno mnogo stručnih riječi i izraza iz argentinske poljoprivrede, zanatstva i industrije (protumačenih hrvatski), dakle iz onih poslova i struka kojima su se naši iseljenici — tko prije tko kasnije — morali prvenstveno posvetiti. Među tom specifičnom leksikom naći ćemo i neke riječi i pojmove kojih nema u suvremenom španjolskom koji se govori u samoj Španjolskoj, dakle u zemlji matici toga jezika, ali ih ima u onoj njegovoj varijanti koja se je razvila u ovoj južnoameričkoj republici, a to su tzv. argentinizmi. Jedan takav slučaj imamo baš ovdje, kod oznake izdavača navedene knjige: »Tailleres . . .« To je imenica u množini, ali što ona znači — ne znamo, jer je nema u Vinja-Musanićevu »Rječniku«. Podrijetlom, dakle, nije iz pokrajine Kastilije, iz čijeg se je dijalekta kao vodećeg razvio u srednjem vijeku španjolski govorni i književni jezik.

VI

Prije nego što završim ovaj bibliografski prikaz, neka mi je dopušteno, bez eventualne zamjerke od strane cijenjenih autora, reći umjesto njih još i ovo nekoliko posebnih riječi o njihovu »Rječniku«, što su oni propustili učiniti jedino iz urođene skromnosti znanstvenih radnika-lingvista:

Cijelom svojom pojavom, sadržajem i izgledom ovaj »Rječnik« djeluje kao prvi veliki i ujedno trajan spomenik naše zahvalnosti narodima španjolske hemisfere za sve ono što su učinili našim mnogim ljudima, koji su — »trbuhom za kruhom« — odlazili u zemlje Latinske Amerike, prvenstveno i najviše u zemlje sa španjolskim kao vladajućim jezikom, i tamo relativno brzo stali na svoje noge u materijal-

nom pogledu i uskoro zatim dolazili do priznanja, časti i ugleda u javnom, društvenom, privrednom, kulturnom i političkom životu svoje nove domovine To se naročito odnosi na Hrvate, jer je nas u taj dugotrajni ekonomski eksodus ipak dosad otišlo najviše (premda ni pripadnici ostalih jugoslavenskih naroda nisu baš malobrojni). Španjolska se je tako, od svih nekadašnjih imperijalno-kolonijalnih sila, prema nama pokazala najnaklonjenija — iako više indirektno, tj. time što su njeni bivši prekomorski posjedi, a sadašnje samostalne države, ostavljali — i ostavljaju — široko otvorena vrata za naše marljive iseljenike, kojih tamošnja ogromna i još uvijek nedovoljno iskorištena prostranstva stalno trebaju. — Ne osporno je, doduše, da su oni i u SAD, a i u pojedinim britanskim dominionima — naročito u Australiji i Novom Zelandu — prolazili dosta dobro, da su se također tamo uspješno afirmirali u mnogim područjima života, ali je još točnije da je to u južnoameričkim republikama išlo mnogo brže, bezbolnije i masovnije. U anglo-američkim prostorima veoma mnogo — čak i službeno — inzistiraju na asimilaciji, ali u hispanskom svijetu ta se asimilacija nimalo ne forsira, nego se sve prepušta vremenu, prirodi, sredini i onom njihovom već poslovičnom »manana« (=sutra)[4]. Da je zaista sve tako, vidi se naročito po tome što u SAD, i drugdje s engleskim kao vladajućim jezikom, malo koje dijete naših brojnih iseljenika zna jezik svojih roditelja i što, nasuprot tome, kod naših ljudi u Latinskoj Americi takvih slučajeva — već kako u kojoj zemlji — ili nema ili su pak oni zanemarujuće rijetki.

I još mnogo čega drugog pohvalnog moglo bi se reći za sve te zemlje sa španjolskim kao govornim jezikom u kojima naši ljudi žive i koje su ih širokogrudno prihvatile kada im je najteže bilo.

VII

Malo je za ovo grandiozno Vinja-Musanićevo leksikografsko djelo reći da je to odličan i trajno nezamjenjiv Rječnik. On je ne samo to već i zaista prava riznica iz koje će moći dugo i dugo crpiti svi hrvatski i južnoslavenski hispanisti i hispanolozi. On je, nadalje, postao veliki datum u razvitku naše hispanistike i tek od one godine kada se je ovaj »Rječnik« pojavio može se slobodno kazati da ona počinje postojati kod nas kao afirmirana znanost u međunarodnim razmjerima i kao ravnopravna »posestrima« sa hispanistikom kod ostalih kulturnih naroda na Zapadu. Svi oni naši raniji »RJEČNICI . . .«, »GRAMATIKE . . .« i »UDŽBENICI . . .« za španjolski jezik[5] samo su joj dotle — kao preteće — utirali put.

Vladimir A. Divković

POPRATNE BILJEŠKE

1) Namjerno kažem »južnoslavenske«, jer je to — kao što se zna — nešto širi pojam od onog koji je sadržan u pridjevu »jugoslavenski«, jer uključuje i Bugare. Taj prvi pridjev upotrijebio sam pak zato što dosad nisam mogao ustanoviti da li i ti naši slavenski susjedi na istoku imaju neki svoj, ovako isto dobar i velik »ŠPANJOLSKO-BUGARSKI RJEČNIK«.

2) U podacima sadržanim u impresumu knjige (na zadnjoj, nepaginiranoj strani) stoji, doduše, da je njen »Tisak završen u prosincu 1970«' ali to ne znači da je i uvezivanje »Rječnika« (u cijelo platno) također bilo gotovo. Ono je tada tek počelo, i trajalo je više mjeseci, sve do ljeta 1971. god., kada je ovo djelo konačno i s vanjske strane završeno te pušteno u prodaju.

3) Ubrzo iza ovog prvog redaju se drugo, treće, a u godinama 1956—1957. i četvrto izdanje, kod istog nakladnika, svako od njih »znatno prošireno i ponovo pregledano« (» . . . considerevolmente ampliata e riveduta . . .«). Do danas ih je sigurno još dosta izišlo.

»Paravia« je za talijanske vladavine bio i službeni naziv sadašnje Naučne biblioteke u Zadru.

4) »Manana« (izgovoriti: manjana) — prema ovom »Rječniku« Vinje i Musanića doslovno znači najprije »jutro« i »sutrašnji dan«, pa onda (u svojstvu mislenih imenica) »sutrašnjica«, »budućnost« i (figurativno) »u budućnost«. Ali je u najširoj upotrebi u značenju već spomenutog vremenskog priloga »sutra«, pa kao takvo ima mnogostranu primjenu. Kako je to dobro uočio još Krunoslav Janda, hrvatski publicist starije generacije, u svojoj knjizi »ARGENTINA« (»... Zagreb, [1913.] Vlastita naklada. Tisak Hrvatske tiskare, D[ioničkog] d[ruštva] u Zagrebu«), kad Španjolac ili netko iz bilo koje države u Latinskoj Americi, gdje je španjolski vladajući jezik, nešto nekom obeća i pri tom rekne »manana«, onda to znači da će on svoje obećanje održati sutra, za tjedan dana, za mjesec dana, za godinu ili — nikada. »Manana« bi, dakle, najbolje odgovaralo onom našem optimističko-neodređenom »vidjet ćemo!« (iako Vinja i Musanić o tom ništa ne kažu), i zato ga ne treba ozbiljno uzimati. — Beogradski tjednik »NIN« bio je donio prije nekih sedam-osam godina (još dok je izlazio u starom, novinskom obliku), jedan, prevedeni, suvremeni članak u kojem se još opširnije potvrđuje sve ono što je Janda rekao za »manana«.

5) Sva ta naša dosadašnja hispanistička literatura (koja je pretežno hrvatska) bit će predmet posebnoga bibliografskog članka što ga autor ovog teksta upravo priprema.

Vladimir A. Divković

ĆORKOVIĆEV PRIKAZ BOSANSKE PROŠLOSTI ZA HRVOJEVE ERE

U izdanju biblioteke »Nekad i sad« (br. 2) Hrvatskog književnog društva sv. Ćirila i Metoda izišlo je u Zagrebu 1974. godine povijesno djelo Miroslava Ćorkovića »Hrvoje Vukčić Hrvatinić« u povodu izdanja kopije Hrvojeva hrvatsko-glagoljskog Misala iz XV stoljeća. Pisac u toj svojoj povijesnoj raspravi nastoji potaknuti neke misli kako bi se počelo već jednom razmišljati o potrebi valoriziranja toga bosanskoga velikana i njegova doba (rođ. oko 1350, umro 1416). Ovakvim postupkom popularizirania političkih i državničkih pothvata te kraćim prikazom naše bogate kulturne baštine autor osvježuje taj muževan lik i prilike njegova razdoblja što su bile od sudbinske značajnosti za Bosnu i Hrvatsku toga vremena te uopće za prilike daljnjega nacionalnog razvoja našega naroda. Ćorković je nastojao da tim i takvim načinom pruži današnjim generacijama objektivniju sliku, zasnovanu na naučnim postulatima, o djelovanju bosanskoga vojvode Hrvoja Vukčića Hrvatinića, namjesnika Ladislava Napuljskog u Hrvatskoj (1398), splitskoga hercega (1403) i kneza Donjih Krajeva, pa da dokumentarno-analitičkom metodom ukaže na neke propuste ugarskoga historika Lj. Thalloczyja i bečkog arheologa K. Patscha u komparativnom prikazu iste povijesne materije eminentnih hrvatskih povjesničara: T. Smičiklasa, F. Račkoga, F. Šišića, Vj. Klaića, N. Klaićke, J. Šidaka, V. Košćaka i drugih. Preglednim načinom i popularnim izlaganjem opširne povijesne građe toga razdoblja i impresivnim portretiranjem bosanskoga vojvode Hrvoja i hrvatsko-ugarskoga kralja Žigmunda Luksemburškoga (1387-1437) pisac je uspješno ostvario svoj naum. Nije zanemario ni ostale aktere u tim povjesnim zbivanjima (kralja Tvrtka, njegova sina Tvrtka II, kao i ostalih bosanskih kraljeva: Stjepana Dabiše, Stjepana Ostoje, Sandalja Hranića i drugih slavnih potomaka bosanskoga bana Stjepana Kotromanića). Sažeto je povezao među njima svima rodbinske i obiteljske veze s ostalim velikaškim porodicama u Hrvatskoj kao: sa cetinskim knezovima Nelipićima, krčkim i senjskim knezovima Frankopanima te Hranićima- Kosačama. Adekvatno tome, Ćorković je uvjerljivo prikazao i osvajačke planove i način ratovanja kralja Žigmunda prema Bosni i drugim krajevima kao i prema svome neustrašivom protivniku Hrvoju. Kako je Ćorković povijesnu građu djelomično donosio detaljistički i opet je svrstavao u grupnu cjelinu, neke ponavljane izmjene pojavljivale su se u varijacionom stilu mutatis mutandis (ista građa na str. 40—41. sa str. 20, i drugdje). Takav način ponavljanja i nepotrebnog češćeg isticanja bosanskih rodbinskih veza (npr. unuke bosanskoga bana Stjepana Kotromanića i slično) oduzimlje atribute naučne ozbiljnosti dotičnome djelu i time ga uvrštava više u red rodoljubne popularizacije i žarkosti ispoljavanja patriotskog osjećanja. Ćorkovićeva brošura pisana je lakim i narativnim stilom, povijesna je građa pregledno raspoređena, dokumentarno fundirana, analitički pristupačna, funkcionalno prilagođena informativnoj svrsi i određenome cilju. Omotne stranice Ćorkovićeve brošure ilustrirane su Hrvojevim heraldičkim amblemima i tako se sve to idejno uklapa u tretiranu historijsku tematiku.

U zaglavku brošure informativno su iznesene i bilješke o piscu koji je ujedno i aktivan član HKD sv. Ćirila i Metoda, pa stoga i iznosimo neke piščeve biografske podatke.

Miroslav Ćorković rođen je 1909. godine u Zenici, gdje nakon pučke škole pohađa i završava niže razrede gimnazije i trgovačku akademiju u Sarajevu. Od 1929. do 1946. neprekidno službuje kao financijski službenik u različitim mjestima. Prije drugoga svjetskog rata djelovao je u radu podružnica »Napretka«, »Hrvatskog radiše«, i dr., kao i u rudarskim nabavljačkim i kreditnim zadrugama. Od 1954. godine osniva i razvija zavode »Birotehnika« i »Birozavod« u Zagrebu. Kao član Numizmatičkog društva u Zagrebu provodi živu aktivnost otkova niza vrijednih spomen-medalja, a posebno su područje njegova zanimanja povijesne teme predturske Bosne, pa je tako objavio mnoštvo raznovrsnih članaka, studija i napisa pod pseudonimom — Hrvoje Tvrtko Bobovački (naslovi napisa poimenično se navode na 69. i 70. stranici citirane brošure). Oko popularizirania naše bogate kulturne baštine Ćorković je radio dugi niz godina. Izdavao je reprezentativne razglednice i

dija-suvenire iz bogatoga fundusa Đakovačke katedrale i riznice Zagrebačke katedrale, zatim grbove Fojničkoga grbovnika iz XIV stoljeća kao i drugih naših crkava i samostana. U tom predanom radu Čorković je stekao pohvalne zasluge jer nas je tako upoznao s ljepotama što su nastale na našem tlu i što među nama egzistiraju već sto ljećima. Stoga ovaj Čorkovićev nesebičan rad zaslužuje našu pažnju i potiče nas da se temeljitije upoznamo s njegovim postupcima, dostignućima i neizostavnim rezultatima tolikogodišnje životne kreativnosti i požrtvovne društvene aktivnosti. Sve je ovo Miroslav Čorković radio nesebično za dobrobit svoga naroda i svoje domovine.

— bk. —

POETSKI AKVAREL

Iz godine u godinu, već dugi niz godina, potvrđuje se Vesna Parun svojim zbirkama kao jedna od najboljih živućih pjesnikinja ne samo u nas nego i u svijetu. Širina i snaga njezinog pjesničkog opusa impresionira do te mjere da je maločas izrečena tvrdnja spontana gesta svakog tko je imalo upućen u suvremena poetska gibanja u svijetu. Samo dugo i postupno sazrijevanje moglo je donijeti tako zdrave, jedre, obilne i nadasve zrele plodove. To, naravno, ne znači da Vesna Parun i dalje ljudski i pjesnički ne sazrijeva. Naprotiv. Svaka njezina zbirka, sve njezine pjesme svjedočanstvo su o zrenju i razvitku jedne duboko pjesničke duše, jednoga snažnog pjesničkog talenta.

Njezine najnovije pjesme u zbirci STID ME JE UMRIJETI nisu baš u rangu s njezinim najboljim ostvarenjima ,ali istini za volju treba priznati da su neke od njih ipak onakve kakve smo od Vesne Parun naučili čitati. Duboko sentimentalna i suptilna kao rijetko koji naš pjesnik, ona, čini se, neizbježivo u nekim pjesmama, posežući za stilsko-emocionalnim ekshibicijama, ide do duhovne perverzije, patetike i razvodnjavanja, ali je opet u drugima snažna, životna, mislena, izražajno bogata i nenadmašiva. I koliko god su navedene slabosti često dobro došle onima koji su nijekali pjesnički talenat i vrijednost pjesama Vesne Parun, njezine brojne kvalitete uvijek su bile rječitije i jače.

I ova je njezina zbirka nepresušno vrelo svježine, blagdan lirsko-poetske misli i, rekao bih, utjelovljenje podnebljene ljepote. Kad Vesna Parun progovara, čovjek ima dojam da se otvara bogata riznica ljudskog slovogovorja. Ona govori mladenački raspojasano i bujno, slikovno bogato sa snažno naglašenom elokventnošću, iskreno do paradoksalnosti, idilično s asocijativnom refleksivnošću, a opet jednostavno, nefrazirano i nadasve spontano. Uostalom, Vesnina duhovna konstitucija i ne bi mogla drugačije. Ona je pjesnikinja čuvstva, ali se pri tom ne može mimoići činjenica da je i duboko mislena. Vedar, slobodan stih i često izlomljen ritam, govore o nemiru u kojem su se pjesme kalile i iz kojeg su proistekle.

Pjesništvo joj je općenito uzevši tipično žensko, mekanog sloga, elastičnog stiha, vitke, tankoćutne i profinjene izražajnosti. Svaka od pjesama doimlje se kao snažna i skladna poetsko-arhitektonska cjelina, unatoč nemiru koji im je uvjetno svojstven. Njezin je pjesnički svijet uvijek životni svijet u kojem nam pjesnikinja naglašeno daje svoj mozaični pjesnički autoportret. I u ovoj se zbirci još jednom potvrđuje da je Vesna Parun profetsko-astrološki usmjerena. Duboko je sudbinski vezana za sve značajnije ljudske probleme, a ova zbirka rezultat je traganja i pokušaj rješenja egzistencijalnih problema. Ne bi se baš moglo reći da je pjesnikinja uspjela doći do srži problematike, ali je ipak svojim produhovljeno — lirskim pogledom došla do izvanvremenskih i izvanprostornih sfera ljudskog bivstvovanja. Ona duboko proživljava neke tajne sile koje je uhode i progone. Nešto je u životu što u nama i oko nas tinja a što je usprkos toj bliskosti ipak neodgonetno. Pogotovu je onda teško riješiti smisao života, pitanje smrti, vječnosti i tolikih drugih za život važnih problema koji muče sve ljudske stvorove tisućama godina. Tako govoreći o božanstvu, pjesnikinja izriče o njemu ono što svakom čovjeku tek relativno pripada: sveznanje. Iskonska čovjekova težnja za znanjem, za spoznajama bitno je homosapijencijalna oznaka. Vesna Parun je duboko svjesna te nemoći pa je prevladuje tješeći se da

ima netko »tko se zauvijek opasao znanjem«. To ,istina, nije rješenje, ali je ipak neka vrsta kompenzacije. Čovjeku je prirođena težnja da bude vječan. Produženje života želja je svakog čovjeka. To osjeća i pjesnikinja kad pjeva:

»Kakva pustolovina živjeti:
Biti odsutnošću vječan«.

Ova dva stiha tako zorno i bjelodano pokazuju da je instinktivni poriv svake životne individue biti vječan pa makar to bilo i »odsutnošću vječan«. Čovjek se plaši izgubljenosti smisla pa ga traži u bilo čemu što je dostatno da se živi i nada.

Kad govorimo o poeziji Vesne Parun, ne možemo a da ne naglasimo da joj je sva poezija eudajmonistički usmjerena. Svaki stih, svaka pjesma je traganje za srećom, za ljubavlju i svime što je ljudsko i lijepo. Čak i onda kad je sama, kad pjeva o napuštenosti (što često doživljava), ona se nada — istina, bolno, ali se nada. Ona i smrt proživljava kao lijep i sretan san, kao »najčišće viđenje«, kao »ulaženje u beskrajno more želja« . . .

Sve pjesme u njezinoj posljednjoj zbirci poetska su priča o životu. To potvrđuje i poetsko govorenje o kristalima koje je pokušaj sustavnog govorenja o transcendentalnim dimenzijama vječnih životnih pitalica. Pjesme o kristalima (njih osam) najkompaktnija su i najbolja cjelina u zbirci od pedesetak pjesama. Njima možemo pridodati i PRIBLIŽAVANJE PROLJEĆA kao drugu jaču cjelinu. U zbirci STID ME JE UMRIJETI pjesnikinja je pokazala svu snagu svoje intuicije, ali i ljudsku skučenost i nemoć da se govori o vječnim ljudskim problemima. Ipak je i ono što je izrekla vrlo simpatično i magnetski privlačno. Neobjašnjivost i nedokučivost dokučuje jednim velikim i karakteristično ljudskim MOŽDA.

Na koncu dodajmo da je Vesna Parun, iako je već zrela pjesnička osoba, pokazala da još uvijek traga za novim mogućnostima poetskog iskaza. Stoga, smatramo, i nije čudno što nam se učini da je Vesna Parun pjesnički rasuta u sebi i da joj je pisanje poezije više bilježenje onog što doživi u svom duhovnom lirsko-poetskom orgazmu nego profesionalno životno zanimanje. Pjesme kod nje dođu, rekli bismo, kao neka vrsta pražnjenja. Stoga je njezina poezija u daleko većem stupnju im presivno nego racionalno pretakanje doživljaja u riječi.

Željko Ivanković

Obljetnice

PASKOJE ANTUN KAZALI — PJESNIK ERUDICIJE I EUROPSKE KULTURE

Uz stošezdesetu obljetnicu rođenja

Ove godine navršilo se sto i šezdeset godina od rođenja **Paskoja (Paše) Antuna Kazalija**, jednog od najosebujnijih hrvatskih književnika 19. stoljeća, koji je, kako ističe **dr. Antun Barac, »od svih svojih suvremenika unio u hrvatsku književnost najviše Evrope«**, koji ujedno **»ide u red one naše inteligencije s naših obala koja je morala naučiti hrvatski narod da bi, opirući se tuđinskim i denacionalizatorskim pritiscima, mogla sudjelovati u narodnom, preporodnom kretanju« (Šime Vučetić).**

Paskoje Antun Kazali rođen je u Dubrovniku godine 1815. Nakon završene srednje škole u rodnom gradu, studirao je filozofiju i bogosloviju u Zadru. Postavši svećenikom, neko je vrijeme obavljao dušobrižničku službu u selima dubrovačke okolice, a zatim je godine 1855. prešao u Zadar, gdje je bio gimnazijski profesor i urednik **»Glasnika dalmatinskog«**. Od godine 1861. do 1868. djelovao je kao profesor u riječkoj gimnaziji, zatim kao upravitelj pučke škole u Malom Stonu, pa kao župnik u Luki na otoku Šipanu, a konačno se smiruje u Dubrovniku kao prebendar. U Dubrovniku je i umro pomračena uma godine 1894.

Po svom obrazovanju Kazali je bio jedan od naših najboljih poznavatelja

europskih književnosti, pogotovo engleske, dok je po svom pjesničkom stvaralaštvu bio prvi predstavnik europskog romantizma u hrvatskoj književnosti. Iako je bio čovjek velike erudicije, kao književnik nije uspio stvoriti djela veće umjetničke vrijednosti. Birao je teme i motive, koji su bili novi, a ponekad i smioni, alj im nije znao udahnuti život, pa njegova djela većinom djeluju kao torzo. Bit će da je na stvaralački postupak znatno utjecao i njegov život, koji je bio nesređen i rastrgan.

Tijekom života objavio je kao posebne knjige slijedeća djela: **»Zlatka«** (Zadar, 1856.), **»Trista Vica udovica«** (Zadar, 1857.), **»Glas iz pustinje«** (Zadar 1861.), i **»Grobnik«** (Rijeka, 1863.), a u dubrovačkom časopisu**»Slovinac«** tiskao je **»Davorije«** (1878.) i **»Milku«** (1879.). Poslije njegove smrti, **dr. Milorad Medini** izdao je u Dubrovniku izbor iz Kazalijevih stihova **»Iz pjesama Paše Antuna Kazalija«**, a u novije vrijeme nekoliko ulomaka iz njegova književna stvaralaštva **Šime Vučetić** je uvrstio i u **»Pet stoljeća hrvatske književnosti«**. Još za pjesnikova života **»Zlatka«** je prevedena na talijanski i objavljena u Trstu godine 1861. U rukopisu mu je ostalo golemo djelo od trideset tisuća stihova **»Coso«**, koje je kasnije izgubljeno, a nedavno pronađeno. Zanimljivo je, da, osim u **»Zori dalmatinskoj«** i **»Slovincu«**, Kazali nije surađivao u ondašnjim književnim publikacijama, a svoja je pjesnička djela objavljivao u vlastitoj nakladi.

Kao prevoditelj, Kazali je preveo niz Shakespearovih, Byronovih, Schillerovih i drugih djela, a prvi je na hrvatski jezik počeo prevoditi Homerovu **»Ilijadu«**, objavivši njezino prvo i treće pjevanje.

Po svojim pogledima, po svom shvaćanju književnosti, kritičkom odnosu, kulturi i obrazovanju, kao i po svom stvaralaštvu, Paskoje Antun Kazali bio je izvan tijekova hrvatske književnosti njegova doba. Dok su ostali naši književnici u svojim djelima donosili teme s nacionalnim obilježjem i isticali prvenstvo i ulogu naše narodne kulture, njega su privlačili općeljudski problemi: ljubav udate žene prema drugom čovjeku (**»Zlatka«**), problem ljubavi u mržnji (**»Grobnik«**), tragika ostavljenih žena i problem života uopće (**»Trista Vica udovica«**), iako je u svakodnevnom životu bio zainteresiran za aktualne političke i kulturne probleme vlastitog naroda.

Kazali se nije samo po izboru tema razlikovao od svojih suvremenika, nego je i po sadržaju, obliku i metru pjesničkih djela bio u suprotnosti sa stvaralaštvom hrvatskih književnika onoga vremena, što je, uz nejasnoću njegovih stihova, utjecalo na Kazalijevu pjesničku usamljenost, iako je bio proglašen genijalnim pjesnikom.

Kazalijevu ulogu i mjesto u hrvatskoj književnosti **dr Albert Haler** je odredio riječima:

»Kazalijevi stihovi ne kriju nikakvo blago velike poezije, kako se prije mislilo. Samo na mahove oni pokazuju tragove uspjelog pjesničkog izraza. Važnost Kazalijeva književnog rada treba tražiti u izbjegavanju općih kalupa i u naporu za vlastitim izrazom, nego o ostvarenju ovoga. To nastojanje diže ipak njegova djela nad veliku većinu ondašnjih književnih proizvoda . . . «

Iako širem čitateljskom krugu već davno nepoznat, Paskoje Antun Kazali je, kako ističe **Šime Vučetić**, još uvijek **»živ u nekim stihovima i po nekim idejama«**. Objavljivanje njegovih stihova u knjižnici **»Pet stoljeća hrvatske književnosti«**, kao i doktorska disertacija **Vidosave Janković »P. A. Kazali kao književnik i prevodilac Šekspirova Kralja Lira«** (Beograd, 1968.) dokazuje, da je Kazali ipak nezaobilazna pojava u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća.

Ivan Bošković

USPUTNI ZAPISI

Radauš

Iz Glasa Koncila saznao sam da je Radaušev posljednji, nedovršeni rad bio lik raspetoga Krista (GK br. 18). Prije toga bio je već dovršio lik fratra Filipa Grabovca. Ne pravim iz toga zaključke, ali uzgred napominjem da i to dokazuje umjetnikovu samosvjesnost, ali i heterogenost, a istovremeno i vlastitost puta i pravca u kreativnom nastupanju, usponu. Bio sam s umjetnikom u vezi, dopisivali smo se posljednjih godina, prigodice, a pred njegovu smrt smo se »razišli«, jer se Vanja u tom predsmrtnom razdoblju s mnogima i mnogočim razišao. I kao da se u toj fazi i njegov duh bio izmijenio, zapao u neku krizu, bunilo, konfuziju, što se gotovo i potvrđuje tragičnim krajem — smrću.

Skulptor većeg značaja, majstor raznolikog stila, izvrstan crtač, bunovan i buntovan duh, on se davao i rasipao višesmjerno i višeslojno, tražeći oduška svojem prebujalom senzibilitetu, emotivnim erupcijama. Tako se obreo i u pjesništvu, lirici, smislenoj i proživljenoj, no »zanatski« nedorađenoj, nevješto izdjelanoj.

Sin ravne Slavonije (rođen u Vinkovcima 1906), zaljubljen u ravninske prelive i drhtaje prirode i čovjeka. on je plamsao bujnošću svojeg temperamenta koji ga je odvodio i na trenutne stranputice, ali, pored svega, bilanca njegova života je jasna: ogromna energija pretočena u rad velikog opsega, ali i vidnoga značenja. O Radaušu, uostalom, pisali su mnogi i mnogo (za razliku od Švagela — Lešića kojega su svi zaboravili), a najviše prof. Matko Peić, koji je i najbolji poznavalac njegova djela. Radauš je, kao što to točno utvrđuje Peić, popunio veliku prazninu i u razdoblju od četiri decenije dao mnogo i obilno, a njegova, nesumnjivo, prijevremena smrt pruža nam priliku da se, bez pred rasuda, zamislimo nad umjetničkim likom tog značajnog sina Slavonije. Svaka čast prilogu koji su za slavonsku i hrvatsku skulpturu učinili Ivo Kerdić, Hinko Juhn, Joza Turkalj, da ih sve ne nabrajam danas — ali koji je među njima taj umjetnik gline i bronce ili kamena, s kojim, izvan Radauša, možemo realno računati u trenutku kada će se od nas tražiti da pokažemo svoja dostignuća u umjetničkom volumenu?« (M. Peić, Glas Slavonije, 1. V, 1975.).

Radauš kipar, Radauš lirik, Radauš svestrani skupljač etnografskog blaga, Radauš foto-kroničar slavonske prošlosti, djelatnik dakle svestran, strastven i nepokolebljiv, stoji pred nama sada već bez biografskih natruha koje su bile predmet prepričavanja, mrtav a živ, stoji u skulptorskom rasponu od makete Staroga (natječaj za Starčevićev spomenik, 1942) do biste fratra Grabovca i nedovršene skulpture raspetog Krista, stoji osvijetljen sjajem vremenskoga neona i sam kao zarobljenik svojeg umjetničkog poziva i žrtva nesavladivog ognja koji je u njemu plamsao.

Pisac — tragična figura

Tridesetgodišnjica je smrti vrsnog lirskog pjesnika **Marijana Matijaševića**, a 1974. prošlo je deset godina otkako je u Sarajevu umro **Zvonimir Remeta**, izvrsni novelist i autor romana »Grijeh« i »Tako svršava«. Također se navršava 30 godina od smrti pjesnika i pripovjedača **Branka Klarića**, tragične figure, pored dvojice spomenutih pisaca, rođenog 1912. u dalmatinskom selu Jesenicama, autora zbirki pjesama »Missa poetica« (Split, 1936), »Darovi vječnosti« (1937, u nakladi splitskog pododbora MH) te zbirčice kratkih priča »Majčin grijeh«.

Klarić je bio darovit pisac — pravo obećanje. Poeta u razmaku, na početku, ali skršen olujom vremena, potonuo je u maglu zaborava. U ono vrijeme pisac katoličke orijentacije posjedovao je potencijalnu snagu literarnog talenta, što se moglo uočiti po tadašnjim priznanjima povodom spomenute dvije knjižice lirike. U ovoj prigodi treba to barem spomenuti, istaći u nekoliko podsjetnih redaka, opet do slijedeće (slučajne) prilike, kad bi trebalo

istražiti i Klarićevu suradnju po listovima te opširnije progovoriti o pjesniku prepuštenom zaboravu.

Vasil Kocev Seizov

Poslije smrti publicista, višegodišnjeg atašea za štampu u bugarskom poslanstvu u Beogradu u međuratnom razdoblju, prijatelja naših naroda i informatora o našim kulturnim dostignućima **Mihajla Miše Georgijeva** koji je umro u Sofiji prije godinu dana, nedavno je u istome gradu preminuo također istaknuti naš prijatelj, novinar Vasil Kocev Seizov (r. 1898), koji je u predratnoj Jugoslaviji djelovao jedno vrijeme kao učitelj u Makedoniji, a poslije u Sofiji kao novinar i publicist. Seizov je sa živim zanimanjem pratio naš kulturni život i o svim važnijim zbivanjima informirao bugarsku javnost, održavajući i osobne kontakte s nizom predstavnika iz našeg umjetničkog svijeta, radeći na zbližavanju naših i bugarskog naroda u duhu prijateljstva i što svestranije suradnje na kulturnom području.

Naša knjiga u svijetu — vrlo važno!?

Pojava kakvog ciklusa pjesama naših pjesnika u kojem od inozemnih časopisa pravi je blagdan. Ali to je, recimo, manji blagdan. Takvu pojavu popratimo ili ne popratimo kojim retkom komentara. Zavisi . . . U redu. No, pojava kakve naše kompletne knjige u nekoj stranoj zemlji prilično je rijedak događaj, pa je već i zato pravi veliki blagdan. Ali takav se slučaj kod nas toliko puta popraćuje — šutnjom. Nedavno je u Bugarskoj (u Varni) izišao izbor naših novela s tematikom o moru u kojem su objavljene novele Ive Andrića, Ranka Marinkovića, Ivana Katušića, Slobodana Novaka, Bene Zupančića i Antuna Šoljana. Knjiga obasiže 270 stranica, lijepo je opremljena, ukoričena, a izišla je u nakladi od petnaest tisuća primjeraka. Opširan uvodnik napisao je Bojan Ničev.

Istovremeno je u Sofiji izašla u nakladi od petnaest tisuća i petsto primjeraka zbirka novela Cirila Kosmača, jednog od najvrsnijih slovenskih pripovjedača, pod naslovom »Hleb i štastie« (Kruh i sreća). Knjiga ima 285 stranica. Pisac ovih redaka poslao je bilješku o pojavi tih izdanja naših pisaca, u zavidnoj tiraži od preko trideset tisuća primjeraka, na adresu dviju redakcija naših listova, ali bilo je to »gluhome dobro jutro«! Nikoga ne zanima pojava naših djela u tuđem svijetu, bez obzira gdje se pojavljuju. Jednako se tako često dešava i s pojavom naših knjiga u Madžarskoj, gdje se češće pojavljuje pokoje naše djelo. Ne bi li trebalo jednom već prekinuti s takvom praksom šutnje i nemara?

Zdenka Jušić — Seunik

Ustrajna i vitalna, Zdenka Jušić — Seunik prisutna je u našoj književnoj suvremenosti već više od četiri decenija (r. 1905). Poznata je uglavnom po romanima (U godini kušnje, Svojim putem i Jedna žena), zbirkama lirske proze (Dani nemira, Lirski fragmenti, Nad dubinom i Knjiga tišine), zbirkama novela (Novele, Mali životi i Na pragu tuđeg svijeta) i po nizu knjiga namijenjenih djeci i omladini, ali nije poznata i kao pjesnikinja dobre lirske poezije, kojom se intenzivno bavi posljednjih godina. Fina, iznijansirana i misaona lirika Zdenke Jušić nameće se svojim kvalitetom, koja nesumnjivo nadmašuje poeziju mnogih lansiranih i reklamiranih kod nas u znaku našeg nemara i površnosti pri tretmanu pisaca današnjice. Jušička je tih, ali uporan radnik na trnovitom književnom polju, i njena je prisutnost vidljiva pa i glasna. Ona ne blista, ali zato — sja. I među ženama piscima, od kojih mnoge zasjaše pa se ugasiše, ona je pokazala najviše »muškosti« pri usponu na strmi književni brijeg, što u ovoj prigodi treba istaći i naglasiti.

Kult-tura

Provizornom, brzopoteznom anketom ustanovio sam da su samo trojica od deset tzv. intelektualaca u godini dana kupili po jednu knjigu: liječenje biljem, seksološku kupusariju i stručnu raspravu. Sedmorica nisu kupili knjige, ali petorica kupuju novine (dvojica neredovito), križaljku, zabavno štivo s tekuće bulevarske trake.

Naša beletristička knjiga s redovito minimalnom tiražom (prosječno 3 — 5 tisuća), i kad bi bila na brzu ruku rasprodana, ne predstavlja poslovni uspjeh, a za svojega autora slabašan i gotovo minimalan publicitet. To je činjenica koja ne služi na čast izdavačkim poduzećima s brojnim personalom koji ipak prima svoje mjesečne plaće. Pisac ovih redaka, s deset golih prstiju, objavio je knjigu (Preko devet brda i dolina) i, primjerice, raspačao nakladu od petnaest stotina primjeraka u roku od mjesec dana. To je sitan posao, ali uradio ga je jedan čovjek, pa je stoga podatak zanimljiv, jer je pisac bio ponajprije pisac, zatim lektor, korektor, autor grafičke opreme, propagator, distributer, činovnik, računovođa, trhonoša itd. itd.

Osim Ive Andrića, Branka Ćopića i možda Miroslava Krleže, o kojima toliko trube milijunski glasnogovornici (radio i televizija), sva ostala čak i eminentna imena susreću se na svakome koraku s pojavom ogluhe i anonimnosti kod najvećeg broja potencijalnog čitateljstva, a da pri tome isključimo đake koji kroz obligatnu lektiru znadu pisce (dok su đaci) i to one koji su imali sreću biti uvršteni u naše školske čitanke. Ljudi tako rado guguću o svojoj informiranosti, ali to je doista samo puka priča i gola samoobmana. Imam znanca (školovanih i neškolovanih) s kojih sja pocaklina znanja i umnosti i koji će, pri susretu, za tren oka u krčmi skresati nekoliko tisuća, ali ako im ponudite knjigu, tada odmahuju rukom. Kultura se svodi na puste riječi, pretvarajući se, kako je duhovito rekao pok. Slavko Janković, u ono što se pravim nazivom mora okrstiti kao kult-tura. I upravo to, taj kult-tura odnosi se ne samo na građane pojedince već i na poneka društva, koja pred imenom imaju ono KUD, što bi trebalo reći »kulturno umjetničko društvo«, a kad tamo, to vajno društvo gaji »kulturu« veselica s krkanlucima i pomodnim folklorom koji je samo maska sadržaja u kojemu nema zdravoga zrna — sve sama pljeva.

»U »Glasu Slavonije«, nedavno (9. VIII 1975.), prof. Matko Peić objavljuje ulomak predgovora knjizi »Slavonija — likovne umjetnosti«, i ispod naslova »Gdje si, Slavonijo«? među ostalim kaže:

»S mnogim i mnogim mjesnim, pokrajinskim i republičkim, pa i saveznim rukovodiocima, predstavnicima slavonske kulture godinama sam se susretao u Vukovaru, Osijeku, Vinkovcima, Đakovu, Našicama, Novoj Gradiški, Slavonskom Brodu, Požegi, Pakracu i u Novskoj. I to već po običaju: uz stol pun jela i pića (poslije književnih večeri ili simpozija Jugosl. akademije znanosti i umjetnosti). Tugaljili su mi uz pečenu svinjetinu i plačuckali uz graševinu: »Ničeg ti, moj baja, nema u toj našoj Slavoniji!« A kad sam im odgovorio da sam o toj dragoj našoj zemlji objavio knjigu putopisa (»Skitnje«), knjigu pjesama (»Lirika«), knjigu književnih studija (»Barok i rokoko u djelima Antuna Kanižlića«), knjigu likovnih studija (»Hrvatski slikari i kipari — Slavonija, Srijem«), i kada sam im nadodavao da već četvrtu godinu svake subote u osječkim novinama »Glas Slavonije« pišem feljton sastavljen uglavnom od pejzaža do kulture Slavonije — oni su mi s »višim« osmijehom odgovarali da te moje knjige nisu čitali (»Gdje se to može kupiti«?, »Daj pokloni mi jednu!«) a što se tiče osječkih novina, doslovno rekoše da oni to uopće ne gledaju. Sa suzdržanom tugom pitao sam takvog novog satira da li valjda čita »Times« ili »Le Monde« na što mi je taj moderni »divlji čovik« rekao indignirano da on zapadnu štampu ne čita. Onda možda čitate »Pravdu« ili »El Ahram«? — upitah. A on: »Pustimo politiku! Manimo takav razgovor! Uzmi još komad mesa! Natoči!«

Slušajući ovakve izjave, razmišljao sam o našem poznavanju, to jest o našem nepoznavanju, samih sebe. Žalostila me spoznaja da su uza sve škole pa čak i fakultete — mnogi i mnogi naši moderni ljudi lica iz stare Reljkovićeve knjige«.

Branko Krmpotić

Na vjetrometini života i epoha, profesor, književni kritičar i historik Branko Krmpotić svojim prisućem i držanjem podsjeća na iskusnog i pomalo umornog kapetana broda, ali onakvog koji se »ne predaje«, premda su za njim ostale tolike oluje i pomorske »katastrofe«. Njemu na usnama igra stoički smiješak istočnjačkog filozofa, a to će reći: primaj život takav kakav jest, kako nailazi; prihvaćaj ga s ponešto skeptičnog fatalizma, i s ponešto gorčine koja se mora progutati.

Rođen (1905) u Senju, uz huk bure, ispod tvrde Nehaj — kule, i on je, kao davni uskoci, već kao zreo čovjek upadao u oluje i nepogode prijelomnih godina, u one oluje što su mnogima pomrsile račune i omele normalan razvoj. Studirao je slavistiku u Pragu i Zagrebu, a kao profesor službovao širom i posvuda, pa najzad i u njedrima dične naše Bosne: u Sarajevu, Doboju, Gradačcu i Varešu. Stalno je navraćao u Zagreb, u Prag, u Split, ali se zaustavio u Našicama, gdje službuje već skoro dva decenija.

Branko Krmpotić je dugi niz godina suradnik raznih naših listova, zbornika i almanaha. Njegovo je područje historiografija, književna povijest, kritika itd. Piše svježe, nadahnuto i tečno čak i onda kada se radi o ponekoj suhoparnoj temi. Zanimljive su njegove književne kritike, i recenzije, gdje je umjeren, odmjeren, objektivan i nadasve umješan u blagom pućenju i lučenju dobroga od slaboga.

Na moje nedavno pitanje što je sve napisao, predočio mi je dugu listu rasprava, članaka i osvrta, što bi, selekcionirano i sređeno, iznosilo nekoliko knjiga. Pisao je i o piscima — »manjima« i većima, kao npr. o Domjaniću, Zoraniću, Vitezoviću, Kranjčeviću. V. Novaku, Demetru, Šenoi, Starčeviću, Delorku, Senečiću, S. Krčmaru, V. Cihlaru itd.

U rukopisu ima više započetih, pa i zgotovljenih rasprava i skica, kao i dovršene književne i povijesne zbirke: SENJSKI KNJIŽEVNI PORTRETI, SENJSKI POVIJESNI FRAGMENTI i NASTAJANJE HRVATSKE HIMNE.

Publicistički rad B. Krmpotića, teče, uz manje prekide, oko četiri decenija, dakle uobličuje svojevrstan jubilej, ali skromnost istupanja, ta neunosna vrlina, zatim sticaj okolnosti (kao tragično generacijsko obilježje) koje nisu tekle u znaku »sretne zvijezde«, razlozi su da je ostao u zasjenku, u poluzaboravu.

Ivo Balentović

DRUŠTVENE KNJIŽEVNE VEČERI HKD SV. ĆIRILA I METODA

HKD sv. Ćirila i Metoda nastavilo je ciklus svojih književnih večeri u studenome 1975. Večeri se održavaju u prostorijama Društva na Trgu kralja Tomislava 21 u 17 sati. Nakon uvodne riječi glavnoga urednika Društva **prof. Radovana Grgeca** nastupaju naši članovi i suradnici koji se bave književnim radom, a poslije toga se obično zapodijeva diskusija.

6. XI — 75. održano je književno veče prigodom 40. obljetnice književnog rada **vlč. Mirka Validžića.**

13. XI — 75. čitao je svoje novije pjesme **prof. August Đarmati** (uoči 70. godišnjice njegova života).

20. XI — 75. čitao je pjesme **vlč. Antun Jovanovac,** župnik iz Sotina i član radnik Društva.

4. XII — 75. govorio je odbornik Društva **o. Gracijan Biršić** o pjesništvu sv. Franje Asiškog prigodom 750. obljetnice Pjesme brata Sunca.

11. XII — 75. govorio je **prof. Frane Sentinella** o konvertitima u literaturi povodom izlaska iz tiska njegova prijevoda Papinijeva djela »Sv. Augustin«, objavljenog u nakladi Društva.

ISPRAVAK

U članku **Zvonimir — posljednji veliki hrvatski kralj** (Marulić br. 5/1975.) promaklo nam je nekoliko većih pogrešaka, pa molimo da se opravdaju i uvaže slijedeći ispravci:

s. 311. u mottu, red. 5 odozgo, mjesto: **crkvene** treba: **crkve.**

s. 312. u tekstu, red. 5 ozdo, ispušten je redak, pa je citat nejasan. Početak citata glasi: »veća čest hrvatskoga naroda sa slovenskim svećenstvom, ogorčena zbog zabrane svećeničke ženidbe i slovenske liturgije . . .«

s. 313. u tekstu, red. 1 - 2 ozdo, mjesto: **suradnike** treba: **sufragane.**

s. 317. u tekstu, red. 8 odozgo, mjesto: **gornju Dalmaciju,** treba: **Donju Dalmaciju**

s. 317. u tekstu, red. 14 ozgo, mjesto **početkom 1075,** treba: **početkom listopada 1075.**

s. 317. u bilj. 28, red. 3. mjesto: **Gornje Dalmacije,** treba: **Donje Dalmacije.**

s. 319. bilj. 44 mj. **»prava na Hrvatsku i Dalmaciju«** treba: **»prava na Dalmaciju«.**

SADRŽAJ

Sv. Franjo Asiški: Pjesma brata Sunca 379
Radovan Grgec: Diego Fabbri 381
Mirko Validžić: Njezin posljednji pir 384
Ante Jakšić: Otkucaji sata, Susret 387
Kalevin sin 388
Marie Noël: Otkupljenje vrela 392
Stanko Dominić: Plemenština 395
K. Spalatin: Mihovil Spalatin Rabljanin 401
Ante Parčina: U blagom miru Marulićeva Nečujma 413
Makso Peloza: Sudbina znanstveno-književnog nacrta »Knjige o Istri« od 1888. do 1945. godine 416
Marin Mandić: Kako predavati poeziju u školi? 421

Nova imena

Rajka Maček: Život bez voznog reda, Pričamo 428
Ružica Etinger: Ravnoteža 429
Zdravko Čuljak: Ona nema riječi, Majko 429
Ante Čavka: Samac 430
Hrvoje Sanić: Listajući danas Kovačićevu Registraturu 431
Janko N. Ivanović: Nigdje nisam imao mir 442

Kazalište

Siniša Hrestak: »Hamlet«, predstava u HNK koja će se pamtiti po zlu . 444
Siniša Hrestak: Mrožek je uvijek puni kazališni pogodak 445
Vojmil Rabadan: Theatralia itd. u 1975. 445

Izložbe

Smiljan Velebit: Intarzije Ante Župana i Ernesta Tomaševića . . . 453
tv. Posebnost Katarine Henc 454

Knjige

Vladimir A. Divković: Leksički trezor i znanstven fundament hrvatske i južnoslavenske hispanistike 455
bk,: Ćorkovićev prikaz bosanske prošlosti za Hrvojeve ere 459
Željko Ivanković: Poetski akvarel 460

Obljetnice

Ivan Bošković: Paskoje Antun Kazali-pjesnik erudicije i europske kulture 461

Zapisi

Ivo Balentović: Usputni zapisi 463

Vijesti

Društvene književne večeri HKD sv. Ćirila i Metoda 466
Ispravak 466

UPRAVO IZAŠLO

Giovanni Papini: SVETI AUGUSTIN. Preveo Frane Sentinella
Cijena 45 din

Narudžbe prima: HKD sv. Ćirila i Metoda, 41000 Zagreb, Trg kralja Tomislava 21.